

MİZYAL KARAÇAM ŞENGİL

BİRİNCİ DÖNEM TBMM'NDE DÜŞÜNCE AKIMLARI (1920)

cem / KÜLTÜR

MİZYAL K. ŞENGİL • TBMM'NDE DÜŞÜNCE AKIMLARI (1920)
cem / KÜLTÜR

BİRİNCİ DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE DÜŞÜNCE AKIMLARI
(1920)

KÜLTÜR DİZİSİ

BİRİNCİ DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE DÜŞÜNCE AKIMLARI (1920)
Mizyal Karaçam Şengil
Birinci Basım: Nisan, 1996
Dizgi: Cem Yayınevi
Baskı: Yaylacık Matbaası
ISBN: 975-406-572-1
Cem Yayınevi Küçükparmakkapı İpek Sokak No: 11
80060 Beyoğlu-İstanbul
Tel: 243 05 50-243 20 23 • Faks: 244 15 33

MİZYAL KARAÇAM ŞENGİL

BİRİNCİ DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE DÜŞÜNCE AKIMLARI (1920)

cem yayınevi

Ruhuma Atatürk sevgisini perçinleyen
sevgili annemin ve babamın anısına...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 11
SUNUŞ 13
GİRİŞ 15

BİRİNCİ BÖLÜM
MECLİS-İ MEBUSAN'DAN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NE

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE 20. YÜZYIL BAŞLARINDAKİ DÜŞÜNCE AKIMLARI

1.1. İmparatorluğu Kurtarma Çabaları 19
1.2. II. Meşrutiyet Dönemi 28
1.3. Mütareke Dönemindeki Arayışlar 30
1.4. Bölücülerin İstekleri 34
1.5. Bölgesel Direniş Örgütleri 35
1.6. İngiliz Himayesi 35
1.7. Amerikan Mandası 37
1.8. Tam Bağımsızlıkçı Düşünce 38
1.9. Anadolu Ulusal Direnişinin Örgütlenişi 40

2. İSTANBUL'UN İŞGALİNİ HAZIRLAYAN OLAYLAR

2.1. 1920 Yılı Başlarında İtilaf Devletleri'nin Türkiye'ye İlişkin Görüşleri 43
2.2. Anadolu'da Ulusal Direniş Güçleniyor 45
2.3. Londra Konferansı Kararları 48
2.4. İstanbul'da Bir İngiliz Filosu 50
2.5. Ankara'ya Ulaşan Haber ve Mustafa Kemal'in Önerileri 52

3. İŞGAL İSTANBUL'U

3.1. İstanbul İşgal Ediliyor 54
3.2. İstanbul'da Yurtsever Avı 57
3.3. Ankara'dan Gönderilen Protestolar ve Alınan Önlemler 58
3.4. Meclis–i Mebusan'ın Son Toplantısı ve Anadolu'ya Koşan Aydınlar 60

4. ULUSAL MECLİS'E DOĞRU

4.1. 19 Mart Bildirisi 62
4.2. Heyet–i Nasiha 63
4.3. Anadolu'da İç Çatışmalar 66
4.4. İngilizlerin Emrinde Bir Sadrazam 68
4.5. Büyük Millet Meclisi 23 Nisan'da Açılıyor 71

İKİNCİ BÖLÜM
BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÜMETİ

1. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

1.1. Açılış 75
1.2. Meclis Başkanlığı Seçimi ve Hükümetin Kurulması 77
1.3. Heyet–i Temsiliye'den İcra Vekilleri Heyeti'ne 81
1.4. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Adı ve Özellikleri 82
1.5. Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Üye Sayısı 85
1.6. Milletvekillerinin Sosyo–Ekonomik Kökenleri 88
1.7. Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Dönem Milletvekilleri 91

2. POLİTİK İLİŞKİLERİN ETKİSİNDE İDEOLOJİK ARAYIŞLAR

2.1. II. Meşrutiyet'in Düşünsel Yapısının Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Yansıması 112

2.2. Türk–Sovyet İlişkileri 120
2.3. İtilaf Devletleri'nin Kafkas Seddi Projesi 126
2.4. Mustafa Kemal'in Genel Duruma Bakışı 129
2.5. Kazım Karabekir'in Bolşeviklerle Bağlantı Kurma Kararı Vermesi 134
2.6. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bolşevizm Tartışmaları 137
2.7. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Moskova Sovyet Hükümeti'ne Birinci Önerisi 139
2.8. Moskova'ya Gönderilen Kurul ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bolşevizm Tartışmaları 140
2.9. Moskova'da Çeşitli Türk Grupları 143
2.10. Türk Sovyet Görüşmeleri 148
2.11. Ankara'da Yaşanan Kuşkular 154

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İLK ANAYASAYA DOĞRU

1. SOSYALİST PARTİLEŞME DÖNEMİ

1.1. Yeşil Ordu Cemiyeti 163
1.2. Eski Dünya Nedir? Yeni Dünyada Neler Oluyor? 172
1.3. Ankara'dan Bolşevizme Bakış 176
1.4. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki İttihatçılar ve Enver Paşa 181
1.5. Bakû Şark Milletleri Kurultayı 184
1.6. Mustafa Suphi'den Gelen Mektup 186
1.7. Halk Zümresi 190
1.8. (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası 194
1.9. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası 197

2. HALKÇI DÜŞÜNCENİN EGEMENLİĞİ

2.1. Oluşumu 201
2.2. Atatürk'ün Halkçılık Programı 203

2.3. Meslekî Temsil Sistemi 209
2.4. Mesaî 210
2.5. Büyük Millet Meclisi'nde Anayasa Tartışmaları 213
2.6. Teşkilât–ı Esasiye Kanunu 219
SONUÇ 224
EK: 1 Yeşil Ordu Nizamnamesi 228
EK: 2 Halk Zümresi Siyasi Programı 232
EK: 3 Teşkilâtı Esasiye Kanunu Lâyihası 237
EK: 4 Meslekî Temsil Sistemi 242
YARARLANILAN KAYNAKLAR 255

ÖNSÖZ

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin birinci dönemi, 23 Nisan 1920'den son oturumunu yaptığı 16 Nisan 1923'e dek sürmüştür.

«Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Düşünce Akımları» adlı bu çalışma 1920 yılı ile sınırlandırıldı.

Padişah Vahdettin'in 5 Nisan 1920 tarihli hatt-ı hümayununda «isyan» diye değerlendirdiği Anadolu ulusal eyleminin; emperyalist batı devletlerine ve onların ülkedeki işbirlikçilerine karşı yapılan bu ulusal bağımsızlık savaşının, gerçekleştirici organı Türkiye Büyük Millet Meclisi olmuştur. Bu meclis, düşünsel düzeyleri ve yorumları çok farklı yüzlerce kişiyi bir araya toplamıştı; Hamdullah Suphi'nin dediği gibi «İç Anadolu'nun dört bin senelik kerpiç evi koynunda ne varsa orada teşhir ediyordu». Bu denli farklı olan bu kişilerin tek ortak yanları amaçlarıydı. Aynı dava uğruna bir ölüm kalım savaşı vermek için; özverinin doruklarındaki bu insanlar Anadolu'nun ortasında toplanmışlardı.

Bu savaş meclisinin, en önemli özelliklerinden biri demokratik bir yapıya sahip olması ve yetkilerini kullanmakta gösterdiği titizlikti, çelişki ve kararsızlıklardan tartışa tartışa yararlı sonuçlar çıkarma başarısını her zaman göstermişti.

Şeriat düzenine dönüş özlemlerini güçlendirici örgütlenmelerin, ikinci cumhuriyet tartışmalarının hatta TBMM Başkanı tarafından bugün Birinci Meclis'in toplanma koşul-

larının var olduğunun gündeme getirildiği günümüz Türkiye'sinde Birinci Meclis günlerinin, 1920 yılı koşullarının bir kez daha incelenmesinin yararlı olacağı kanısındayız.

1994'te Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne doktora tezi olarak sunulan bu inceleme ile ilgili çalışmalarımda yardımlarını esirgemeyen Sayın Prof. Dr. İlhan Akın ve Prof. Dr. Meral Alpay'a, bu çalışmanın basılması konusunda beni yüreklendiren Prof. Dr. Kemal Beydilli, Prof. Dr. Erol Cihan ve Prof. Dr. Hikmet Altuğ'a teşekkür ederim.

Prof. Dr. Toktamış Ateş, değerli zamanını ayırarak incelememi okudu ve bir «sunuş» yazdı. Kendisine ve bu incelemenin okuyucuya ulaşmasını sağlayan Cem Yayınevi'ne ve çalışanlarına ayrıca teşekkür ediyorum.

Mizyal Karaçam Şengil

SUNUŞ

Dr. Mizyal Karaçam Şengil'in «Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Düşünce Akımları (1920)» başlığını taşıyan bu çalışması, büyük bir emek ürünü.

1920 yılı Türkiye açısından, pekçok açıdan «dönüm noktası» niteliğini taşıyan bir yıldır. Çöken Osmanlı İmparatorluğunun, «kaderine rıza gösterip göstermeyeceğinin» belirlendiği yıldır 1920.

İmparatorluk için idam fermanını çıkartan ve bu fermanı gönül rızasıyla olmasa bile, tevekkülle karşılayacağı sanılan Türk halkının, son bir gayretle ayaklanıp bağımsızlığını kazanma yolunda direnmeye başlaması, 1920 yılının en belirgin özelliğidir.

Dr. Şengil, 1920'ye gelene kadar gerçekleşen olayları da inceleyerek başlamış çalışmasına. Birinci Bölümde önce, Osmanlı Devletinin 20. Yüzyıl başlarındaki durumunu ve düşünce akımlarını ele alıyor. Daha sonra İstanbul'un işgalini hazırlayan nedenleri ve işgal, ya da «mütareke İstanbul'u»nu anlatıyor. Zaten bu gelişmelerin ardından, «mücadele»nin tümüyle Ankara'ya geçmesi gelecektir.

Ankara'da toplanan 1. Türkiye Büyük Millet Meclisi, İstanbul'da toplanan ve İngiltere'nin İstanbul'u işgal etmesi üzerine toplantılarını «erteleyen» (talik eden) son Osmanlı Mebusan Meclisinin bir devamı olarak düşünülmelidir. Zaten TBMM «meşruiyetini» de buradan alır. Ancak bu iki

meclis arasındaki süre, çok ilginç olaylarla dolu bir süredir ve Dr. Şengil bu dönemin önemli gelişmelerini hemen tümünü başarıyla sergilemiş.

Çalışmanın 2. Bölümünün ikinci kısmında «İdeolojik arayışları» ele alan yazar, bu arayışları politik ilişkilerin ışığı altında incelemiş ki; sanıyorum bu konuda yapılması gereken de budur.

Bu arada kaçınılmaz olarak Türk-Sovyet ilişkileri ön plana çıkıyor. Zira o dönemde Ankara'nın elini tutan, ya da tutabilecek olan tek güç Sovyetler Birliği'dir. Ve denize düşenin yılana sarılması misali, Ankara ile Moskova arasında sıcak ilişkiler başlıyacaktır.

Moskova, Ankara'da gerçekleşen ihtilal ve devrimin sosyalist bir içeriği olmadığını elbette biliyordu. Aynı şekilde Ankara da Sovyet Modelinin Türkiye açısından «kıymet-i harbiyesi» olmadığının bilincinde idi. Ancak her iki kentteki «anti-emperyalist» ruh ve ortak düşmanları İngiltere, bu iki başkenti biribirine yakınlaştırıyordu.

Yakın tarihimizle ilgili çalışmalar son dönemlerde iyice yoğunlaştı ve bu gelişmeyi çok büyük bir memnuniyetle izliyorum. Zira yakın tarihimiz ne derece net ve aydınlık bir biçimde bilinirse, günümüzün Türkiye'sini anlamak da o denli kolay olacak.

Sapla samanın biribirine karıştığı günümüz Türkiye'sinde bu tür çalışmaların çoğalması insana umut veriyor.

Prof. Dr. Toktamış Ateş

GİRİŞ

«Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Düşünce Akımları» adlı bu çalışmanın amacı Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında yetişmiş kişilerden oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne o dönemin düşünsel ortamının nasıl yansıdığını kısaca inceleyerek Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıtmaya çalışmak ve 1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin siyasal sorunlarını çözmede ortaya çıkan görüş farklılıklarını yansıtarak Mustafa Kemal'in bilinçli ve dirençli tutumu ve ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile bu farklılıkları nasıl yasal bir önlemle ortadan kaldırdığını göstermektir.

İncelemenin birinci bölümünde 20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde imparatorluğu kurtarmak için oluşturulan fikir akımlarını, İkinci Meşrutiyet'ten Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne giden yoldaki siyasal ve düşünsel değişimleri, 1920 yılı başlarında İtilaf Devletleri'nin Türkiye'ye ilişkin görüşlerini ve İstanbul'un işgaliyle oluşan durumun, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışını hızlandırarak Anadolu ulusal hareketinin iç ve dış düşmanlara karşı oluşturduğu bilinçli direnişin örgütlenişini;

İkinci bölümde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve kurulan hükümetin yapısını, özelliklerini, Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin siyasi ilişkilerinin Meclis'in düşünsel yapısını nasıl yönlendirdiğini;

Üçüncü bölümde ise, bu arayışların sonucu olarak, Anadolu'da oluşan Sosyalist partileşme dönemini ve yurt koşullarına gerçekçi bir yaklaşımın sonucu olarak halkçı düşüncenin Meclis'e egemen oluşunu belgelerle yansıtmaya ve incelemeye; yeni Türk Devleti'nin hangi temeller üzerinde kurulduğunu araştırmaya çalıştım.

Bu dönemle ilgili yayınlanmış belgelerden özellikle Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Tutanakları ve Gizli Celse Zabıtları'ndan, Anadolu İhtilalini yaşamış ve gerçekleştirmiş kişilerin anılarından ve bu konuda yazılmış araştırmalardan yararlanmaya özen gösterdim.

Çalışmam, yeni incelemelere ışık tutabilirse kıvanç duyarım.

Mizyal Karaçam Şengil

BİRİNCİ BÖLÜM

MECLİS-İ MEBUSAN'DAN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NE

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE 20. YÜZYIL BAŞLARINDAKİ DÜŞÜNCE AKIMLARI

1.1. İmparatorluğu Kurtarma Çabaları

Osmanlı İmparatorluğu, yüzyıllarca, egemenliği altındaki birbirinden farklı dil, din, gelenek ve tarih değerlerine sahip birçok ulusun bu değerleri koruyarak yaşamalarına izin vermiştir.

17. Yüzyıldan itibaren eski görkemini kaybetmeye başlaması ve Fransız Devrimi'nin Avrupa'ya yaydığı, eşitlik, özgürlük, ulusculuk gibi düşüncelerin etkisiyle, egemenliğindeki ulusların kendi ulusal devletlerini kurmak amacıyla başlattıkları isyanlar, imparatorluğu parçalanma ve dağılma tehlikesiyle karşı karşıya getirmiştir.

İmparatorluğun son yüzyılında Osmanlı yönetici ve aydınlarının ülke bütünlüğünü korumak ve imparatorluğu yeniden eski gücüne kavuşturmak amacıyla oluşturdukları düşünce ve öneriler genellikle Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük adı altında toplanmıştır.

Osmanlıcılık, imparatorluk içindeki tüm uluslarda etnik duyguların üstünde bir «Osmanlılık» duygusu yaratmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarları yönünde çabalamayı özendirmek amaçlarına yönelik bir düşünce akımıydı. Tanzimat sonrası egemen olan bu düşünüşü savunan Yeni Osmanlılar, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ni sömürdüğünün ya da kendi çıkarları için bir araç olarak kullandığının tan-

zimatçı paşalar tarafından anlaşılmadığını, büyük devletler karşısında fazla tavizci olmalarına karşın Osmanlı bütünlük ve egemenliğini yine de koruyamadıklarını, iç siyasette ise ağır bir istipdat kurarak bir «üst tabaka» meydana getirdiklerini, kültür taklitçiliği yaparak kendi kültürlerini ve şeriatı unuttuklarını, onların ancak yüzeysel anlamda «Batılı» olduklarını ileri sürdüler.

Bir Meclis-i Meşveret'in kurulmasını sağlayarak siyasi iktidarın paylaşılmasını kurumlaştırmak, bir kuvvetler ayrımı sağlamak amacındaydılar. Kuvvetler dengesi, yürütmeyi kurulacak olan meclise karşı sorumlu tutmakla elde edilecekti.[1] İmparatorluk içindeki tüm uluslara eşit haklar tanınması, azınlık düşüncesini ortadan kaldıracak ve bu uluslar, kendi ulusal devletlerini kurma çabasından uzaklaşacaklar. Böylece imparatorluk dağılma tehlikesinden ve Avrupa devletlerinin baskısından kurtulacaktı. Bu nedenle bir an önce Kanun-i Esasi'yi ilan edip Meclis-i Mebusan'ı açmak gerekliydi.

Yeni Osmanlıların savunduğu bu düşünüşü diğer düşünce akımları da uzun süre desteklemişti.[2]

Batıcılık, imparatorluğu batılı devletler düzeyine çıkartmak için batının teknolojik, sosyo-kültürel ve siyasal kurumlarının benimsenmesi gereğini savunuyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyıldan itibaren önce askeri alanda başlayan batılılaşma, 19. yüzyıl boyunca devlet kurumları, hukuk kurumları ve eğitim alanındaki yenileşme hareketleriyle sürmüştü. Bu çalışmalar padişahlar ve imparatorluğun üst düzeydeki yöneticileri tarafından gerçekleşti-

(1) Akşin, Sina; Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Remzi Kitabevi, İst. 1987, s. 18. Mardin, Şerif; Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İst. 1989, s. 30.

(2) Ateş, Toktamış; Türk Devrim Tarihi, Der Yayınları, İst. 1982, s. 58–60.

rilmeye çalışılmış ve uygulamalarda çoğu kez geleneklerine bağlı halkın ve din temsilcilerinin yoğun tepkisiyle karşılaşılmıştı.

Düşünce alanında batılılaşma, Yeni Osmanlılar hareketi ile ortaya çıktı. Birinci Jön Türk Hareketi[3] ya da genellikle kullanıldığı gibi Yeni Osmanlılar veya Genç Osmanlılar diye adlandırılan, Türkiye'de ilk defa «nisbeten teşkilatlı bir siyasi fırka»'yı[4] «Yeni Osmanlılar Cemiyeti»ni kuran Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın önderliğindeki bu grup, tanzimat bürokrasisine karşı hürriyetçi muhalefeti oluşturarak direndiler. Yurt içinde ve dışında yayınladıkları gazetelerle, liberalizm ve milliyetçilik fikirlerini İslamiyetle uzlaştırarak Osmanlı toplumuna tanıtmaya, Osmanlı aydınları arasında batı hakkındaki bilginin ve siyasi bilincin artması ve yayılmasına çalıştılar.

1876'da Kanun-i Esasi'nin ilanı ve Meclis'i Mebusan'ın açılmasıyla isteklerini gerçekleştirdiklerini zanneden Yeni Osmanlıların II. Abdülhamit tarafından 1877'den itibaren dağıtılmalarından sonra batılılaşma çabaları da azaldı. Fakat batı düşüncesinin imparatorluk içinde yayılması sürdü. Fransız Devrimi'nin yaydığı düşüncelerin yanısıra özellikle Askeri

(3) Tarık Zafer Tunaya, Yeni Osmanlılar Hareketine Avrupa'da Jön Türkler denilmesi nedeniyle, 1889'dan sonraki akım için «İkinci Jön Hareketi», Yeni Osmanlılar için ise «Birinci Jön Hareketi» deyimini kullanmakta ve Ahmet Bedevi Kuran'ın «Yakın Tarihimizde Jön Türk terimi ile Birinci ve İkinci Meşrutiyetleri hazırlayan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda asri ihtiyaçlara göre değişiklik yapmak isteyen ihtilalciler yahut inkılapçılar kastedilmektedir» diye Jön Türk terimini tanımladığını yazmaktadır. Bkz. Tunaya, Türkiye'nin Siyasi Gelişme Seyri İçinde İkinci «Jön Türk» Hareketinin Fikri Esasları, Akgün Matbaası, İst. 1956, s. 1.

(4) Mardin, Şerif; Türkiye'de Toplum ve Siyaset, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İst. 1992, s. 277.

Tıbbiye ve Mülkiye gibi eğitim kurumları Pozitivizm, Realizm gibi batı felsefesinin ürünü yeni dünya görüşlerini de imparatorluğa taşımaya başladılar. 1889'da kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde aktif görevler üstlenmiş olan bu hareketin üyeleri, salt batı tipi kurumların aktarılmasıyla amaca ulaşılamayacağını, batılı sosyologların modellerinin de imparatorluğa uygulanmasını, batı uygarlığı düzeyine çıkmanın ancak böyle mümkün olacağını savunuyorlardı.

Auguste Comte'nin fikirlerinin etkisi altında Pozitivist-Materyalist dünya görüşünü benimseyen İttihat ve Terakki'nin lideri Ahmet Rıza Bey, merkeziyetçilikten ve Müslüman Osmanlı Milliyetçiliğinden yanaydı ve Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik her türlü yabancı müdahaleye karşıydı. Ahmet Rıza Bey'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nun kalkınması, insanların düşüncelerinin bilimselleştirilmesi ile mümkün olacaktı. En önemli faktör olan eğitim, bireye toplum içindeki görevlerinin neler olduğunu gösterecek bir araçtı.

Le Play Okulu'ndan Edmond Demolins'in görüşlerini benimseyen ve 1902 I. Jön Türk Kongresi'ndeki bölünmeden sonra Teşebbüs-ü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti'ni kuran Prens Sabahattin Bey'e göre ise ülke, Adem-i Merkeziyetçi Anglo-Sakson toplum modeliyle kalkınabilirdi. Herşeyin devlete bağlı olarak, devletin izniyle ya da devletin baskısıyla yapıldığı bir ülkede kişilerin yeteneklerini göstermesi mümkün değildi. Yapılması gereken «hükümetle milleti yek diğerine muarız iki kuvvet olmaktan» kurtarmak[5]; yeni bir insan tipi yaratarak kalkınmaktı. Yani amaç, devlet yönetiminde adem-i merkeziyeti kurmak, kişilerde de şahsi teşeb-

(5) Mardin, Şerif; Jön Türklerin..., s. 218. (Terakki, 1 Haziran 1908, s. 5'den.) Ayrıca Bkz: Mardin, Türk Modernleşmesi, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İst. 1992, s. 100.

büsü geliştirecek önlemler almaktı. Bu görüş yabancı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişimini hızlandıracak ticari girişimlerine ve siyasi müdahalelerine karşı değildi[6]

Batının kültür ve teknolojisinin tümünün alınması ya da alınmaması konusundaki tartışmalarda Abdullah Cevdet ve arkadaşları batının tümüyle benimsenmesini; Celal Nuri ise imparatorluk hakkında düşmanca duygular besleyen batıya kültürel açıdan karşı çıkılmasının kaçınılmaz olduğunu savunuyordu. Batıcılar, imparatorluğun gelişme ve ilerlemesi için modern devletin esaslarının uygulanmasına çalışmaktaydılar.

İslamcılık: padişahın aynı zamanda tüm İslamların halifesi olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal yaşamda şeriat düzeni egemendi.

Düşünce akımı olarak İslamcılık üzerine tartışmalar II. Abdülhamit döneminde başladı. 1840'lardan beri «Müslümanca» bir tepki olarak ortaya çıkan hareketin Âli Paşa'nın ölümünden sonra devlet kurumlarında da etkisi görülmeye başlamıştı. İslamcılar, Osmanlıların Tanzimat'la birlikte kültür benliklerini kaybettiklerini Tanzimat'ın gizli olarak inkar ettiği «şeriatın değerlerini» tekrar Osmanlı toplumuna getirmenin gereğini savunuyorlardı[7]

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çöküşün nedeni batıcıların ileri sürdükleri gibi İslamiyetten kaynaklanmıyordu. Aslında İslamiyet öbür dinlere göre bilime daha saygılı ve yeniliklere açıktı. Demokrasi ve meşruti rejim ve en geniş özgürlükler İslamiyetin özünde vardı. «Usul-u Meşveret» bu yönetimin kendisiydi.

Çağın gereklerine uyma ve modernleşmeyi kendi özünden uzaklaşmadan, batının taklitçisi olmadan gerçekleştir-

(6) Ramsaur, E.E.; Jön Türkler ve 1908 İhtilali, Sander Yayınları, İst. 1972, s. 87–88.

(7) Mardin, Şerif; Türk Modernleşmesi, S. 91–92.

mek gerekirdi. Modernleşmenin temeli İslamiyet ve Kur'an'a dayanmalıydı.

II. Abdülhamit, batının uyguladığı saldırgan politikaları önlemek için 1870'den sonra Avrupa'da oluşan Pan ideolojilerine karşı bir tepki olarak geliştirdiği Pan İslamizm (İslam birliği) politikasıyla Osmanlı Müslüman tebasını «İslam» bayrağı altında toplamak ve dış ülke Müslümanlarının halifelik makamı etrafında toplanmasını sağlamak amacındaydı. Padişah bu konuda Almanya'dan da teşvik görüyordu[8]

İslamcılar siyasi alanda farklı örgütlenmeler oluşturdular. Meşrutiyet'e ve batı tipi aydınlara karşı çıkan en uç gruptakiler Meşrutiyet sonrasında «İttihad-ı Muhammediye Fırkası» içinde örgütlendiler ve 31 Mart olayının düzenleyicileri içinde yer aldılar.

Sırat-el Müstakim ve daha sonra da Sebil-ül Reşat dergilerini çıkartan grup önceleri Meşrutiyeti, getirilen özgürlükleri ve İttihat ve Terakki'yi övmekteydiler. 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulunca fırka, bu grup tarafından desteklendi.

Türkçü-İslamcılar ise İslam Mecmuası çevresinde toplanarak İttihat ve Terakki'yi desteklemeye devam ettiler[9]

Türkçülük: Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıllarca Türkleri devlet ve ülke yönetiminden uzak tutma politikası; onların diğer unsurlardan daha basit, toprağa bağlı bir yaşam sürmelerine neden olmuş ve gücünden çekinilen Türk halkı kendi devleti tarafından yüzyıllarca hor görülmüştü. 19. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda «Türk» kelimesi ge-

(8) Mardin, Şerif; Türk Modernleşmesi, s. 92.
(9) Tunaya, Tarık Zafer; İslamcılık Cereyanı, Baha Matbaası, İst. 1962, s. 109, vd.
Ateş, Toktamış; a.g.e., s. 69–70.

nellikle «geri kalmış», «kaba» veya «göçebe» anlamında kullanılıyordu.

19. yüzyılda Avrupa'da her ulusun kendi devletine sahip olması gerektiği fikri yayılmaya başlamıştı. Yeni Osmanlılar, çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu'nun devam etmesini, her grubun ayrı bir devleti olmayacağına göre hepsinin Osmanlılık çatısı altında toplanmasını sağlamak istemişlerdi. «Vatan» sevgisi Osmanlı Devletini'ni birleştirecek, kurtaracak, yüceltecekti.

Namık Kemal, yazılarında bazen «Osmanlı» kelimesi yerine onunla eşanlamlı olarak «Türk» kelimesini de kullanıyordu. Fakat Türklerin en eski tarihlerden beri uygarlığa katkıları olmuş bir ulus olduğunu, Türkiye'de ilk defa yazan Askeri Okullar Nazırı Süleyman Paşa'ydı. Bu okullarda okutulmak için hazırladığı tarih kitabında Orta Asya Türk tarihini ve yaşamını anlatıyordu. Namık Kemal ve Süleyman Paşa'nın yazdığı bu fikirlerin kaynağı, Avrupa'da Türkoloji alanında çalışmalar yapan yazarların eserlerine dayanıyordu.

1862'de Şinasi'nin yayınladığı Tasvir-i Efkar gazetesinde sade Türkçe ile yazılmış edebi ve siyasi yazılar geniş bir okuyucu kitlesini etkiledi ve Türkçe İstanbul'da aydınlar arasında bir dilbilim (lisaniyat) sorunu olarak gündeme geldi. 1894'te kurulan İkdam Gazetesi'nin «Türk Gazetesidir» başlığıyla çıkması ve Türk kültürüyle ilgili makaleleri yayınlaması Türkçülüğün kültürel bir hareket olarak gelişeceğini gösteriyordu. İkdam kadrosundaki Şemsettin Sami Necip Asım, Velet Çelebi (İzbudak), Fuat (Köseraif), Emrullah Efendi, Bursalı Tahir Bey gibi isimler Türklerin öz kültürlerini araştıran, bu konuda eserler yayınlayan kişilerdi.

Rusya'da 1870'lerde Volga Tatarları arasında gelişen

hareket. 1883'ten itibaren Kırım'da İsmail Gaspıralı'nın çıkardığı Tercüman Gazetesiyle yeni bir boyut kazandı. Gaspıralı , Rusya Müslümanlarının ve Türklerinin birleşmesi fikrini «dilde, fikirde, işte birlik» sloganıyla ilan ediyordu[10]

Balkanlarda ise etnik grupların imparatorluktan kopma çalışmalarının paralelinde, Avrupa'daki ulusçuluk düşüncesinin bir uzantısı olarak Türk ulusçuluğu da gelişmeye başladı.

Jön Türkler, Şuray-ı Ümmet'te ulusal kültür sorununa sık sık değinerek Anadolu ve Rumeli halkının anlayacağı bir dile ihtiyaç olduğunu vurguluyorlardı. Osmanlının Avrupa'dan çıkarılışı, Osmanlılık siyasetinin başarılı olamayışı, Türk kimliğinin önemsenmesine neden olmuştu.

1900'lerde Askeri Tıbbiye'de Türklük, Osmanlılık sorunları tartışılmaktaydı. Türkçülük siyasi bir formül haline getirildiği zaman Türklerden oluşan bir Türkiye kurulacaktı. Türklerden oluşan bir Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu dışındaki Türkleri de akla getiriyordu[11].

Türkçülük akımının etkin bir biçimde ortaya çıkması 1908'den sonradır. Özellikle Rusya'dan kaçarak İstanbul'a gelen Türkler «Türk Derneği»ni kurarak faaliyetlerini arttırdılar. 1911'den itibaren «Türk Yurdu Cemiyeti»nde ve daha sonra «Türk Ocağı»nda örgütlendiler. Yayınladıkları «Türk Yurdu» dergisi ile Türkçülüğün gelişip yayılmasına çalıştılar.

Türkçüler, siyasal alanda İttihat ve Terakki Partisi içinde etkin oldular. Ziya Gökalp, Hüseyinzade Ali gibi Türkçü düşünürler İttihat ve Terakki Merkez Komitesi'nde görev aldılar. Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki'nin Pozitivizm'ini Durkheim sosyolojisi ile tamamlamaya çalışarak İttihat ve

(10) Mardin, Şerif; a.g.e., s. 96.
(11) Mardin, Şerif; Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, s. 202.

Terakki'yi siyasi politikada İslamcı-Türkçü bir programa yöneltti[12].

Türkçüler: Tüm Türklere bir ulus bilinci ve ulusal ülkü aşılanmasını, modernleşmenin körükörüne bir batı taklitçiliği biçiminde olmamasını istemekteydiler.

Türkçülük çağdaşlaşmaya engel değildi. Çünkü ulusçuluk çağdaş bir düşünceydi.

İslam dünyası ile iyi ilişkiler kurulmalıydı. Türkçülük İslama aykırı bir düşünce değildi. Türk ulusunun güçlenmesi ve İslam dünyasını koruması, İslam birliğini sağlayabilecek olan bir gelişmeydi.

Siyasal amaçlara ulaşabilmek için ulusal bir ekonomi politika izlenmeli ve kapitülasyonlar kaldırılmalıydı. Siyasal bağımsızlığın sağlanabilmesi için gerekli bir diğer aşama kültürel bağımsızlığın sağlanmasıydı. Kültürel bağımsızlık; dilden başlayarak tarih, din, terbiye alanlarında sürecek ve son olarak da ekonomik bağımsızlıkla amacına ulaşmış olacaktı.

Türkçüler tüm Türkleri biraraya toplayacak bir devletin oluşmasını (Turan düşüncesi), bu işin öncülüğünü Osmanlı İmparatorluğu'nun yapmasını; böylece İslam birliği kadar güçlü bir Türk birliğini amaçlamaktaydılar[13]. İttihat ve Terakki Hükümeti'ni Birinci Dünya Savaşı'na sokan bu hayal, onun Turan İmparatorluğu kurmak uğruna yüz binlerce askerini ve kendi öz topraklarını kaybederek savaş suçlusu ilan edilmesine neden oldu.

---

(12) Tunaya, Tarık Zafer; Türkiye'nin Siyasi, s. 20.

(13) Tunaya, Tarık Zafer; Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyet'in Fikir Cereyanları, İst. 1948, s. 186–187.
Ateş, Toktamış; a.g.e., s. 74–75.

1.2. II. Meşrutiyet Dönemi

İmparatorluğu parçalanmaktan kurtarmak için yarım yüzyıl mücadele veren Jön Türkler, Meşrutiyet'in ikinci kez ilanını sağlayıp 1908'de Meclis'e girdiler. Hürriyet vaad ederek iktidara gelmiş olan parti, sonraları bir «iktidar tekeli» kurarak ülkeyi Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar baskıcı bir rejimle yönetti[14].

Dış ilişkilerde Alman yanlısı bir politika izleyen İttihat ve Terakki Fırkası, II. Abdulhamit'in Pan-İslamist politikasından Pan-Türkizme kaymış ve önceleri liberal ekonomiyi benimsemişken sonraları Bismarkçı devlet kapitalizmine yönelmişti[15].

Prens Sabahattin Bey'in Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ise muhalefete geçmiş fakat parti haline gelmeyeceğini bildirmişti. Fikirlerini, kültürel alanda eski adıyla ve sonradan Neslicedid kulubü gibi kuruluşlar yoluyla, siyaset alanında Ahrar, Osmanlı Demokrat, Ahali, Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi partilerle korumuş ve devam ettirmişti.

Muhalefet-iktidar ilişkilerinin bir «ölüm kalım savaşı» haline dönüştüğü bu dönem, «Fırkacılık» zihniyetinin kötü bir sonucuydu[16]

II. Meşrutiyet ideolojiler bakımından ise çok zengin bir dönem oldu. Kısaca incelemeye çalıştığımız düşünce akımları doğu ve batının tüm nazariyelerini imparatorluğun düşünsel

(14) Tunaya, Tarık Zafer; Devrim Hareketleri..., s. 14.
(15) Tuncay, Mete; Türkiye'de Sol Akımlar, BDS Yayınları, İst. 1991, s. 75
(16) Tunaya, Tarık Zafer; a.g.e., s. 21-22.

ortamına sokmuşlardı. Tunaya'nın dediği gibi bu dönem «bir siyaset laboratuarı»ydı[17]

Fakat Jön Türklerin fikirleri yüzeysel ve dağınıktı. Eylem birliği sağlayacak derecede açık ve tam olmadığı gibi ortak bir eylem programı özelliğine de sahip değildi.

Taklite karşıydılar, fakat kendileri de taklitten kurtulamamışlardı.

Tüm fikir akımları kendi düşünce sisteminin uygarlığa, ilerlemeye, toplumsal refaha ve mutluluğa engel olmadığını belirtmekte fakat diğer akımların prensiplerini de reddetmemekteydiler. Osmanlı İmparatorluğu'nu eski görkemine ulaştırmaya çalışırken, geçmişten vazgeçmeden geleceğe yönelmek istiyorlardı. İslamiyet ve öncesi Türk toplumsal kurumları ile bozulmuş Osmanlı kurumları ve bunların yanında batıdan alınacak en ileri düzeydeki kurumlar yan yanaydı ve tüm akımlar bunları kaynaştırmayı amaçlıyordu. Her üç düşünce akımı da «yeninin değil eskinin esiriydiler»[18] Bu yüzden hiçbiri gerçek bir bütünleşmeyi sağlayamadı. Reformcuydular ama devrimci değillerdi.

Daha 1903'de asıl sorunun sadece yönetimi düzeltme, ıslah etme değil; geniş kapsamlı bir toplumsal devrim olduğu sonucuna varan Yusuf Akçura, inkılabın sadece Kanun-i Esasiyi yürürlüğe koymaktan ibaret bir iş olmadığını açıklıyordu. Aynı görüşü Abdullah Cevdet ve Prens Sabahattin de ileri sürmüşlerdi. Doğu türü toplum yapısı sürdükçe, Abdülhamit kaldırılsa bile onun yerine başka Abdülhamitlerin geleceğini söyledikleri için Ahmet Rıza grubu bunları Abdülhamit'i savunmakla suçlamıştı.

Akçura'ya göre 1908 olayı sadece militer, biraz da poli-

(17) Tunaya, Tarık Zafer; a.g.e., s. 18.
(18) Tunaya, Zafer; Amme Hukukumuz, s. 184.

tik bir darbe olayı olarak kalmıştır. Hem de sadece aydınlar arasında kalmıştır. Toplumun sınıfları hala oldukları gibidir. Asıl sorun toplumsal yapı değişikliğini getirme sorunudur[19]

Düşünce akımlarının tümü bu dönemi «içtimai bir inkılab»a giden bir geçiş devresi, «bir köprü» olarak gördükleri için devletin kendi doktrinleri ile kurtulacağına inanmışlar ve en bunalımlı anlarda bile ülkeyi kurtarmak isteyenlere, bu kurtuluşa inananlara rastlanmıştır. Yenilgiler derhal düşünsel ve siyasal karşıtları eyleme geçirmekte, yeni fikirler, yeni uygulamalar ortaya çıkmaktadır. Bu durum fikri bir uyanıklık ve süreklilik sağlayarak siyasi düşünce üzerinde önemli sonuçlar meydana getirmiştir[20]. Nitekim İttihat ve Terakki Fırkası'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra çalışmalarına son vermesine karşın onun düşünce yapısını benimsemiş olanlar; İtilaf Devletleri'nin kuruluşunda ve milli mücadelenin kadrolarında yer alarak ulusal savunmaya katıldılar.

1.3. Mütareke Dönemindeki Arayışlar

İttihat ve Terakki Partisi Genel Merkezi, izledikleri politikanın başarısızlıkla sonuçlandığı ve İtilaf Devletleri'yle yapılacak görüşmelerde yıpranmamış bir hükümetin daha başarılı olabileceği düşüncesiyle görevden çekilmeye karar verdi. 8 Ekim 1918'de Talat Paşa Kabinesi'nin istifa etmesiyle İttihat ve Terakki iktidarı son buldu ve yeni kurulan Ahmet İzzet Paşa Kabinesi, 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkesi'ni imzaladı. Ateşkesin koşulları, Osmanlı İmparatorlu-

(19) Berkes, Niyazi; Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu Batı Yayınları, İst., 1978, s. 404. (Mısır'da yayınlanan 30 Teşrinisani, 1324 tarihli İçtihat'ın başmakalesinden).

(20) Tunaya, Tarık Zafer; a.g.e., s. 182–183.

ğu'nu, Türk ulusunu tarih sahnesinden silmeye, Anadolu'yu parçalamaya, paylaşmaya yönelikti. İtilaf Devletleri Anadolu'yu her an işgal edebilirlerdi. Mondros Ateşkesi'nin 7. maddesi, İtilaf Devletleri'ne kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa, istedikleri stratejik noktayı işgal etme hakkını veriyordu.

İstanbul büyük bir siyasi kargaşa içindeydi. İttihat ve Terakki Fırkası, 1-5 Kasım 1918'deki, olağanüstü kongresinde kendi kendini feshetti. Partinin ön planda faaliyet göstermemiş üyelerinin, yeni bir partiyi, Teceddüt Fırkası'nı kurmasına ve genel merkezin mal varlığının da bu partiye devredilmesine karar verdiler. Yeni fırkanın programı kongrece hazırlandı[21].

3 Kasım'da Enver Paşa, Ahmet İzzet Paşa'ya bir mektup bırakarak, Talat ve Cemal Paşalar, Dr. Nazım, Dr. Bahaeddin Şakir, Beyrut Valisi Azmi, İstanbul Eski Polis Müdür Bedri Beylerle birlikte bir Alman torpidosu ile ülkeyi terketti. Sivastopol'a oradan da bir Alman askeri treni ile Berlin'e gittiler. Daha sonra yurt dışına çıkan diğer İttihat ve Terakki'liler de Berlin'de buluştular.

Talat Paşa, siyasi hayattan tamamen çekilmek niyetindeydi. Enver ve Cemal Paşalar onunla aynı fikirde değillerdi. Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya'da amcası Halil Paşa ve kardeşi Nuri Paşa'nın emrindeki Maverayı Kafkas Ordusu Kumandanlığını üstlenmek ve Orta Asya'ya göndermiş olduğu Hacı Sami Bey grubu ile birleşerek Kaf-

(21) Tunaya, Tarık Zafer; Türkiye'de Siyasi Partiler, Doğan Kardeş Basımevi, İst. 1952, s. 413.
Aydemir, Şevket Süreyya; Enver Paşa, Cilt III. Remzi Kitabevi, İst. 1972, s. 483–485.

kaslarda oluşturacağı bu güç ile düşmana karşı çıkmak düşüncesindeydi[22].

İstanbul'daki genel kanı İttihat ve Terakki Partisi'nin izlediği yanlış politikanın ve fırkacılığın ülkeyi bu günlere getirdiği şeklindeydi. Bu düşünce nedeniyle Teceddüt Fırkası bile, İttihat ve Terakki'nin mirascısı olmasına karşın cemiyetle ilgisi olmadığını ilan etti[23] Halbuki fırkanın tüm illerdeki şubeleri Teceddüt Fırkası şubelerine dönüştürülmüştü[24]

İttihat ve Terakki'nin yurt çapında yaygın bir siyasal örgütü vardı. Ayrıca Türk Ocakları, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti ve Hilal-ı Ahmer de partinin etkin olduğu kültür ve sosyal yardım kuruluşlarıydı[25]

İttihat ve Terakki liderleri, ülkeyi terketmeden önce, İtilaf Devletleri'nin işgallerine karşı oluşacak direnişleri örgütlemeye yönelik bazı önlemler almışlardı[26].

Talat Paşa'nın isteğiyle, gizli bir yeraltı örgütü, Ekim 1918'de Karakol Cemiyeti adıyla Kara Kemal ve Kara Vasıf

(22) Kuran, Ahmet Bedevi; İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, Baha Matbaası, İst. 1956, s. 678.

(23) Tunaya, Tarık Zafer; Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 413.

(24) Bayar, Celal; Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş, Baha Matbaası, İst. 1967, Cilt 5, s. 1542–1544.

(25) Tunaya, Tarık Zafer; Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 381.

(26) İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1915 Çanakkale Savaşı'nın ümitsiz günlerinde geliştirdiği, Anadolu'yu kurtarma planını, 1918 sonunda yeniden gündeme getirerek silahlı direnişe hazırlandığı, yolundaki yaygın söylentiler, doğuda güçlü bir askeri kuvvetin bırakılmış olması ve Anadolu'nun belli yerlerinde gizli silah depoları oluşturulması, işgal edilme tehlikesine karşı oluşan yöresel direniş örgütlerinin genellikle eski İttihatçıların öncülüğüyle kurulmuş olması, bu iddiaları doğrular niteliktedir. Bkz. Erik Jan Zürcher, Milli Mücadelede İttihatçılık, Bağlam Yayınları, İst. 1987, s. 156, 186–188.
Çavuşoğlu, Şeref; İttihat ve Terakki'nin Gizli Planı, Yakın Tarihimiz, Cilt 1, 1962, s. 263–264.

Beyler tarafından kuruldu. Hücre sistemiyle oluşturulan, eski İttihatçıların ve Teşkilat-ı Mahsusa ajanlarının görev aldığı direniş şebekeleri, Anadolu'ya silah ve malzeme kaçırarak ulusal hareketi güçlendirdiler. Bu silah ve malzemeler genellikle İtilaf Devletleri'nin el koyduğu Osmanlı depolarına yapılan baskınlarla ele geçiriliyordu.

İstanbul'un işgali üzerine, ulusal savunmaya katılmak için Anadolu'ya gitmek isteyen milletvekili, asker ve sivil aydınların çoğu Karakol Cemiyeti tarafından gizlice çeşitli yollardan Ankara'ya gönderildiler.

En gizli bilgileri öğrenerek Anadolu'ya ulaştırmak; İstanbul'daki Türk halkını, eski İttihatçıları korumak da Karakol Cemiyeti'nin görevlerindendi[27]

İttihat ve Terakki Fırkası'ndan istifa eden İttihatçılardan bazı mebuslar Ekim 1918'de Osmanlı Hürriyet Perver Avam Fırkası'nı kurdularsa da bu fırka ve sonra kurulan Teceddüt Fırkası, 5 Mayıs 1919'da Meclis-i Vükela tarafından İttihat ve Terakki'nin devamı oldukları gerekçesiyle kapatıldılar[28].

4 Mart 1919'da Damat Ferit Paşa Kabinesi'nin kurulmasından sonra İstanbul'daki İttihatçıların çoğu tutuklanarak Bekirağa Bölüğüne götürülüp askeri mahkemede savaş suçlusu olarak yargılandılar. Bunlardan altmışaltı kişi Malta'ya sürgüne gönderildi[29]

(27) Zurcher, Erik Jan, a.g.e., s. 150–154.

(28) Fethi Bey'in (Okyar) kurduğu, Mustafa Kemal Paşa'nın da katıldığı Osmanlı Hürriyet Perver Avam Fırkası'nın yayın organı Minber gazetesiydi. 17 Nisan 1919'da Fethi Bey'in tutuklanıp Malta'ya sürülmesinden sonra fırka dağılmıştı.

(29) Karabekir, Kazım; İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı, Tekin Yayınevi, İst. 1990, s. 9.

1.4. Bölücülerin İstekleri

İtilaf Devletleri yurdu hızla işgal ederken; ülkeyi parçalamaya yönelik örgütlerin faaliyetleri de yoğunlaşmıştı.

İstanbul'da kurulmuş olan Kürt Komitesi üyelerinden Şeyh Abdülkadir başkanlığında bir kurul, İngiliz Yüksek Komiserliği'ne giderek Andrew Ryan'ı ziyaret edip, Kürtlerin, Ermenilere söz verilen Doğu İllerindeki topraklar üzerinde hakları olduğunu, bu bölgelerde nüfus çoğunluğunu teşkil ettiklerini bildirerek Kürt emellerinin ihmal edileceğinden kaygı duyduklarını belirtiyorlar ve İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 2 Ocak 1919 tarihli bir muhtıra vererek Kürtlere İngiliz Mandası altında özerklik verilmesini istiyorlardı[30]

18 Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı'nda, 26 Şubat 1919'da Bogos Nubar, Türkiye Ermenileri adına isteklerde bulunuyor:

1) Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum ve Trabzon'dan oluşan, Türkiye'nin yedi doğu ili ile;

2) Güneydoğu'da Maraş, Kozan, Cebelbereket ve İskenderun limanıyla birlikte Adana'yı istiyordu.

27 Şubat 1919 tarihli Le Temps Gazetesi'ne göre: Ermeni delegasyonu, Yunanlıların Trabzon üzerindeki hak iddiaları konusunda Yunan hükümetiyle bir antlaşmaya varmıştı[31].

(30) Sonyel, Salahi; a.g.e., I. Cilt, s. 26–27. (İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'un, 5 Ocak 1919'da Dışişleri Bakanı Arthur J. Balfour'a gönderdiği yazı No: 11/1289, F.O./3657/11446'dan).

(31) Sonyel, Salahi; a.g.e., s. 21–22. (F.O./4376/PID 206'da 26 Şubat 1919 Ermeni dilekleriyle ilgili İngiliz Dışişleri Bakanının tuttuğu notlar).

Venizelos'un Pontus'u Ermenistan'a bırakmaya razı görünmesi üzerine Pontus Ulusal Birliği 4 Mart 1919'da Pontus Gazetesi'nin ilk sayısından Trabzon Vilayetinde bir Rum Cumhuriyeti'nin kurulması için çalışılacağını duyuruyordu[32].

1.5. Bölgesel Direniş Örgütleri

Anadolu'da ülkenin geleceği ile ilgili kaygılar günden güne artıyordu. Durumun ağırlığı ve korkunçluğu karşısında her bölge, hiç olmazsa kendi bölgelerini işgallere karşı korumak için kurtarmak amacıyla bölgesel direniş örgütleri kurdular. Ulusal amaca hizmet etmek için kurulan bu örgütlere, genel olarak «Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri» adı verildi ve öncelikle işgal tehlikesinde olan bölgelerinin sesini dünya kamuoyuna duyurmak için çalışmalara başladılar. Örneğin: Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa Hukuku Milliye Cemiyeti Doğu illerindeki müslüman halkın hak isteyen sesini dünyaya duyurmak için Le Pays adında Fransızca bir gazetenin yayımını, ülke içinde ise amaçlarını yaymak üzere «Hadisat» gazetesinin sahipliğini üzerine alıyor; İtilaf Devletleri başbakanlarına ve İstanbul'daki temsilcilerine birer bildiri veriyor. Avrupa'ya bir kurul yollama girişiminde bulunuyordu.[33]

1.6. İngiliz Himayesi

Kürt, Ermeni ve Rum örgütlerinin yanısıra İstanbul'da İngilizlerin desteği ve maddi katkısı ile kurulan «İngiliz Mu-

(32) Akşin, Sina; İstanbul Hükümetleri..., s. 241.

(33) Atatürk, Mustafa Kemal; Nutuk, III Vesikalar, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İst., 1970, s. 903, Vesika 7.

hipleri Derneği», Teali-i İslam Derneği gibi kuruluşlar da düşmanlarla işbirliği halindeydi.

İstanbul'dan yönetilen, Konya ve dolaylarında faaliyet gösteren Teali-i İslam Cemiyeti bir din devleti kurmak amacındaydı ve Hürriyet ve İtilaf Fırkasını destekliyordu. Mustafa Kemal'e göre İngiliz Muhipleri Derneğini kuranlar kendi varlıklarını ve kişisel çıkarlarını sevenler ve kendi varlıklarıyla çıkarlarının dokunulmazlık çaresini Lloyd George Hükümeti aracılığıyla İngiliz desteğini sağlamakta arayanlardı. Bu mutsuzların, İngiltere Devleti'nin, bütünüyle bir Osmanlı Devleti bırakmak ve korumak isteğinde olup olamayacağını bir kez düşünüp düşünmedikleri üzerinde durmak gereken bir konuydu.

Bu derneğe girenlerin başında Osmanlı Padişahı ve Yeryüzü Halifesi sanını taşıyan Vahdettin, Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nazırı olan Ali Kemal, Adil ve Mehmet Ali Beyler ve Sait Molla bulunuyordu... Derneğin iki görünüşü ve niteliği vardı. Biri dış görünüşü ve uygarca girişimlerle İngiliz desteğini istemeye ve sağlamaya yönelen niteliği idi. Ötekisi, gizli yönü idi. Asıl çalışma bu yöndeydi. Yurt içinde örgütler kurarak ayaklanma ve başkaldırmalara yol açmak ulusal bilinci işlemez kılmak, yabancı devletlerin işe karışmalarını kolaylaştırmak gibi haince girişimler, derneğin gizli kolunca yönetilmekteydi[34]. Bu derneğin «İstanbul» adını taşıyan gazetesi ile Refi Cevad (Ulunay)ın «Alemdar» ve Ali Kemal'in «Peyam» gazeteleri İngiliz Mandası fikrini savunan yayın organlarının başında geliyordu[35].

(34) Atatürk, Mustafa Kemal; Nutuk I, s. 6–7.
(35) Öztoprak, İzzet; Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını, T. İş Bank. Kültür Yayını, Ank. 1981, s. 78–79.

İstanbul'daki aydınların bir kısmı İngiliz himayesini isterken bir kısmı da Amerikan Mandasını tercih ediyorlardı.

Aslında «manda» denilen bu yönetim biçimi, batılı sömürgeci devletlerin bulduğu bir düzendi. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un 14 ilkesi arasında yeralan «savaştan sonra devletler topraklarına toprak katmayacaklardır» buyruğu karşısında dolaylı sömürmenin yolları aranmış ve bu düzen bulunmuştu. Paris Barış Konferansı'nda onaylanan bu düzene göre: Bağımsız olmak yeteneğinden, olanağından, bilgi ve deneyiminden yoksun uluslar, uygar düzeye ulaşıncaya kadar «Cemiyet-i Akvam» ile eğitilecekler, korunacaklar ve geliştirilecekler, yönetilecekler; daha sonra bağımsızlıklarına kavuşturulacaklardı. Cemiyet-i Akvam, bu görevi kendisi yürütemeyeceği için bir «büyük»; gelişmiş, sanayileşmiş; eğitim, yetenek ve deneyim düzeyi yüksek bir devleti, henüz «bağımsızlığa» hak kazanamamış ulusu «adam etmek» için görevlendirecekti[36].

ABD Başkanı Wilson'un 14 maddelik programının 12. maddesinin Türklerin çoğunlukta bulunduğu yerlerde bir Türk Devleti'nin kurulabileceği umudunu uyandırması Amerikan Mandası hayallerine güç kazandırmıştı.

1918 yılı Kasım ayında İstanbul'da Wilson Prensipleri Cemiyeti adlı bir dernek kuruldu. 5 Aralık 1918'de bu dernek üyeleri Halide Edip, Yunus Nadi, Ahmet Emin, Dr. Celalettin Muhtar ve diğer tanınmış gazete sahip ve başyazarlarının imzası ile, Wilson'a İngilizce yazılmış bir muhtıra ve İtilaf Devletleri'ne Fransızca yazılmış bir mektup göndererek

(36) Kili, Suna; a.g.e., s. 41.

Amerika'nın Türkiye için rehberliği ve yardımını istediler. Amerika'dan yardım etmesi istenen ve ulusal gereksinimler diye adlandırılan dokuz madde incelendiğinde, Türk Hükümeti'nin biçimsel olarak varolmakla birlikte yasama ve yürütme yetkisinin olmadığı görülmekteydi. Yönetim, Amerikan başmüsteşarlarından oluşan bir komisyona bırakılmıştı. Amerika'nın rehberlik edeceği Türkiye'nin ordusu da olmayacak, sadece başında Amerikalı bir genel müfettiş ile onun seçeceği bir kurulun bulunacağı polis ve jandarma kuvvetleri olacaktı.

Amerikan yol göstericiliği enaz onbeş, ençok yirmi yıl sürecek bu sürenin bitiminde, dernektekilerin düşüncelerine göre, Amerikalılar gidecekler ve arkalarından hür, güçlü, bolluk içinde, kültürlü, tüm teknik unsurları ortak değerlere sahip bir Türkiye bırakacaklardı[37]

1.8. Tam Bağımsızlıkçı Düşünce

Görüldüğü gibi yurdu kurtarmak için düşünülen kurtuluş yolları farklıydı. Osmanlı Devleti'nin bir bütün olarak kalmasını düşünenler bunun ancak büyük bir devletin koruyuculuğunda olabileceğine inanıyorlardı. Bu büyük devlet bazı kişilere göre İngiltere bazılarına göre ise Amerika olmalıydı.

Üçüncü karar bölgesel kurtuluş yollarıyla ilgiliydi. Örneğin bir takım bölgeler, kendilerinin Osmanlı Devleti'nden koparılacağı görüşüne karşı ondan ayrılmamaya; bir takım bölgeler ise Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırılacağına, Osmanlı ülkesinin paylaşılacağına oldu bitti gözüyle bakarak kendi başlarını kurtarmaya çalışıyorlardı.

(37) Erol, Mine; Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi (1919–1920), İleri Basımevi, Giresun 1972, s. 39–41.

13 Kasım 1918'de İstanbul'a dönen ve yurdu bu kötü durumdan kurtarmanın çarelerini araştıran Mustafa Kemal, bu kararların hiçbirini yerinde bulmuyordu. Ona göre: Bu kararların dayandığı bütün kanıtlar ve mantıklar çürüktü, temelsizdi. Gerçekte, içinde bulunulan o günlerde, Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tükenmişti. Osmanlı ülkesi bütün bütüne parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son sorun, bunun da paylaşılmasını sağlamak için uğraşılmaktan başka birşey değildi. Osmanlı Devleti, onun bağımsızlığı, padişah, halife, hükümet, bunların hepsi anlamını yitirmiş bir takım boş sözlerdi.

Neyin ve kimin dokunulmazlığı için kimden ve ne gibi yardım istemek düşünülüyordu?

Öyleyse sağlam ve gerçek karar ne olabilirdi? Bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da ulus egemenliğine dayanan, tam bağımsız bir Türk Devleti kurmak...

Temel ilke, Türk ulusunun onurlu ve saygın bir ulus olarak yaşamasıydı. Bu ancak tam bağımsız olmakla sağlanabilirdi. Ne denli zengin ve gönenmiş olursa olsun, bağımsızlıktan yoksun bir ulus, uygar toplumlar karşısında uşak durumunda kalmaktan öteye gidemezdi.

Yabancı bir devletin koruyuculuğunu ve kollayıcılığını istemek insanlık niteliklerinden yoksunluğu, güçsüzlüğü ve beceriksizliği açığa vurmaktan başka birşey değildi. Gerçekten bu aşağılık duruma düşmemiş olanların, isteyerek başlarına yabancı bir buyurman getirmeleri hiç düşünülemezdi.

Oysa Türk'ün onuru, kendine güveni ve yetenekleri çok yüksek ve büyüktü. Böyle bir ulus, tutsak yaşamaktansa yok olsun, daha iyiydi.

Öyleyse «ya istiklal, ya ölüm!»

İşte gerçek kurtuluşu isteyenlerin parolası bu olacaktı[38]. Bunu başarmanın bir tek yolu vardı; Anadolu'ya geçmek...

1.9. Anadolu Ulusal Direnişinin Örgütlenişi

Anadolu'dan gelen haberler, işgallere karşı bir halk hareketinin oluşmakta olduğu yolundaydı. Oradaki durum İstanbul'dan çok daha ümit vericiydi. Yakın arkadaşlarıyla yaptığı görüşmeler sonunda Anadolu'ya geçmenin yasal olanaklarını sağlayan, Samsun'a çıkarak Ulusal Kurtuluş Savaşını başlatan Mustafa Kemal bu kutsal görevin sadece «ata yurdu» dediği bu ülkeyi ele geçirmek, aralarında paylaşmak isteyen emperyalist sömürgecilere karşı yürütülecek bir savaş olmadığını; onların yanında, onların ülkedeki işbirlikçilerine, ulusal kurtuluş ve tam bağımsızlık savaşı boyunca temizlenecek tüm toplumsal, kültürel, ekonomik, siyasal engellere ve bu engellerin güçlü kesim ve kişilerine karşı yürütülecek bir savaş olduğunu biliyordu. O, ulusuna güvenerek, inanarak fakat yapacağı işleri kafasında ve «vicdanında ulusal bir sır» gibi saklayarak; inanç ve düşüncelerini aşama aşama gerçekleştirmek kararındaydı.

Bu büyük görevin, Ulusal Kurtuluş Savaşının başarılması için; hem orduyu hem de tüm ulusu hazır hale getirmek zorundaydı. Daha Samsun'dayken, 21 Mayıs'ta 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir, 23 Mayıs'ta Ankara'daki 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşalarla ilişki kurarak başlatacağı eylem için görüş birliğine vardı. Sivas'taki 3. Ordunun Komutanı Albay Refet (Bele) Beyi ise bu göreve

(38) Atatürk, Mustafa Kemal; Nutuk, s. 12–13.

kendisi seçip almış ve beraberinde getirmişti. Böylece bu üç kolorduyla ulusal kurtuluş savaşının özgücü oluşturuldu[39]

Mustafa Kemal, «ulusun bağımsızlığını yine ulusun kesin kararı ve direnişi kurtaracaktır» diyen Amasya Genelgesi ile kişi egemenliğine dayalı Osmanlı Devleti'nden, ulus egemenliğine dayalı yeni bir Türk Devleti'ne geçiş yolunda ilk adımı atmış; bir ihtilal bildirisi niteliğinde olan bu genelge ile Ulusal Kurtuluş Savaşını eylemsel olarak başlatmış oluyordu[40]. O halkın kendi içinden geliştirdiği tepki ile kurduğu örgütsel yapıyı yaygınlaştırmaya ve güçlendirmeye çalışarak yaptığı ve yapacağı girişim ve eylemlerin bir an önce kişisel olma niteliğinden çıkarılmasını, tüm ulusun birlik ve dayanışmasını sağlayacak ve temsil edecek bir kurul ile ulusal savunmayı gerçekleştirecek işlerin yapılmasını ve kararların alınmasını zorunlu görüyordu. Bu olanak, ulusal iradeye dayalı olduğu konusunda hiçbir kuşku yaratılmamasına özel bir özen gösterilen Erzurum Kongresi ile gerçekleşti.

Erzurum Kongresi, ulusal davayı yürütecek karar organını «Heyet-i Temsiliye»yi seçti. Temsil Kurulunun başı, ulusal sorumluluk yüklenmiş, seçimle onaylanmış bir ulusal kurtuluş önderiydi. Yani Mustafa Kemal Paşa artık, yalnız «devrimci bir önder» değil aynı zamanda «devrimin önderi» idi[41].

Şimdi yapılması gereken Erzurum Kongresi'nde görüşülüp karara bağlanan ve bir bildirge ile padişaha, hükümetine, sivil, asker tüm yetkili kişi ve yerlere, dünyaya, kamuoyuna duyurulan bu kararların bir bölge halkının kararla-

(39) Atatürk, Mustafa Kemal; Nutuk, s. 16–17.
(40) Atatürk, Mustafa Kemal; Nutuk, s. 30–31.
(41) Kongar, Emre; Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk, Remzi Kitabevi, İst. 1983, s. 250.

rı, istekleri olmaktan çıkarılıp Türk ulusuna maledilmesiydi. İşte bu amaç Sivas Kongresi'yle gerçekleştirildi.

Sivas Kongresi, aldığı kararlar ve kurduğu örgütlerle yurdun parçalanma tehlikesini önlemekte Osmanlı Hükümeti'nin gösterdiği acizlik karşısında; ulusun kendi kaderini kendi eline almak uğraşının zafere ulaşması demekti. Artık Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, vatanın tümü adına konuşmak ve işgörmek yetkisine sahip meşru bir ulusal kurumdu. Bu örgütün meydana getirdiği Heyet-i Temsiliye, yurdun ve ulusun yazgısı ile ilgili tüm işleri ulusun çıkarlarına en uygun bir şekilde yürütmekle, başarıya ulaşabilmek için her önlemi almakla, gerektiğinde geçici bir hükümet olarak ortaya çıkıp yönetimi eline almak ve ulusal emellerin gerçekleşmesi için tüm ulusun maddi ve manevi güçlerini toplayarak savaşmakla yükümlüydü.

Temsil Kurulu Yürütme Kurulu Üyesi ve Başkanı olarak Mustafa Kemal, artık tüm ulus adına söz söyleyebilecek ve eylem yapabilecek yetkilere sahipti. Heyeti Temsiliye, kurulduğu günden başlayarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kurulmasına kadar, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin saptamış oldukları ilkelerin tek bir noktasından bile en ufak bir ödün vermeksizin uğraşıp didinmiş ve ulusun kaderini kendi eline alması yolunda görevini yaparak amaca ulaşmıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasıyla ulusal örgüt aşamasından ulusal devlet aşamasına geçilmiştir[42].

(42) Baykal, Bekir Sıtkı; Heyet-i Temsiliye Kararları, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1974, s. 11–12.

2. İSTANBUL'UN İŞGALİNİ HAZIRLAYAN OLAYLAR

2.1. 1920 Yılı Başlarında İtilaf Devletleri'nin Türkiye'ye İlişkin Görüşleri

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleri Avusturya ile 10 Eylül 1919'da Saint Germain Antlaşması'nı, Bulgaristan ile 27 Kasım 1919'da Neuilly Antlaşması'nı imzalamışlardı.

Mondros Ateşkesi'nden birbuçuk yıla yakın bir zaman geçmesine karşın, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı toprakları üzerinde çarpışan emperyalist emelleri, aralarında bir fikir birliği oluşmasını engellemiş ve Türkler ile barışı sağlayacak bir antlaşma için gerekli koşullar henüz hazırlanamamıştı.

İngiltere, Türkiye'ye en ağır barış koşullarını uygulamak kararındaydı; Birinci Dünya Savaşı sonunda imparatorluğun çok değerli bölgelerini ele geçirmişti ve Anadolu'nun paylaşılmasında artık kendi askeri gücünü kullanmak istemiyordu. Uzun savaş yılları İngiliz maliyesini sarsmıştı. Halk biran önce barış düzenine geçmek arzusundaydı. Fakat, Fransa, İtalya gibi kendisine rakip olan emperyalist ülkelerin buraları ele geçirerek sömürge imparatorluklarını genişletmelerine de göz yumamazdı. Bu bölgeler ancak küçük devletler ve uluslara bırakılabilirdi. Bu nedenle Batı Anadolu'da Yunanistan'ın Doğu Anadolu'da Ermenilerin toprak elde etmesini destekliyordu[43].

Boğazların geleceği konusunda henüz bir antlaşmaya varılamamıştı.

Fransa, boğazların İngiltere'ye bırakılmasına karşıydı. İstanbul'un Türklerde kalmasını, boğazların uluslararası bir

(43) Akşin, Sina; İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cem Yayınevi, İst. 1976, s. 96–97.

komisyon tarafından korunarak her devlete serbest geçiş hakkı tanınmasını istiyordu. Zira İngiltere'nin İstanbul ve Boğazlara egemen olması Fransa'nın doğudaki maddi ve manevi çıkarlarını engelleyecekti. 1920 yılı başlarından itibaren Fransız kamuoyu da bu görüşü destekliyordu[44].

İngiltere, Paris Barış Konferansı'nda, eski paylaşım planlarının koşullarını[45] bozarak, İzmir'in Yunanistan'a verilmesini sağlamıştı. Yunanistan'ın toprakları iki katına çıkarken; payına hiç birşey düşmemesi İtalya'yı, İngiltere'den uzaklaştırdı. Bu durum Türklere dost bir politika izlemesine ve Türkiye'nin bütünlüğünü korumasına neden oldu[46] Ulusal direnişi destekleyen İtalyanlar, gizlice Türk milliyetçilerine bilgi veriyorlar[47]; hatta onların başka ad ve İtalyan pasaportu ile Anadolu'ya kaçmalarını sağlıyorlardı[48].

O günlerde Amerikan basınında, Ateşkes'ten hemen sonra İstanbul'a atanan İtalyan Yüksek Komiseri Kont Sfor-

(44) Akyüz, Yahya; Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ank. 1988, s. 147.

(45) İtilaf Devletleri, İtalya ile 26 Nisan 1915'de Londra Gizli Antlaşması'nı imzalamışlardı. Bu antlaşmanın özellikle 9. maddesine göre: İtalya'nın payı İngiliz, Fransız ve Rus paylarından az olmayacaktı. (Rahmi Apak, Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı, Belge Yayınları, İst. 1972, s. 540–546). Ayrıca Bkz: Laurence Evans, Türkiye'nin Paylaşılması, Milliyet Yayınları, İst. 1972, s. 54–59.
17 Nisan 1917 tarihli St. Jean de Maurienne Gizli Sözleşmesi ile ise İzmir ve Aydın İtalya'ya veriliyordu. Bkz: Salahi Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I. Türk Tarih Kurumu Yayını, Ank., 1973, s. 2.

(46) Yalman, Ahmet Emin; «İtalyan Siyaseti ve Biz», Vakit Gazetesi, 16 Ocak 1920 (1336), s. 1.

(47) Atatürk, Mustafa Kemal; Söylev, III. Cilt Belgeler, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ank. 1989, Belge: 229, s. 1753–1754.

(48) Tansu, Samih Nafiz; İki Devrin Perde Arkası, Ararat Yayınevi, İst. 1969, s. 414.
Şapolyo, Enver Behnan; M. Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Alemi, İnkılap ve Aka Kitabevi, İst. 1967, s. 14.

za'nın İzmir Müdafaai Hukuk Cemiyeti Genel Sekreteri Cami (Baykut) Bey ile ilk teması kurarak ekonomik ve siyasi ayrıcalıklar karşılığı, barış konferansında İtalya'nın Türkiye'ye en elverişli şartları sağlamaya çalışacağı şeklinde yorumlara rastlanıyordu[49]

ABD'ye Paris Barış Konferansı'nda Türkiye üzerinde bir manda yönetimi kurması önerilmişti. Fakat yaptığı araştırmaların sonucunda hâla kararsızdı. 1920 yılı başlarında Amerikan kamuoyunda bu konu, çeşitli yayın organlarında çıkan makale ve incelemelerle tartışılıyordu. ABD istismar amaçlarıyla bölünmemiş bir Türkiye'de insanlık ve uygarlık adına böyle bir görevi üstlenebilirdi. Ancak İngiltere Musul'daki petrol yataklarına el koyduktan, İtalya Antalya'yı ve Yunanistan İzmir ve hinterlandını işgal ettikten sonra, Amerika'nın böyle bir fedakarlığa girişmesi beklenemezdi[50].

İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşmasının koşullarını görüşmek üzere 12 Şubat 1920'de Londra'da İngiliz, Fransız ve İtalyan Başbakanlarının katılacağı bir konferans toplanmasına karar verdiler.

2.2. Anadolu'da Ulusal Direniş Güçleniyor

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde güçlenen Anadolu ulusal direnişi karşısında İtilaf devletleri Türk toprakları üzerindeki arzularının tehlikeye girmesine ve otoritelerinin zedelenmesine izin veremezdi.

İşgal Kuvvetleri Komutanı General George F. Milne, 12 Ocak 1920'de açılan Meclis-i Mebusan'ın «Kemalist» eğili-

(49) Ulagay, Osman; Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı, Yelken Matbaası, İst. 1974, s. 95. (Asia, Mayıs 1920 «Türkiye'deki Gerçek Durum» adlı makaleden).

(50) Ulagay, Osman; a.g.e., s. 61–71. (Asia, Ocak 1920, Talcott Williams, «Amerika Yakın Doğu'yu Nasıl Görüyor» adlı makaleden).

minden[51] ve hükümetin tutumundan tedirgindi. Harbiye Nazırının, verdiği direktifleri yerine getirmeyişinden şikayet ediyordu.

İtilaf Devletleri temsilcilerinin İstanbul Hükümeti'ne verdikleri nota üzerine Ali Rıza Paşa kabinesinden Harbiye Nazırı Cemal (Mersinli) Paşa ile Genel Kurmay Başkanı Cevat (Çobanlı) Paşa 21 Ocak'ta görevlerinden istifa etmek zorunda kaldılar[52].

Kuvay-i Milliyeciler, Fransız askerlerinin denetiminde bulunan Gelibolu'daki Akbaş Cephaneliğini 26\27 Ocak 1920 gecesi basarak buradaki silah ve cephaneyi Anâdolu'ya taşıdılar.

Meclis-i Mebusan, 28 Ocak'ta Misak-ı Milli'yi kabul ederek ulusal andın bütün yabancı parlamentolarla, dünya basınına bildirilmesini karar altına aldı.

Ulusal güçlerin güneydeki başarısı sonunda, 12 Şubat 1920'de Fransızlar Maraş'tan çıkarıldı.

12 Şubat 1920'de toplanan Londra Konferansı'nda, İngiliz Başbakanı Lloyd George, istedikleri koşullarda bir barışın en kısa zamanda imzalanmasını sağlamak amacıyla, İstanbul Hükümeti üzerinde sert diplomatik baskıda bulunulmasını istedi[53]

(51) Ergin, Feridun; Mütareke Kabineleri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt VII, Temmuz 1991, Sayı: 21, Türk Tarih kurumu Yayınları, Ankara. 1981, s. 401.
Meclis–i Mebusan için yapılan genel seçimi ezici çoğunlukla Anadolu ve Rumeli Müdafaa–i Hukuk Cemiyeti üyeleri kazanmıştı.

(52) M. Kemal Paşa, devletin onurunu ve bağımsızlığını zedeleyen bu notaya başeğmemelerini Sadrazam ve Harbiye Nazırına ısrarla önermişti. (Bkz: Atatürk, Nutuk, Cilt I, s. 363–370.

(53) Şimşir, Bilal; İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ank. 1973, s. 403, Belge; 137. (Document on British Foreign Policy İstanbul Series, Volume VII, P. 300–306, No: 38'den).

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral J. De Robeck tarafından 29 Şubat 1920'de İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a çok gizli olarak gönderilen telde: «Türklerin barış koşullarına karşı direnme kararlarının günden güne arttığı ve milliyetçi liderlerde, direniş programlarını, cezalandırılmaksızın gerçekleştirebilecekleri kanısının doğduğu; İstanbul Hükümeti nezdinde boş yere teşebbüslere devam etmektense fiili harekete geçmek ve İstanbul'u işgal etmek gerekeceği öne sürülüyor[54] ve bu konuda Fransa Yüksek Komiseri ile gizli görüşmeler yapıldığı; görüşmelerden Türklere karşı şiddet uygulanmasına taraftar olmayan İtalya delegesine haber verilmediği[55]; İstanbul'u işgal etme fikrinin General Milne tarafından da benimsendiği bildiriliyordu[56]

İngilizler, İstanbul Hükümeti'nden Yunanlılar da dahil bütün İtilaf Kuvvetlerine karşı savaşa son verilmesini isterken; Yunanlılar, 18. 19. 20 Şubat günleri İzmir'e yeni kuvvet, taşıt ve pek çok cephane getirerek ve bunları cephelere yollayarak yeni bir saldırıya hazırlanıyorlardı.

General George F. Milne «Anadolu'da Yunanlıların karşısında bulunan Türk kuvvetlerinin bulunduğu hattan 3 km geri alınmasını» istedi.

Ali Rıza Paşa Hükümeti, bu öneriyi yerine getiremeyeceğini bildirerek 3 Mart 1920 günü, yani Yunanlıların saldı-

(54) Şimşir, Bilal; a.g.e., s. 411, Belge: 138. (Foreign Offige, 406/43, P. 182, No: 84'den).

(55) Şimşir, Bilal; a.g.e., s. 413, Belge: 140 (Foreign Office, 406/43, P. 188, No: 90'dan) ve s. 427, Belge: 144, (Foreign Office, 406/43, P. 190–191, No: 96'dan).

(56) Şimşir, Bilal; a.g.e., Belge: 140, s. 413, (Foreign Offgice, 406/43, P. 188, No: 90'dan).

rıya geçerek Gölcük Yaylası'yla Bozdağ'ı ele geçirdikleri gün istifa etti[57]

İngilizlerin ve İngiliz taraftarlarının beklentilerine karşın; Padişah, Damat Ferit Paşa'yı sadrazamlığa getirmeye cesaret edemedi ve 8 Mart 1920'de Salih Paşa'yı Hükümeti kurmakla görevlendirdi[58].

2.3. Londra Konferansı Kararları

5 Mart 1920'de Londra Konferansı'nda İtilaf Devletleri temsilcileri İstanbul'un işgaline karar verdiler[59]

İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon 6 Mart'ta İstanbul'da Yüksek Komiser Amiral J. De Robeck'e gönderdiği telle: Türkiye ile yapılacak barış antlaşmasında: Çatalca'ya kadar

(57) Atatürk, Mustafa Kemal; Nutuk I, s. 394–395.

(58) M. Kemal Paşa'dan ve onun direktifi ile yurdun her yerinden Padişah'a ve Meclis–i Mebusan'a gönderilen telgraflar ile «Ferit Paşa tekrar sadarete getirilecek olursa meydana gelecek vahim sonuçlar hatırlatıldı. Bkz: Meclis–i Mebusan Zabıt Ceridesi, 4. Devre, Meclis–i Mebusan Matbaası İst. 1336, s. 253–291.
Atatürk, Nutuk I, s. 398–399. Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim Türk Tarih Kurumu Yayını, Ank. 1951, s. 257.
Robeck, 5 Mart 1920'de Lord Curzon'a gönderdiği telde: Tevfik Paşa'ya hükümeti kurması teklif edildiyse de kabul etmediğini, İzzet Paşa'nın milliyetçilerden oluşan bir hükümet kurabileceğini, Fransızların en emin kişi olarak Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı önerdiklerini bildiriyordu. Bkz: Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, Yaylacık Matbaası, İst. 1967, s. 259. (Documents on British Foreign Policy, Londra, 1947, Cilt XIII, s. No: 2, Vesika No: 4, 17 Şubat 1920'den) Ali Fuat Türkgeldi, Salih Paşa'nın sadrazamlığı önce kesinlikle istemediğini görüşme sonunda Damat Ferit Paşa'nın sadrazamlığı önce kesinlikle istemediğini görüşme sonunda Damat Ferit Paşa'nın sadarete gelmesiyle oluşacak buhranı önlemek ve ulusa yararlı bir görev yapmak amacıyla bu zor koşullarda üzüntüsünden ağlayarak görevi kabul ettiğini yazıyor. (Bkz: Türkgeldi, Ali Fuat; a.g.e., s. 288–289).

(59) Şimşir, Bilal; a.g.e., Belge 145, s. 429. (Document on British Foreign Policy, İstanbul Series, Volum VII, P. 411–422, No: 50'den).

Trakya ile İzmir'in Yunanistan'a verilmesi, boğazların milletlerarası kontrol altına konulması, bağımsız bir Ermenistan devleti kurulması ve muhtemelen Kürdistan'ın tanınması şartlarının yer alacağı, bu koşulların Türkiye'ye kuvvet yolu ile kabul ettirilmesi için İstanbul'un işgal edileceği, Mustafa Kemal'in azlinin isteneceği, işgalin barış şartlarının uygulanmasına dek süreceği, yeni olaylar çıkarsa barış şartlarının daha da ağırlaştırılacağı, bu konularda Yüksek Komiserlerle görüşerek Türklere boyun eğdirebilmek için başka önlemler düşünülüyorsa tezelden bildirilmesi talimatını verdi[60].

3 Mart tarihli Newyork Times Gazetesi: Lloyd George'un «en insafsız yargıcı bile tatmin edecek kadar ağır hükümlerle dolu» diye nitelendirdiği barış antlaşması koşullarının «Türkiye'yi eski varlığının bir gölgesi» haline getirdiğini yazmaktaydı[61]. Yine aynı gazete 11 Mart tarihli sayısında yetkililerin, «İstanbul'un işgali sırasında girişilecek sert bir gövde gösterisinin Türk'ün aklını başına getireceğini» ileri sürdüklerini ve bu görüşü paylaşanların kanısına göre «İstanbul Hükümeti'nin Mustafa Kemal üzerindeki baskı ve denetiminin, milliyetçi liderin Anadolu'da yelteneceği taşkınlıkları önlemeye yetecek kadar güçlü» olduğunu yazıyordu[62].

İtilaf Devletleri 10 Mart 1920 gününden itibaren Anadolu'daki kuvvetlerini Eskişehir'e oradan da İstanbul'a nak-

(60) Şimşir, Bilal; a.g.e., Belge: 146, s. 440. (Foreign Office, 406/43, P. 189–190, No: 95'den).

(61) Ulagay, Osman; a.g.e., s. 83. (The Newyork Times, 3 Mart 1920, «Antlaşma Sonucu Türk Devleti Bir Gölge Haline Geliyor» adlı makaleden).

(62) Ulagay, Osman; a.g.e., s. 86. (The Newyork Times, 11 Mart 1920, «İtilaf Kuvvetleri İstanbul'u Derhal İşgal Edecek. Yunanlılar, Kemal Paşa'yı zararsız hale getirebileceklerini ileri sürüyorlar» adlı makaleden.)

lettiler. Anadolu'nun bazı şehirlerindeki İngiliz kontrol subayları beraberlerindeki ağırlıkları ve adamlarıyla; Batum'daki İngiliz tugayının büyük bir kısmı, Konya'daki İtalyan müfrezesi ve Bulgaristan'daki bazı Fransız kıtaları İstanbul'a getirtilerek işgal kuvvetleri takviye edildi[63].

2.4. İstanbul'da Bir İngiliz Filosu

13 Kasım 1918'den beri İstanbul İtilaf Devletlerinin işgali altındaydı.

Sokaklarda, İngiliz, Fransız, İtalyan, İskoçyalı, Anzak, Senegalli, Cezayirli vd. ülkelerin askerleri ülkelerine özgü giysileriyle dolaşıyor. Savaşın galiplerinin zafer sarhoşluğuyla yaptıkları taşkınlıklara yerli Rumlar ve diğer azınlıklar da katılıyordu.

İstanbul adeta iki bölgeye ayrılmıştı. Beyoğlu (Pera) ve çevresi, Türk bayrağı dışında çeşitli bayraklarla donatılmış bir gösteri alanı görünümündeydi. Eğlence sabahlara dek sürüyordu. İstanbul tarafında ise büyük bir acı içinde sessiz ve ümitsiz, başlarına gelecekleri bekleyen Türkler, her türlü hakarete uğruyorlar; genç kızlar ve kadınlar sokağa çıkamıyorlardı. Saldırılar önlenemez olmuştu[64].

İngilizler güçlerini kanıtlamak için şehirdeki asker ve silah sayısını arttırıyorlardı.

29 Şubat'ta Malta'daki İngiliz Akdeniz Filosu İstanbul önlerine getirildi[65] Toplarını şehre çevirerek boğaza demir atan filodan sandallarla kıyıya çıkan denizciler Beyoğlu'nda dolaşırlarken; Rumlar, Levantenler ve diğer yabancı uyruk-

(63) Genel Kurmay Başkanlığı Harp Dairesi, Türk İstiklal Harbi, Cilt II, Kısım 2 Batı Cephesi, Ank. 1965, s. 100.
(64) Şapolyo, Enver Behnan, a.g.e. s. 10-12.
(65) Gnk. Bşk. Harp D. a.g.e., s. 100.

lular onları alkışlarla karşılıyor; evlerin balkonlarından ve pencerelerden sarkıp çiçekler atarak tezahürat yapıyorlardı[66].

1 Mart 1920 tarihli İrade-i Milliye Gazetesi'nde H. L. imzasıyla «Acaba Nümayiş Mi Yapıyorlar?» başlığıyla yayınlanan makalede İngilizlerin İstanbul önlerine son sistem «Dretnot»lardan oluşan bir filo göndermekle oluşturmak istedikleri tehdidin İstanbul'da görülse bile, üçyüz milyon Müslümanın gözünde birşey ifade etmeyeceği İngilizlerin Müslümanları kazanmak istiyorlarsa bu yolu değiştirmeleri[67] düşmanları ülkemizden ve başkentimizden çıkarmanın çaresini bulmaları gerektiği; ancak o zaman İngiliz dostluğuna inanabileceğimiz vurgulanıyordu[68].

9 Mart'ta İngilizler Türk Ocağını tekrar işgal ettiler.

---

(66) Sperco, Willy; Moustapha Kemal, Atatürk Créateur de la Turquie Moderne, Nouvelles Editions Latines, Paris 1958, s. 56.

(67) İtilaf Devletlerinin, Osmanlı İmparatorluğunu parçalama siyaseti ve özellikle İstanbul'u işgal planları Müslüman ülkelerde geniş yankılara neden oluyor; barış konferansına ve İngiliz Hükümeti'ne gönderdikleri bildirilerle bu hareketlerin Müslümanlara karşı bir taarruz sayılacağını vurgulayarak duydukları üzüntüyü belirtiyorlardı.
Times Gazetesi'ne Kalküta'da toplanan İslam Konferansı'ndan gönderilen 29 Şubat ve 2 Mart tarihli telgraflarda «Sultanlık ve Halifelik haklarını bozucu bir kararın, Büyük Britanya Hükümeti tarafından onaylanması durumunda özellikle 70 milyon Hintli Müslüman, İngiltere ile bağlarını kesecekler ve İngiliz mallarına boykot ilan edeceklerdir» deniliyordu. Bkz: Gnk.A.T.S.E.Bşk., Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Kültür Bakanlığı, Ank. 1981, s. 140–145. (Atatürk Arşivi, Klasör: 26, Dosya: 1336/20, Fihrist: 55, 27.3.1336 tarihli telgraf).

(68) İrade–i Milliye, 1 Mart 1336 (1920), Numara 27 «Acaba Nümayiş Mi Yapıyorlar?» Sivas, 1920, s. 1.

2.5. Ankara'ya Ulaşan Haber ve Mustafa Kemal'in Önerileri

11 Mart günü, Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta; güvenilir bir İtalyan 'dan gizlice alınan bilgiye göre, İtilaf Devletleri temsilcilerinin Londra'dan gelen ve İstanbul'daki ulusal kuvvetlerin ileri gelenlerinin tutuklanmalarıyla ilgili olan bir buyruk üzerinde görüştüklerini ve buyruğu uygulama kararı aldıklarını bildiriyor ve kendilerine İstanbul'dan uzaklaşmalarının önerildiğini ekliyordu.

Ankara'da edinilen bilgiler de bu doğrultudaydı. Anadolu'nun bazı şehirlerindeki İngiliz kontrol subayları İstanbul'a çağrılmış, Ankara'daki İngiliz Temsilcisi Withall, aldığı bir tel üzerine, ağırlıkları ve yanındaki adamlarıyla birlikte 11 Mart'ta trenle İstanbul'a doğru yola çıkmıştı. İngilizlerin Anadolu'daki demiryolu ulaşımını durduracakları söyleniyordu.

Mustafa Kemal gönderdiği cevapta; İtilaf Devletleri'nin zor kullanacaklarına kuşku olmadığını; İngilizlerin tutuklama kararına karşın, Meclis'in yüreklilikle sonuna değin görevini sürdürmesinin pek yararlı olacağını belirterek; Rauf Bey'in ve gelecekteki girişimlerde yararlı olacak, ülkeyi temsil niteliğindeki arkadaşların hemen Ankara'ya gelmelerini istedi[69] ve Osmanlı Bankası ile iki bin lira yol harçlığı gönderdi[70].

13 Mart akşamı, Rauf Bey'le, Kara Vasıf Bey'in Osmanbey'deki evinde Mazhar Müfit, Yunus Nadi, Bekir Sami, İbrahim Süreyya ve diğer arkadaşları toplanarak bu konuyu tartıştılar. Rauf Bey, milliyetçi liderler Anadolu'ya kaçarlarsa İngilizlerin Meclis'i basmak gereğini duymayacaklarını; böy-

(69) Atatürk, Mustafa Kemal; Nutuk I, s. 408-409.

(70) Yalman, Ahmet Emin; Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Cilt 2, Yenilik Basımevi, İst. 1970, s. 53.

lece komutanlar toplantısında[71] verdikleri kararın oluşmasına yani Millet Meclisi'nin ve dolayısıyla Ulusal Hükümet'in Anadolu'da kurulmasına yol açılamayacağını; ne olursa olsun İngilizleri dünya ve Türk ulusunun gözünde zalim ve saldırgan duruma sokmak için kaçmamak gerektiğini; İstanbul'da kalmanın bu nedenlerle «namus borcu» olduğunu savunuyordu[72]. Giderlerse Meclis'teki diğer arkadaşlar, paniğe kapılarak dağılabilirdi; sonuna kadar mücadele etmeye, ancak Meclis, İtilaf Devletleri tarafından basılır ve tutuklamalar başlarsa o zaman Anadolu'ya geçilmesine bunun için de şimdiden gereken önlemlerin alınmasına karar verdiler[73]

(71) Sivas'ta 16–29 Kasım 1919'da yapılan bu toplantı için Bkz: Karabekir, Kazım; İstiklal Harbimiz, Merk Yayıncılık, İst. 1988, s. 363–367.

(72) Kandemir, Feridun; Rauf Orbay, Yakın Tarihimiz Yayınları, İst. 1965, s. 49–50.

(73) Abalıoğlu, Yunus Nadi; Ankara'nın İlk Günleri, Sel Yayınları İst. 1955, s. 11.
Kansu, Mazhar Müfit; Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ank. 19888, s. 552.

3. İŞGAL İSTANBUL'U

3.1. İstanbul İşgal Ediliyor

İtilaf Devletleri, İstanbul'un işgalini uygulamak için gereken hazırlıkları tamamlıyorlardı. Telgraf haberleşme ağının Anadolu'daki merkezlerini incelemek için genel müdürlükten resmi telgraf haritalarını istemişler[74] ve 14 Mart günü İstanbul'daki telgrafhanelerin kapılarında İngiliz askerleri nöbet tutmaya başlamışlardı[75]

Meclis-i Mebusan'ın 13 Mart günkü toplantısında Saruhan Mebusu Mahmut Celal (Bayar) Bey'in İzmir'in işgalinden sonra Ege'de halkın uğradığı zulüm ile ilgili açıklamaları üzerine; Meclis'te hararetli tartışmalar yapıldı[76]. Ertesi günkü İstanbul gazetelerinin «Meclis-i Mebusan Haberleri» sütunu sansür nedeniyle bomboştu. Tasvir-i Efkar Gazetesi'nin haberlerinden tam 80 satır çıkarılmıştı[77]

16 Mart sabahı daha geceden İngiliz askerleri karaya çıkarılarak İstanbul, Üsküdar ve Beyoğlu'nda önemli noktalara yerleştirilmişti. Sabah 5.45'te 50-60 kişilik bir İngiliz birliği Şehzadebaşı'ndaki Onuncu Kafkas Fırkası Karargahına saldırarak hiç birşeyden habersiz uyuyan, silahsız mızıka askerlerinden altısını şehit ettiler, onbeşini yaraladılar[78].

(74) TBMM Zabıt Ceridesi, I. Devre, Cilt I, İctima 2, Celse 3, s. 27–28.
(75) Karabekir, Kazım; a.g.e., s. 495.
(76) Meclis–i Mebusan Zabıt Ceridesi, IV. Dönem, 13 Mart 1336, s. 349–375.
(77) Gürtunca, M. Faruk; 23 Nisan'ı Hızlandıran Türk (Saruhan Mebusu Mahmut Celal Bey) Tan Matbaası, İst. 1956, s. 55.
(78) Genel Kurmay Bşk., A.T.S.E.Bşk., Atatürk Arşivinden Seçmeler, s. 136–138. (Atatürk Arşivi, Klasör 26, Dosya 1336/20, Fihrist 5, 16.3.1336 tarihli telgraf).

Saat 9.40'da Sadrazam Salih Paşa'ya, Müttefik Devletler Komiserlerinin işgali bildiren nota ve bildirisi, İngiliz Yüksek Komiserliği Baştercümanı Ryan tarafından verildi. Bundan hemen sonra da Padişah, Fransız Yüksek Komiserliği Siyasi Müsteşarı A. Ledoulx tarafından durumdan haberdar edildi. Vahdettin, daima müttefiklerle beraber çalışmak istediğini, işgal kararına esef ettiğini haberciye bildirmekle yetindi[79] Norbert de Bischoff, «La Turquie Dans Le Monde» adlı eserinde: «Eğer padişahta biraz onur duygusu olsaydı, kendisine karşı yapılan bu zorbalığı daha şiddetli bir şekilde protesto ederdi. Anadolu'da Mustafa Kemal'e katılan milletvekilleriyle birlikte gitmek için ceraseti yoksa da İngilizlerin elinde tutsak olduğunu ilan edebilirdi» diyerek padişahın bu pasif tavrını eleştiriyor[80].

Harbiye ve Bahriye Nezaretleri, Tophane işgal edilmiş, Posta-Telgraf ve Telefon Genel Müdürlükleri tamamen işgal kuvvetlerinin denetimine geçmişti. Harbiye Nazırı Fevzi (Çakmak) Paşa, odasına kadar girmiş olan dörtyüz kadar süngülü askerin arasından geçerek ve kapılara birikmiş Er-

---

Sertoğlu, Mithat; «İstanbul'un İşgali», BTTD Sayı: 9, Haziran 1968, s. 6, Belge IV–V. (16 Mart günü ile ilgili İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ndeki belgelerden).
Uluğ, Naşit H.; Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı, Milliyet Yayınları, İst. 1973, s. 169–175 (10. Kafkas Fırkası Kumandanı Kemalettin Sami Bey'in İstanbul Muhafızlığına gönderdiği 16 Mart 1920 tarihli raporlar) ve s. 184–192. (25. Kolordu Kumandanı ve İstanbul Muhafızı Ali Sait Paşa'nın Harbiye Nezaretine gönderdiği 20.3.1920 tarihli rapor).

(79) Şimşir, Bilal; a.g.e., s. 46. F.O. 406/43, P. 273–274, No: 161/2. DBFP İst. Series, Vol. XIII, P. 39, No: 2'den, s. 463, F.O. 406/43 P. 275–276, No: 161/6, s. 465. F.O. 406/43, P. 276, No: 161/7'den.

(80) Mechin, Benoist; Le Loup et Le Léopard Mustapha Kémal ou La Mort d'un Empire, Editions Alpin Michel, Paris, 1960, s. 232. (Norbert de Bischoff, La Turquie Dans Le Monde'dan).

meni ve Rumların hakaretlerini işiterek Babıali'ye Bakanlar Kurulu toplantısına gitti[81]. Sadrazam Salih Paşa, bu haksız hareketi bir nota ile protesto etti[82].

Milletvekilleri ise Fındıklı'daki Meclis-i Mebusan'da toplanmışlardı. Daha önceden kararlaştırıldığı üzere içlerinde Rauf Bey'in de bulunduğu bir kurul öğleden sonra padişah ile görüşmek üzere Yıldız Sarayı'na gittiler. Meclis-i Mebusan Reisi Celalettin Arif Bey o gün Meclis'te bulunmadığından[83] Kurula Reis Vekili Abdülaziz Mecdi Efendi başkanlık ediyordu. Rauf Bey'in ateşkese aykırı bir saldırı karşısında bulunulduğunu, ulusun padişahtan işgal devletleriyle bir antlaşmayı imzalamamasını beklediğini söylemesi üzerine, Vahdettin şu cevabı veriyordu. «Bir millet var, koyun sürüsü, bir çoban lazım, o da benim»[84].

---

(81) TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt I, İçtima 5, 27.4.1336, Celse 2, s. 90.

(82) Jaeschke, Foreign Office'in dosyalarının XIII. cildinde Salih Paşa'nın notasının tam metninin basılmamış olduğunu bildiriyor. Bkz: Jaeschke, Gotthard; Kurtuluş Savaşıyla ilgili İngiliz Belgeleri, TTK Yayını, Ank. 1986, s. 152.
Bu notanın tam metni için bkz: Tepeyran, Ebubekir Hazım; Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları, Çağdaş Yayıncılık, İst. 1982, s. 24–26.

(83) 9.50'de Meclis'e gelen Celalettin Arif Bey, sabahleyin yazıhanesinin basıldığını; görüşmek için Sadrazam ve Harbiye Nazırı'nı aradıysa da yerlerinde bulamadığını, birçok milletvekilinin tutuklanabileceği bu ortamda tutuklanıp görevden uzak kalmamak için başının çaresine bakacağını bildiren bir not bırakıp gitmiş (İkinci Reis Abdülaziz Mecdi Tolun'un evrakı arasında bulunan bu belge için bkz: Osman Ergin, Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun, Hayatı ve Şahsiyeti, İst. 1942, s. 112).
İsmail Arar, Halife Olmak İsteyen Meclis–i Mebusan Reisi Celalettin Arif Bey, Tarih ve Toplum, Sayı: 40, s. 303–304.

(84) Cebesoy, Ali Fuat; Milli Mücadele Hatıraları, Vatan Neşriyatı, İst. 1953, s. 312–313. Jaeschke, Gotthard; a.g.e., s. 151.

Kurul döndükten sonra, bir İngiliz Birliği Sivas Mebusları Rauf ve Vasıf Bey'leri tutuklamak üzere Meclis'e geldi. Milletvekillerinin, teslim olmamaları, gerekirse Meclis Muhafız Birliği'nin karşı koyması veya Ayan Dairesine geçerek kaçmaları yolundaki önerilerini reddeden Rauf Bey'le Vasıf Bey, İngiliz Haberalma Subayı, Yüzbaşı John G. Bennett-'den Meclis-i Mebusan toplantı halindeyken zorla adları yazılı mebusları tutukladıklarını bildiren imzalı bir belge aldıktan sonra, teslim olarak götürüldüler. Meclis'in saldırıya uğradığı belgelenmiştir[85].

İngiliz zırhlıları toplarını İstanbul'a doğru çevirmiş; sokakları İtilaf Devletleri'nin süngülü kara ve deniz askerleri ve İngiliz Komutanlığı tarafından kamu güvenliğiyle ve istihbaratla görevli polis olarak çalıştırılan, İngiliz üniforması giymiş Rumlar ve Ermeniler doldurmuştu[86]. Telefonlar kesildiğinden İstanbul halkının haberleşme olanağı kalmamıştı. İngilizler ellerindeki tutuklama listelerine göre yurtsever aydınların evlerini, işyerlerini basıyor; önemli belgelerine el koyarak bulduklarını dayak ve hakaretlerle tutukluyorlardı[87]

(85) Cebesoy, Ali Fuat; a.g.e., s. 313.

(86) Criss, Bilge; İşgal Altında İstanbul, İletişim Yayını, İst. 1993, s. 104. (Pierre Loti, La Mort de Notre Chére France en Orient, Paris, Calmann-Levy, Editeurs, 1920, s. 224'den)

(87) Bu şekilde tutuklananlar arasında Eski Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Eski Genel Kurmay Başkanı Cevdat Paşa, Ayan Üyesi Çürüksulu Mahmut Paşa, Aydın Milletvekili Tahsin Bey (Uzer), Edirne Milletvekilleri Faik (Kaltakkıran) ve Şeref (Aykut) Beyler, İstanbul Milletvekili Numan Usta, İstanbul'daki ulusal hareketin liderlerinden göz doktoru Esat (Işık) Paşa da vardı. Bkz: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, IV. Dönem, I. İçtima, 24. Oturum, 18 Mart 1336, s. 377-379. Hakimiyet-i Milliye, «İstanbul Felaketi», yazan Trabzon mebusu Hüsrev, 10 Nisan 1336, s. 2.
Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı: 22, Belge: 575-576.
Karabekir, Kazım; a.g.e., s. 520-522.

İşgal, İstanbul'da büyük bir panik ve şaşkınlık yaratmış; kimse olayı Ankara'ya duyurmayı düşünememişti.

İstanbul Merkez Postahanesinden telgrafçı Manastırlı Hamdi Efendi ve Harbiye Telgrafhanesinden Ali Efendi olmasa Ankara'nın işgali haber alması kimbilir ne zaman mümkün olacaktı.

Mustafa Kemal, gelen bilgileri Rumeli ve Anadolu'daki tüm komutanlara duyurarak gereken önlemleri almalarını istedi ve özellikle Hristiyan halkın huzur ve sükun içinde yaşayışlarını sürdürmelerinin, dünyanın gözünün Anadolu'nun üzerinde olacağı bu günlerde ne denli önemli olduğunu vurgulayarak bu konuda çok duyarlı davranılmasını istedi.

İtilaf Devletleri İstanbul telgraf merkezlerine el koyduktan sonra tüm yurda telle sanki hükümet bildirisiymiş gibi «Tebliğ-i Resmi» başlığıyla bir bildiri yayınlamak istedilerse de birkaç merkez dışında hiçbir yerden alınmadı[88] İşgalin, İttihatçıların devamı olan ulusal örgütün barışı engelleyerek halkı savaşa sürüklediği için, yapıldığını; halkın İstanbul'dan verilecek buyruklara uymalarını, duyuran bu imzasız bildiri ve General H. F. Wilson imzasıyla «İstanbul Ahalisine İlan» başlıklı diğeri, İstanbul'daki o günkü akşam gazetelerinde yayınlandı[89]

(88) Atatürk, Mustafa Kemal; Nutuk, Cilt I, s. 414–416.

(89) Yenigün, Tasvir–i Efkar, İleri gibi ulusal hareket yanlısı gazeteler yayınlanmadı. Yenigün Gazetesi baskına uğramış; Tasvir–i Efkâr Gazetesi 1 gün, İleri Gazetesi 3 gün yayınlanmayarak ulusun matemine katılmıştı.
Bkz: Hakimiyet–i Milliye, 10 Nisan 1336, «İstanbul Felaketi» s. 2.
Gürtunca, M. Faruk; a.g.e., s. 55.
Abalıoğlu, Yunus Nadi; Kurtuluş Savaşı Anıları, Çağdaş Yayıncılık, İst. 1978, s. 189.

Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye adına İstanbul'daki İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan Siyasi Temsilcilerine gönderdiği telgrafta, yapılan bu işgalin Wilson Prensiplerine dayanan ateşkese aykırı olduğunu açıklayarak protesto etti.

Tüm vali ve komutanlara gönderdiği bildirilerle Heyet-i Temsiliye ile bağlarını korumalarını; dost ve tarafsız devletlerin dışişleri bakanlıkları ve parlamentolarına protesto telgrafları çekilmesini, ulusun, yaşam hakkını ve bağımsızlığını savunacağını[90]; dost ve düşman tüm devletlerle ilişkilerin geçici olarak kesildiğini, bazı banka ve kurumlara kayıt konduğunu duyurdu[91].

İslam dünyasına yayınlandığı bir bildiri ile de ulusal direnişin siyasi amaçlarını açıkladı[92].

Anadolu'da alınacak önlemlere ilişkin kolordulara gönderdiği bildiride, İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u zorla işgal ile milletvekillerini nedensiz tutukladıklarını; bu hareketlere karşılık olarak kolordu bölgelerindeki yabancı subay ve erlerin silahları alınarak tutuklanmalarının uygun olacağını[93], Geyve Boğazı'nın işgal edilerek demiryolu köprüsünün tahribini, Geyve, Ankara, Pozantı Bölgesindeki demiryollarına ve malzemesine el koymak için bu hat boyundaki İtilaf

(90) Atatürk, Mustafa Kemal; Nutuk, Cilt I, s. 417–420.

(91) Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 22, Aralık 1957, Ank. 1957, Belge: 572.

(92) Hakimiyet-i Milliye, 18 Mart 1336, «Alem-i İslama Beyanname».

(93) Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 22, Belge: 577 ve 664. Mustafa Kemal, daha 22 Ocak 1920'de Konya, Sivas ve Erzurum'daki Kolordulara gönderdiği bir tel ile İngilizler İstanbul'da saldırılarını arttırarak bakan ve milletvekillerinden bazılarını ve özellikle Rauf Bey'i tutuklarlarsa karşılık olarak, Anadolu'da bulunan İngiliz Subaylarının tutuklanmasını, Erzurum'daki Rawlinson'u kaçırmamak için şimdiden önlem alınmasını istemişti. (Atatürk, Nutuk III, Vesika: 226, s. 1194).
Karabekir, Kazım; İstiklal Harbimiz, s. 500–502.

Kuvvetlerinin silahları alınarak tutuklanmalarını; Konya'da Anadolu hat komiser muavininin derhal demiryollarına el koyarak işletmesinin sağlanmasını ve Geyve santralının işgal altına alınmasını bildirdi[94].

3.4. Meclis-i Mebusan'ın Son Toplantısı Ve Anadolu'ya Koşan Aydınlar

Meclis-i Mebusan'ın uğradığı saldırıdan sonra görevini sürdürmesi olanaksızdı. 18 Mart günkü 24. oturumda saldırıya uğrayan Meclis'te fikir ve vicdan özgürlüğünün kalmadığına, mebusların zorla tutuklanıp götürüldüğünün dünya parlamentolarına duyurulmasına ve milletvekillerinin güvenlikle çalışabilecekleri bir ortam oluşuncaya kadar Meclis Genel Kurul toplantılarının ertelenmesine oybirliğiyle karar verildi[95].

İtilaf Devletleri işgal kumandanlığının Anadolu'ya geçişi önlemek için koyduğu yasaklara karşın[96] İstanbul'daki Müdafaa-i Hukukçular, Milli Teşkilat (Karakol) merkezleri yoluyla, daha önce alınan önlemlere uygun olarak pek çok kişiyi ve ele geçirdikleri silah ve cephaneleri sürekli Anadolu'ya göndermekteydiler. Özellikle Üsküdar Sultantepe'deki Özbekler Tekkesi Şeyhi Ata Efendi[97], Üsküdar Jandarma Komutanı Remzi Bey[98], Maltepe Atış Okulu Kumandanı Yenibahçeli Şükrü Bey[99] pek çok milletvekilini asker ve sivil

(94) Karabekir, Kazım; a.g.e., s. 499.
(95) Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, IV. Dönem, I. İçtima, 24. Oturum, 18 Mart 1336, s. 377-379.
(96) Gürtunca, M. Faruk; a.g.e., s. 56-57.
(97) Adıvar, Halide Edip; Türk'ün Ateşle İmtihanı, Çan Yayınları, İst. 1962, s. 66-116.
(98) Abalıoğlu, Yunus Nadi; a.g.e., s. 192-246.
(99) İnönü, İsmet; Hatıralar, I. Kitap, Bilgi Yayınevi, İst. 1985, s. 185-188.

aydını Anadolu'ya geçirdiler. Halide Edip ve Adnan (Adıvar), Yunus Nadi, Cami Bey (Baykut), İzmit Mebusu Sırrı Bey, Erzurum Mebusları Hüseyin Avni, Necati ve Zihni Beyler, Meclis-i Mebusan Reisi Celalettin Arif Bey ve Albay İsmet Bey (İnönü)de bu yolla Anadolu'ya geçenler arasındaydılar.

Fransız[100] ve İtalyanlar[101] da birçok kişiye yardım ettiler. Onları kendi hükümetlerinin pasaportu ile takma adlarla İngilizlerden kurtarıp Anadolu'ya kaçırdılar.

(100) Kansu, Mazhar Müfit; a.g.e., s. 557–565.
(101) Tansu, Samih Nafi; a.g.e., s. 414.

4. ULUSAL MECLİS'E DOĞRU

4.1. 19 Mart Bildirisi

16 Mart günü, İstanbul'un işgali ve Meclis'in saldırıya uğraması üzerine Heyet-i Temsiliye Ankara telgraf merkezinde sürekli olarak toplanmış; ülkenin durumunu yakından izlemiş ve Mustafa Kemal tüm komutanların görüşlerini alarak Ulusal Meclis'in acele Ankara'da toplanmasına karar vermişti.

Bu karar 19 Mart'ta illere, bağımsız sancak ve kolordulara bildirildi.

Mustafa Kemal, Ankara'da bir Meclis-i Müessisan (Kurucu Meclis) açmak istiyordu. Amacı toplanacak Meclis'e devletin yönetim biçimini değiştirme yetkisi verilmesini ilk anda sağlamaktı. Fakat Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa ile Sivas'taki 3. Kolordu Komutanı Albay Salahattin (Köseoğlu) Bey, «hakkın alışkın olmadığı bir terimdir» diye uygun bulmadılar ve açılacak Meclis «Salahiyeti Fevkaledeyi Haiz (olağanüstü yetkili) bir Meclis» diye tanımlandı.

Meclis-i Mebusan'dan gelebilenlerin de zorunlu olarak katılacağı bu Meclis için milletvekilleriyle ilgili yasa hükümleri geçerli olacaktı.

Her sancaktan beş üye seçilecek, seçim her sancakta, o sancağın kendi ilçelerinden çağıracağı ikinci seçmenlerle, sancak merkezinden seçilecek ikinci seçmenlerden, sancak idare ve belediye meclisleriyle Müdafaa-i Hukuk Yönetim kurullarından, oluşturulmuş bir kurul tarafından aynı günde ve aynı oturumda yapılacaktı. Bu Meclis'in üyeliğine her

parti, zümre ve dernek tarafından aday gösterilmesi mümkün olduğu gibi, her ferdin de bu kutsal mücadeleye fiilen katılması için bağımsız olarak adaylığını istediği yerden koyma hakkı vardı. Seçim gizli oyla ve salt çoğunluk esasına göre yapılacak; oylar kurulun kendi içinden seçeceği iki kişi tarafından ve kurul önünde sayılacaktı. Seçim sonunda bütün kurul üyelerinin imzalayacakları veya kendi mühürleri ile mühürleyecekleri üç nüsha tutanak düzenlenecek, bir tanesi yerinde alıkonarak öteki iki nüshadan biri seçilen şahsa verilecek, diğeri Meclis'e gönderilecekti. Meclis üyeliğine seçilenlerin alacakları ödenek, daha sonra Meclis'ce kararlaştırılacak, ancak geliş yollukları, seçimi yapan kurulların zorunlu giderleri olarak uygun görecekleri tutarlar üzerinden, bölge yönetimince sağlanacaktı.

Seçimler en geç onbeş gün içinde Ankara'da çoğunlukla toplanmayı sağlayacak biçimde tamamlanarak sonuç, üyelerin adlarıyla birlikte derhal bildirilecekti[102].

Seçimler iki dereceliydi ve 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan son Meclis-i Mebusan için seçim henüz yapıldığından, şimdi ikinci seçmenlerin yeniden oy vermeye çağrılmaları ile seçimler yasal olarak kolayca gerçekleşmiş olacaktı.

4.2. Heyet-i Nasiha

İstanbul Hükümeti, Ankara'ya gidip Mustafa Kemal Paşa'ya «itidal ve basiret» tavsiye etmesi için milletvekillerinden bir kurul oluşturdu. Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal (Tengirşenk), Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur, Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi ve Konya Mebusu Vehbi Efendi'den oluşan bu kurulu, İngilizler 23 Mart'ta Haydar-

(102) Atatürk, Mustafa Kemal; a.g.e., s. 421-422.

paşa'dan özel bir trenle İzmit'e oradan da Adapazarı'na götürüp bıraktılar. Ulusal güçlerin elinde bulunan Geyve'ye kendi olanaklarıyla gelmeyi başaran bu grup Kuvay-i Milliyeciler tarafından soğuk karşılanmış ve orada birkaç gün adeta hapis hayatı yaşadıktan sonra İstanbul'dan kaçarak çeşitli yollardan Geyve'ye ulaşan milletvekili ve asker, sivil aydınlarla birlikte Ankara'ya gönderilmişlerdi[103]

İngiliz Yüksek Komiseri J. De Robeck, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği 15 Mart tarihli gizli istihbarat raporunda «İstanbul'da milliyetçi liderlerin tevkiflerinin padişahı rahatlattığı»nı yazıyordu[104].

Salih Paşa Hükümeti'nin pasif siyasetinin ve Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'nın gönderdiği telgrafların Anadolu'daki komutanlarda tereddütlere ve ikilik çıkmasına neden olmasını önlemek için Mustafa Kemal, komutanlara İstanbul Hükümeti'nin alacağı kararların, icraatının özgürce olamayacağını, amaçlarının İngiliz propagandasına hizmet ederek Anadolu'daki birliği bozup, ülkenin batmasını sağlamak olduğunu, bu nedenle İstanbul Hükümeti'nden emir alınmamasını[105]; «İstanbul'la resmi ve özel her çeşit yazışmaların kesilmesi ve Harbiye Nezareti'nden ve diğer hükümet daire-

(103) Nasihat Heyeti, Mustafa Kemal ile görüşüp Ankara'da kaldılar ve Büyük Millet Meclisi'ne katıldılar.
Abalıoğlu, Yunus Nadi; a.g.e., s. 230–233.
Cebesoy, Ali Fuat; a.g.e., s. 318–319, 331–332.
Yusuf Kemal Tengirşenk, kesinlikle nasihat etmek veya teklifte bulunmak amacıyla gitmediklerini, bu düşüncenin Yunus Nadi ve Halide Edip'in yorumu olduğunu açıklamaktadır. Bkz. Tengirşenk, Yusuf Kemal, Vatan Hizmetinde, Kültür Bakanlığı, Ank. 1981, s. 136 vd.

(104) Şimşir, Bilal; a.g.e., Cilt II, s. 3, Belge: 1 (F.O. 371/5166/E–3253).

(105) Genel Kurmay Bşk. Harp Dairesi, Türk İstiklal Harbi, Cilt 2, Kısım 2, s. 103–104.
Cebesoy, Ali Fuat; a.g.e., s. 322, 328–329, 333–3334.

lerinden herhangi bir şekilde gönderilecek resmi mektupların, zarfları açılmadan iade» edilmesini bildirdi[106].

Meclis-i Mebusan Reisi Celalettin Arif Bey'in nerede olduğu bilinmiyordu. Mustafa Kemal, 27-28 Mart gecesi Düzce'ye geldiğini haber aldı. Derhal 19 Mart tarihli duyuruyu inceleyip onaylayarak seçimlerin yapılması ve Meclis'in toplanması için bir bildiri hazırlayarak kamuoyuna duyurmasını istedi. Fakat Celalettin Arif Bey, Mustafa Kemal ile aynı düşünce çizgisinde değildi. Toplanacak Meclis'in görevinin İstanbul'daki Millet Meclisi'nin toplanmasını sağlamak olduğunu düşünüyordu. Gönderdiği telgrafta Meclis'in olağanüstü toplantısının gerekli olduğunu fakat yasaya uygun olarak nasıl gerçekleştirileceği konusunda Ankara'ya gelince yapacakları görüşmeden sonra bildiri yayınlayabileceğini yazıyordu.

Celalettin Arif Bey, Ankara'ya gelip Mustafa Kemal Paşa ile görüştükten sonra 3 Nisan'da Meclis'i Mebusan-ı Osmani Reisi imzasıyla iki bildiri yayınladı. 10 Nisan 1336 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde suretleri yayınlanan bu telgraflardan «Mebusan-ı Millete» diye başlayan birincisi İstanbul'da İtilaf Devletleri tarafından anayasaya ve milletvekillerine yapılan saldırıdan sonra Meclis-i Mebusan'ın özgürce çalışamayacağına inandığı için Anadolu'ya geçip Ankara'ya geldiğini; «bu öldürücü anda» ulusal hakları ve çıkarları savunmakla görevli milletvekillerini onların reisleri olarak bir an önce Ankara'da görev yapmaya çağırdığını duyuran bir davetiyeydi, ikinci telgraf ise İngiltere, Fransa, İtalya ve

(106) Mustafa Kemal Paşa'nın 31 Mart 1920'de Birinci Ordu Kumandanlığına gönderdiği telgraf için Bkz: Atatürk'le ilgili arşiv belgeleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ank. 1982, s. 84, Belge No: 88 (A.VRK.HRM 'Bab-ı Ali Evrak Odası Hariciye Müteferrik' 1338.8.25'den).

ABD'nin İstanbul'daki fevkalade mümessilliklcri ile Felemenk ve İsveç Sefirlerine gönderdiği ve İstanbul'un işgalini ve Meclis-i Mebusan'a yapılan saldırıyı kınayan bir protesto idi[107]

4.3. Anadolu'da İç Çatışmalar

Seçimler yurdun her yerinde hızla ve özenle yapılıyorken[108] bu çalışmaları engelleyici gerici hareketler de yoğunlaşmıştı.

(107) Hakimiyet-i Milliye, 10 nisan 1336, No: 20, s. 1–2.
Cemalettin Arif Bey'in mebuslara duyurusunu ve onu sunuş yazısını Mustafa Kemal kendi el yazısı ile yazmış ve Celalettin Arif Bey'e imzalatmıştır. Bkz: Genel Kr. Harp Tarihi Bşk., Atatürk Haftası Armağanı, Ank. 1976, s. 55. (Gkr.H.T.Bşk. Atatürk Arşivi, Dolap 1, Klasör: 30, Dosya: 1336/27, Fihrist: 174'den).

(108) Bazı yerlerde Dersim, Malatya, Elazığ, Konya, Diyarbakır, Trabzon ve hatta bir iki kolordu kumandanlıklarında tereddütler ve ayrılıklar belirmişti. Konya, yeni bir seçim yapmakta ağır davranıyordu. Bandırma'daki XIV. Kolordu Kumandanı ise, Konya'daki XII. Kolordu ve Balıkesir'deki 61. Tümen ve Milli Heyetle aynı düşüncede olduğunu iddia ederek 22 Mart 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya şöyle yazıyordu: «Tekmil Anadolu'da, mülki ve askeri bütün icra kuvvetlerinin üstünde, fevkalade salahiyet tesis ve deruhte ederek bir çeşit ikinci hükümet şekli ihdasına teşebbüs etmek ve sükunet halindeki zayıf İtilaf kuvvetlerine karşı muntazam kuvvetlerle tecavüzde bulunarak yeniden bir harp açmak kanuna ve duruma uygun değildir.»
Mustafa Kemal bu düşüncede olanları Ankara'ya getirterek ikna edip o bölgelerde seçimin yapılmasını sağladı. Bkz: Tevfik Bıyıklıoğlu, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri, Belleten, Cilt XXIV, Sayı: 93–96, 1960, s. 646–647.
Cebesoy, Ali Fuat; a.g.e., s. 323–334, 341–350.
Ayrıca, Bursa Seçimleri için Bkz: Emin Erkul, Milli Mücadele Hatıraları, Vakit Gazetesi, 18–20 Şubat 1954. s.2
Diyarbakır Seçimleri için Bkz: Coşkun Üçok, TBMM Seçimlerine Işık Tutan Birkaç Belge, Tarih ve Toplum, Sayı: 40, 1987, s. 264–267.

Hendek, Düzce, Bolu, Gerede Bölgesinde başlayıp Nallıhan, Beypazarı üzerinden Ankara'ya doğru ilerleyen ayaklanmalar ve 16 Şubat'ta başlayan Ahmet Anzavur isyanı hızla yayılmıştı.

Biga çevresinde Kuvay-i Milliye aleyhinde örgütler kurmakta olan Anzavur, İngilizlerin de yardımıyla Bandırma'yı işgal etmiş ve padişah da ona Balıkesir Valiliğini vererek durumunu yasallaştırmıştı. Etki alanını Bolu'ya kadar genişletmesi Bursa, Eskişehir ve Ankara'yı tehdit alanına sokuyordu.

Salihli Cephesi Kumandanı Çerkes Ethem, emrindeki Kuvay-ı Seyyare ile Balıkesir, Bursa Kuvay-ı Milliye Birliklerinin de katkısıyla Anzavur kuvvetlerini Bursa ve Bandırma'dan kovdu. 19 Nisan'da Bandırma'ya girilmesi üzerine Anzavur, Biga ve Çanakkale taraflarına oradan da İstanbul'a kaçmak zorunda kaldı.

13 Nisan'da Düzce'de başlayan isyan gittikçe genişlemişti. 18 Nisan'da Bolu'nun isyancıların eline geçmesi üzerine Geyve'de bulunan 24. Tümen isyanı bastırmakla görevlendirildi.

Anzavur, İstanbul'dan bol para, fetva ve fermanlar getirerek bu bölgeye geri dönmüş; yine cahil halkı zehirliyordu.

Yarbay Mahmut Bey, önce Anzavur'un üzerine giderek onu yendi sonra isyan bölgesi Hendek'e geldi. Amacı, olayı kan dökmeden çözümlemekti. 22 Nisan'da Hendek'te asiler tarafından pusuya düşürülerek öldürülmesi Ankara'da büyük üzüntü yarattı.

Aynı günlerde, Ankara'dan Düzce'ye, isyancılarla görüşmek üzere gönderilmiş olan Trabzon Mebusu Hüsrev (Gerede) Bey başkanlığındaki nasihat heyeti de 21 Nisan'da

Gerede'de asiler tarafından pusuya düşürülerek hapsedilmişlerdi.

Ankara'ya doğru yayılarak Heyet-i Temsiliye'nin etkinliğini tehlikeye düşüren bu durum durdurulmaya çalışılırken[109]; Meclis'in de bir an önce toplanmasında acele ediliyordu.

Ankara'ya gelebilmiş milletvekilleri ile 23 Nisan 1920 Cuma günü Büyük Millet Meclisi'ni açmaya karar verildi ve 21 Nisan günlü bildiri ile açılış töreninin nasıl gerçekleştirileceği asker ve sivil tüm yöneticilere duyuruldu[110].

4.4. İngilizlerin Emrinde Bir Sadrazam

Salih Paşa, milliyetçilere düşman bir hükümetin başa geçmesini önlemek için ne olursa olsun iktidarda kalmak düşüncesindeydi[111]. Fakat İngilizlerin, Kuvay-ı Milliye'yi red ve bunu ilan konusundaki yoğun baskıları sonunda 2 Nisan günü görevinden istifa etmek zorunda kaldı[112]. Padişah Sadareti Tevfik Paşa'ya önerdiyse de o yine kabul etmeyince,

(109) Ali Fuat Paşa, 28 Nisan'da Geyve'ye geldi. Geyve Boğazı'nda Kuvay–ı İnzibatiye'cilerle karşılaştı. 23 Mayıs'ta taarruza geçerek Adapazarı'na girdi. Emrindeki Çerkes Ethem Kuvvetleri Hendek ve Düzce'yi asilerden temizlerken, Ankara'dan gelen Refet Bey de Bolu bölgesine girdi. 1 Haziran'a kadar isyan bölgelerini tamamen Kuvay–ı Milliye güçlerinin denetimine aldılar. Bkz: Ali Fuat Cebesoy, Milli M.H. s. 405–407.
Miralay Mehmet Arif Bey, Anadolu İnkılabı, Milli Mücadele Anıları, Arba Yayınevi, İst. 1987. s. 39–40
Abalıoğlu, Yunus Nadi; a.g.e., s. 291–296.

(110) Atatürk, Mustafa Kemal; Nutuk I, s. 431–432.

(111) Şimşir, Bilal; a.g.e., s. 469, Belge: 162, (F.O. 406/43, P. 270, No: 153'den)

(112) Şimşir, Bilal; a.g.e., s. 466, Belge: 159, (F.O. 406/43, P. 296–297, No: 177'den) ve s. 468, Belge: 161, (F.O. 406/43, P. 269, No: 152'den ve DBFP. İst. Series Vol. XIII, P. 51, No: 36'dan).

Damat Ferit Paşa 5 Nisan'da dördüncü kez sadrazamlığa getirildi[113].

Damat Ferit, Mustafa Kemal'e ve Kuvay-ı Milliyecilere karşı kin doluydu. Mustafa Kemal, Sivas Kongresi günlerinde yaptıklarını, ilan edip; onu yıpratmak için Anadolu'nun İstanbul Hükümeti ile her türlü resmi haberleşmesini keserek sadaretten indirilmesine ve halkın nefret ettiği biri haline gelmesine neden olmuştu[114]

8 Nisan'da İngiliz Yüksek Komiseri Amiral J. De Robeck'i ziyaret eden Ferit Paşa, ulusal hareketi bastırmak programıyla başa geçtiğini, bu eylemin liderlerine karşı silah kullanmak gerektiğini, Bandırma'yı zaptedenAnzavur'un hükümetin elinde ilk silah olduğunu belirtiyor ve milliyetçilere karşı kullanmak için İngilizlerden silah yardımı istiyordu[115].

10 Nisan'da İngilizlerin istedikleri notayı yayınladı. Şeyhulislam Dürrizade Abdullah Efendi'den ulusal direnişçileri suçlayan, halifeye karşı gelen bu kişilerle mücadele etmenin dinen kutsal bir görev olduğunu ifade eden bir fetva çıkartı[116]. Halkın dinsel duygularını kullanarak Kuvay-ı Milliye

(113) Meclis–i Mebusan İkinci Reisi Hüseyin Kazım Bey, Padişahla görüşürken «Ferit Paşa'nın sadarete getirilmesinin ülke ve saltanat için felaket olacağını» söylemesi üzerine; Vahdettin hiddetle şu cevabı verir: «ben istersem Rum Patriğini de Ermeni Patriğini de getiririm. Hamambaşıyı da getiririm» «...ben böyle karar verdim getireceğim» der. Bkz: Türkgeldi, Ali Fuat; a.g.e., s. 260–261.

(114) Atatürk, Mustafa Kemal; Nutuk I, s. 363–370.

(115) Robeck bu görüşmeyi 8.4.1920'de 496 sayılı yazıyla Lord Curzon'a iletmiş ve Damat Ferit Paşa ile görüşürken Tuğamiral Webb ile Mr. Ryan'ın da hazır bulunduklarını bildirmiştir.
Şimşir, Bilal; a.g.e., Cilt 2, s. 26, Belge: 8, (F.O. 406/43, P. 316, No: 192 ve 192/1), s. 29, Belge: 9, (F.O. 406/43, P. 289, No: 172).

(116) Hükümet Bildirisi için Bkz: Takvim–i Vekayi, 11 Nisan 1336, No: 3824 s. 2, Fetvay–ı Şerife, 11 Nisan 1336, No: 3824, s. 2.

gücünü yok etmek amacındaydı. Bu fetvaları İngiliz uçaklarıyla Anadolu'nun birçok yerine dağıttırdı.

18 Mart'ta oturumlarını erteleyerek daha güvenli bir yerde toplanmak hakkını saklı tutmuş olan Meclis-i Mebusan'ın bu olanağı kullanmasını önlemek için padişaha Meclis'i kapattırdı[117] ve Salih Paşa hakkında tahkikat açtırdı[118].

Kuvay-ı Milliye'ye karşı İzmit Bölgesinde kullanılmak üzere 18 Nisan tarihli kararname ile oluşturulan Kuvay-ı İnzibatiye Birliklerinin silahlandırılması için, bizzat sadrazam, İstanbul'da İngiliz kontrolündeki Maçka silah deposundan 600 tüfek, 30 bin piyade fişeği ve 800 bin makineli tüfek cephanesi verilmesi için İngiliz Başkumandanlığından belge almıştı[119]

İstanbul Hükümeti, Kuvay-ı Milliye'ye karşı kullanmak için gönüllü asker toplamaya çalışıyor ve onlara ateşkes öncesi asker maaşının yüz katı olan otuz dolarlık bir maaş teklif ediyordu[120]

İngilizler, sarayın emrine bu amaçla kullanılması için Duyun-u Umumiye'den birkaç milyon lira avans şeklinde borç verilmesini sağlamışlardı[121] Onlar, halkı birbirine kırdırarak güçsüz bırakıp hiçbir İngiliz'in burnu kanamadan Anadolu'yu istila edebilecekleri koşulları oluşturmak amacındaydılar.

Sadrazam Damat Ferit Paşa, bu planlarını gerçekleştirmelerine yardım edecek en uygun kişiydi.

---

(117) Meclis-i Mebusan'ın kapatılması ile ilgili padişah iradesi: Takvim-i Vekayi, 13 Nisan 1336 No: 3826, s. 1
Tunaya, Tarık Zafer; Osmanlı İmparatorluğu'ndan TBMM Hükümeti Rejimine Geçiş, Muammer Raşit Seviğ'e Armağan'dan ayrı baskı, İsmail Akgün Matbaası, İst. 1956, s. 18.

(118) Ergin, Feridun; a.g.e., s. 403.

(119) Bıyıklıoğlu, Tevfik; Atatürk Anadolu'da, I. TTK. Yayını, Ank. 1959, s. 58'de 88 nolu dipnot.

(120) Ulagay, Osman; a.g.e., s. 92.

(121) Abalıoğlu, Yunus Nadi; a.g.e., s. 280.

4.5. Büyük Millet Meclisi 23 Nisan'da Açılıyor

İstanbul Hükümeti, yayınladığı fetvalarla Anadolu ulusal hareketini halifeye, dolayısıyla dine karşı gibi göstermeye çalışırken; Mustafa Kemal, halkın dinsel geleneklere bağlılığını gözönüne alarak hazırladığı 21 Nisan günlü bildirisi ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışını tüm yurtta aynı anda yaşanan kutsal bir törene dönüştürmek istiyordu. Çünkü yapılacak tören sadece olağanüstü yetkilerle açılan bir halk meclisi için değil; aynı zamanda Anadolu'ya geçtiği ilk günden beri düşündüğü «bağımsız, yeni bir Türk Devleti'nin kuruluşunu ilan edecek olan bir tören olacaktı. Bunu 22 Nisan günlü bildiride açıklıyor, 23 Nisan'da Büyük Millet Meclis'i açılıp çalışmaya başlayacağından, o günden sonra tüm sivil ve asker makamların ve tüm ulusun başvuracağı en yüce yerin Meclis olacağını yurda ve dünyaya duyuruyordu[122]

İstanbul'un işgali, Meclis'in kapatılmış olması, ona, ulusal savunmayı padişah adına yürütmek olanağını vermişti. Padişahın ulus aleyhindeki tüm davranış ve bildirileri sanki düşman baskısıyla zorla yaptırılmış gibi değerlendirilerek Meclis'in görevinin yurdun bağımsızlığını, yüce halifelik ve padişahlık makamının kurtarılmasını sağlamak olduğu bildiriliyordu.

Mücadeleyi zayıflatacak yersiz tartışmalara girmemeye özen gösteren ve büyük bir zaman ustası olan Mustafa Kemal, yapacaklarını «ulusal bir sır gibi vicdanında taşıyarak»; yavaş yavaş yeri geldiğinco bütün topluma uygulatmak için her olanağı değerlendirmekteydi.

(122) Atatürk, Mustafa Kemal; Nutuk I, s. 432.

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÜMETİ

1. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

1.1. Açılış

23 Nisan Cuma sabahı, Hacı Bayram Camii ile Büyük Millet Meclisi'nin açılacağı eski İttihat ve Terakki Cemiyeti Kulübü olan bina arasındaki bölgede tüm Ankaralılar toplanmıştı.

Öğle namazından sonra Kuran-ı Kerim okundu. Kalabalık Meclis'e doğru bir insan seli halinde gitmeye başladı. En önde Hacı Bayram Veli'nin üzerinde ayetler yazılı sancağı ve Sinop Mebusu Hoca Abdullah Efendi'nin başı üzerinde taşıdığı bir rahlede Kuran-ı Kerim ve sakal-ı şerif taşınıyordu. Ülema, şeyhler, mebuslar, şehrin ileri gelen yöneticileri, yüksek rütbeli askerler ve halk onları izliyordu. Meclis'in önüne gelindiğinde kurbanlar kesildi. Bursa Mebusu Fehmi Hoca yüksek sesle hatim duası okuduktan sonra; Mustafa Kemal Paşa tarafından Meclis'in kapısındaki kurdeleler kesilerek içeriye girildi. Kürsü bayraklarla süslenmişti. Binada elektrik tesisatı yoktu. Bir kahveden alınan gaz lambası tavanın ortasına asılmıştı[1]

Okul sıralarında, kılıkları, giysileri, yaşları, düşünsel düzeyleri ve görgüleri çok değişik, beyaz sarıklı, aksakallı, cüppeli, eli tesbihli hocalarla, pırıl pırıl üniformalı genç subaylar; yazma veya şal sarıklı aşiret beyleri, külahlı ağalar ve kavuk-

(1) Karaibrahimoğlu, Sacit; Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ege Matbaası, Ank. 1968, s. 42–43.

lu çelebilerle Avrupa'daki yüksek öğrenimlerini bitirip yeni dönmüş, batı kültürüyle yetişmiş «Kuvay-ı Milliye» kalpaklı gençler yan yana oturuyordu[2]. Hamdullah Suphi'nin dediği gibi «İç Anadolu'nun dört bin senelik kerpiç evi, koynunda ne varsa orada teşhir ediyordu»[3]

Bu denli farklı olan bu kişilerin tek ortak yanları amaçlarıydı. Aynı dava uğruna bir ölüm kalım savaşı vermek için toplanmışlardı. Ya Anadolu'dan düşmanı kovacaklar ya da bu uğurda öleceklerdi...

O gün Meclis'te İstanbul'dan gelebilenler ve 19 Mart tarihli genelge ile olağanüstü yetkilerle seçilmiş olanlardan ancak 120 milletvekili toplanabilmişti[4]. Saat 13.45'te, en yaşlı

(2) Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet; İlk Meclis, Milli Mücadelede Anadolu, Çağdaş Yayınları, İst. 1990, s. 15.

(3) Tanrıöver, Hamdullah Suphi; Güne Bakan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, İzmir 1987, s. 170.

(4) TBMM'nin 23 Nisan 1920 günkü ilk toplantısına kaç milletvekilinin katıldığı, o güne ilişkin yoklama tutanağı olmadığından değişik kaynaklarda farklı sayılarla gösterilmiştir.
Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet; (İlk Meclis, s. 221'de) ve Şapolyo, Enver Behnan; Mustafa Kemal ve I. TBMM Tarihçesi, s. 56'da): İlk gün 115 milletvekili bulunduğunu yazmaktadırlar.
Koraltan, Refik; (I. TBMM BTTD. Sayı: 31, Nisan 1970, s. 29'da). İlk gün 70 kişi vardı diyor.
Kili, Suna; (Türk Devrim Tarihi, s. 57'de) 120 kişi katılabildi diyor.
TBMM Zabıt tutanaklarında belirtildiği gibi görevleri ve diğer nedenlerle 23 Nisan'da Meclis'e katılamamış olan Fevzi Paşa (Çakmak), Kazım Karabekir Paşa, Hüsrev Bey (Gerede,) Mahmut Celal Bey (Bayar) gibi milletvekilleri (1923 yılında basılmış olan Türkiye Büyük Millet Meclisi «Bir Tarihçe ile Meclisi Azayı Kiramın Tasvirleri Muhtevi Albüm»)'de 23 Nisan'da Meclis'e katılmış olarak gösterildiklerinden bu albüm de güvenilir bir kaynak olamamaktadır. 24.4.1920 günü yapılan Meclis Başkanlığı seçimine 120 üyenin katıldığını dikkate alarak ilk gün için de bu sayıyı kabul edebiliriz (TBMM, Zabıt Ceridesi, Cilt I, İçtima 2, Celse 5, 24.4.1336, s. 38)

üye (1845 doğumlu) Emekli Milli Eğitim Müdürü Sinop Mebusu Şerif (Avkan) Bey, kürsüye gelerek «milletimizin dahili ve harici istiklali tam dahilinde mukadderatını bizzat deruhte ve idare etmeye başladığını bütün cihana ilan ederek Büyük Millet Meclisi'ni küşat ediyorum»[5] diyordu.

Şerif Bey'den sonra sözalan Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in hangi üyelerden kurulu olacağını açıkladı. Seçim tutanaklarını inceleme komisyonlarının (Encümen) seçimi yapılarak ertesi gün toplanmak üzere oturuma son verildi.

1.2. Meclis Başkanlığı Seçimi ve Hükümetin Kurulması

24 Nisan günü Temsil Heyeti Başkanı ve Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa'nın Mondros Ateşkesi'nden Meclis'in açılışına kadar geçen dönemin olaylarını içeren açıklayıcı konuşmasından ve Antalya Milletvekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'nin coşkulu söylevinden sonra yasama çalışmalarına ve hükümetin kurulması görüşmelerine başlandı. Mustafa Kemal'in Meclis Genel Kurulu'na sunduğu önergede şu temel ilkeler vardı:

1) Hükümet teşkili zaruridir.

2) Muvakkat kaydiyle bir hükümet reisi tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek kabil-i tecviz değildir.

3) Meclis'te mütekâsif irade-i milliyeyi, bilfiil mukadderat-ı vatana vâzi-ülyed tanımak umde-i esasiyedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin fevkinde bir kuvvet mevcut değildir.

4) Türkiye Büyük Millet Meclisi teşrii ve icrai salahiyetleri câmidir. Meclis'ten tefrik ve tevkil edilecek bir heyet

(5) TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt I, Devre I, İçtima I, Celse 1, 23.4.1336, Cuma.

umur-ı hükümeti rü'yet eder. Meclis Reisi, bu heyetin de reisidir.

Hatıra: Padişah ve halife, cebir ve ikrahtan âzâde olduğu zaman, Meclis'in tanzim edeceği esasat-ı kanuniye dairesinde vaziyetini ahzeder[6]

Önerinin sonundaki ekle bir yandan padişah yanlıları tatmin edilmiş gibi görünmekle birlikte gerçekte padişahın ve padişahlığın tamamen Millet Meclisi irade ve emrine tabi olacağı kesinlikle açıklanıyor; Meclis bu öneriyi onaylamakla Meclis-i Müessisan (Kurucu Meclis) karakteri almış ve ulusal egemenliğin üstünlüğüne ve kuvvetler birliği esasına dayalı yeni Türk Devleti kurulmuş oluyordu.

Büyük Millet Meclisi'nin içinden seçilen Yürütme Kurulu Üyeleri tek tek ve toplu olarak Meclis'e karşı sorumluydular; Meclis de ulusa karşı sorumluydu. Bu nedenle yürütme kurulu üyelerine nazır yada bakan denmemiş, ulusal egemenliği temsil eden Meclis'e vekalet etmeleri nedeniyle vekil denmişti. İcra Vekilleri Heyeti'nin kullandığı güç Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilen ulus egemenliğiydi. Meclis, vekilleri meclis üyeleri arasından doğrudan kendisi seçmekte, istediğini görevinden alıp yerine başkasını koymaktaydı. Meclis Başkanı aynı zamanda «Vekiller Heyeti»nin de başkanıydı.

Görüşmeler sonunda önerge çoğunlukla onaylanarak Meclis Başkanlığı seçimi yapıldı. Mustafa Kemal Paşa, 110 oyla Meclis Başkanlığı'na, Celalettin Arif Bey, 109 oyla Meclis İkinci Başkanlığı'na, Konya Mevlevi Çelebisi Abdülhalim

(6) Unat, Faik Reşit; Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu'na Ait Bazı Vesikalar, Tarih Vesikaları, Dergisi, Cilt I, Sayı: 6 Nisan 1942, s. 402.

Efendi ile Hacı Bektaş Çelebisi Celaleddin Efendi de Reis vekilliliğine seçildiler[7]

25 Nisan'da Muvakkat İcra Encümeni (ilk geçici Hükümet), 2 Mayıs'ta çıkarılan yasaya uygun olarak; 3 ve 4 Mayıs'ta yapılan seçimle de Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti kuruldu.

TBMM'nin bu ilk hükümeti şu üyelerden oluşuyordu:

1) Meclis Başkanı ve Hükûmet Başkanı	Mustafa Kemal (Atatürk) **Ankara Mebusu**
2)Şer'iye Vekili	Mustafa Fehmi (Gerçeker) Efendi **Bursa Mebusu**
3) Müdafaai Milliye Vekili	Fevzi (Çakmak) Paşa **Kozan Mebusu**
4) Hariciye Vekili	Bekir Sami (Kunduh) Bey **Tokat Mebusu**
5) Maliye Vekili	Hakkı Behiç (Bayiç) Bey **Denizli Mebusu**
6) İktisat Vekili	Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey **Kastamonu Mebusu**
7) Nafıa Vekili	İsmail Fazıl (Cebesoy) Paşa **Yozgat Mebusu**
8) Adliye Vekili	Celalettin Arif Bey **Erzurum Mebusu**
9) Dahiliye Vekili	Cami (Baykut) Bey **Aydın Mebusu**
10) Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili	İsmet (İnönü) Bey **Edirne Mebusu**
11) Maarif Vekili	Dr. Rıza Nur Bey **Sinop Mebusu**
12) Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili	**Dr. Adnan (Adıvar) Bey** İstanbul Mebusu

(7) TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt I, Devre I, İçtima 2, Celse 5, 24 Nisan 1336, s. 38.

Oylamada İsmet İnönü 129, Dr. Adnan Adıvar 127, Bekir Sami Kunduh 121, Fevzi Çakmak 118, Yusuf Kemal Tengirşenk 99, Cami Baykut 96, Celalettin Arif 83, Mustafa Fehmi Gerçeker 80, İsmail Fazıl Paşa 79, Hakkı Behiç Bayiç 74, Dr. Rıza Nur 65 oy almıştı[8]. 9 Mayıs günkü birinci oturumda bu hükümetin programı Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey tarafından okunarak Meclis'in görüşüne sunuldu.

Tek amaç bağımsızlığı sağlamaktı.

Dış politikadaki amaç başkenti esirlik ve baskı altında bulunduran devletleri, İstanbul Meclisi'nce saptanan Misak-ı Milli uyarınca bağımsızlığımıza saygılı kılmaktı.

İç politikadaki ortak amaç ulusun birlik ve dayanışmasının korunması ve genel güvenliğin kurulup yerleştirilmesiydi. Dış ve iç kışkırtmalarla meydana getirilen kötü olayların etkili biçimde ortadan kaldırılıp yok edilmesiyle güvenliğin her yerde tezelden sağlanması en büyük yurt göreviydi.

Milli savunmada iç ve dış politikanın gerektirdiği askeri önlemlerin sağlam bir yoldan yürütülmesi için «Kuvay-i Milliye»nin düzenli ordu kuruluşlarına katılmasıyla ilgili gerekli önlemlerin alınmasına girişilmişti.

Maliye, Bayındırlık, Sağlık ve Sosyal Yardım, Milli Eğitim ve Adalet işlerinde olanı korumak ve iyileştirmek için gereken önlemler alınacaktı[9]

Programda Şer'iye işlerine ilişkin noktalardan ve medreselerden bahsedilmemiş olması Meclis'teki Mebus hocaların dikkatini çekmişti. Şimdilik olanı korumakla yetinmek; ulusal savunmanın başarıya ulaşmasından sonra bu kurumla-

(8) TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt I, 3.5.1336, İçtima 10, Celse 3–4, s. 198, 4.5.1336, İçtima 11, Celse 2, s. 203.

(9) Öztürk, Kazım; Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları, Ak Yayınları, İst. 1968, s. 13–17.

rın düzeltilmesi üzerinde durmak gerektiği şeklindeki açıklamalardan sonra Büyük Millet Meclisi'nin ilk hükümet programı onaylandı[10]

1.3. Heyet-i Temsiliye'den İcra Vekilleri Heyeti'ne

Padişah Vahdettin'in 5 Nisan 1920 tarihli hattı-ı hümayununda «isyan» diye değerlendirdiği Anadolu ulusal hareketinin gerçekleştirici organı, Büyük Millet Meclisi olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemini yaşamış birçok kişiyi biraraya toplamış olan bu Meclis'te, Abdülhamit yönetimine karşı mücadele etmiş Jön Türkler, İttihat ve Terakki yöneticileri, Hürriyet ve İtilaf kurucuları mütareke döneminde kurulan siyasi partilerde, gizli örgütlerde çalışmış ve bu parti ve örgütlerin desteğiyle seçilmiş pek çok kişi vardı. Büyük çoğunluk ise Müdafaai Hukuk Derneklerinin seçtiği kişilerdi. Bu derneklerin hepsi kuruluşlarında İttihat ve Terakki Örgütü'nden yararlandıklarına göre, Sivas Kongresi'nde benimsenen bir düşünüşle «her türlü fırkacılığın reddi»ne karşın bu partinin dolaylı da olsa etkisi altındaydılar. Fakat hangi kaynaktan gelirse gelsin artık onlar birer partili değil; Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin üyesiydiler ve Meclis'e bu örgüt egemendi. Onun yürütme kurulu olan Heyet-i Temsiliye, Sivas Kongresi'nde amaçlanan ulusal sınırlar içinde bağımsız ve özgür bir Türkiye'yi kurma görevini, 4 Mayıs'ta İcra Vekilleri Heyeti'ne devretmiş bulunuyordu[11].

(10) Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet; a.g.e., s. 32–38.

(11) Tunaya, Tarık Zafer; Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, 2. Baskı, Turhan Kitapevi Yayınları, İst. 1981, s. 213–214.

1.4. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Adı ve Özellikleri

23 Nisan 1920 günü Sinop Mebusu Şerif Bey, Meclis'i açış konuşmasında «Büyük Millet Meclisi'ni küşat ediyorum» diyerek Meclis'in adını açıklamış oluyordu[12]. Bu konuşmada ve 23 Nisan 1920 günkü Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'ndeki makalelerde kullanıldığı gibi[13] Meclis'in adı Büyük Millet Meclisi olarak belirlenmiş olmakla birlikte zaman zaman «Meclis-i Âli», «Meclis-i Milli» gibi değişik ifadelerin de kullanılması üzerine bu konu Meclis gündemine getirilmiş ve 1 Mayıs 1920 tarihli oturumda Meclis'in tanımı yapılırken adının «Büyük Millet Meclisi» olduğu kesinleştirilmiştir[14] Meclis'e «Büyük» niteliği bir karar ya da bir yasa ile verilmiş değildir. Üyelerin içlerinden doğan, kendiliğinden oluşmuş bir ektir. «Büyük» adı kuruculuğun bir ifadesi sayılmış ve bir «teamül» sonucu ortaya çıkmıştır[15].

(12) TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt I, İçtima I, Celse I, 23.4.1336, Cuma, s. 2.

(13) Hakimiyet-i Milliye, 23 Nisan 1920, s. 1 «Tarihi Bir Vak'a: «Büyük Millet Meclisi», s. 3'de, «Büyük Millet Meclisi Bugün Açılıyor».

(14) TBMM Zabıt Ceridesi; Devre I, Cilt I, İçtima 8, Celse 1, 1.5.1336, s. 157'de «Celalettin Arif Bey» Hıyaneti Vataniye Kanunda Meclisi Âli'nin namı heyeti muhteremece Büyük Millet Meclisi olmak üzere kabul edilmiş ve biz de Büyük Millet Meclisi olarak kabul ettik» diyordu.

(15) TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, Cilt 2, İçtima 26, Celse I, s. 141, 3.7.1336 tarihli oturumda okunan Layiha Encümeni Mazbatasında: «Heyet-i İcraiyeyi teşkil eden zevata verilmiş olan vekil ünvanı Meclis'ce tanzim edilmiş olan» «İcra Vekillerinin Sureti İntihabı» kanunu ile takarrür ettirilmiş olduğu gibi, Meclis'in nâmı âlisi olan «Büyük Millet Meclisi» ünvanı dahi teamülen kabul edilmiş olduğu cihetle artık bu babda başkaca mütalâa dermeyanına hâcet görülmemiş olduğundan salifüzzikr takrirlerin reddi lüzumu tezekkür kılınmış olduğu arzolunur» denilerek konuya açıklık getirilmiştir. TBMM, kabul ettiği 2 sayılı «Hiyayeti Vataniye Kanunu»nun 1. maddesiyle ve 3 sayılı «Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına dair Kanun»un başlığı ile ismini yasallaştırmıştır.

Bu isme «Türkiye» sözcüğü daha sonra eklenmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi adı ilk olarak «23 Nisan'ın Milli Bayram Addine Dair Kanun»un ilk maddesinde kullanılmış[16] ve «Türkiye» sözcüğü bu tarihten sonraki antlaşmalarla ilgili yasalarda da kullanıldığı gibi Türkiye ile Sovyet Rusya arasında yapılan Moskova Antlaşması'nda tanımlanarak» «...İşbu muahede de mezkur (Türkiye) tabiriyle 28 Kanunu Sani 1336 (1920)de İstanbul'da mün'akit Meclis-i Mebusan tarafından tanzim ve bilcümle devletlerle matbuata tebliğ olunan Misak-ı Milli'nin ihtiva ettiği arazi kastedilmiştir» diye terime açıklık getirilmiştir[17]

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart Bildirisi'yle bir «Meclis-i Müessisan» kurmak istediğini fakat gelen uyarılar üzerine «Salahiyeti fevkalâdeye mâlik bir Meclis» tabirini kullanmakla yetindiğini biliyoruz. Daha sonraları TBMM'nin oturumlarında bu konunun gündeme geldiği ve Meclis'in kurucu niteliği üzerinde sık sık durulduğu görülmektedir ve zaman zaman çelişkiler yaşanmakla birlikte bu nitelik genellikle kabul edilmiştir[18]

Kurucu Meclis niteliğine sahip olan TBMM'nin hükümet şekli Meclis Hükümeti Sistemidir. Aslında bir devrim rejimi olan bu sistemde yasama meclisi, yürütme ve yargının üstündedir, onlara hakimdir ve onları bir çeşit «idari organlar» haline getirir. Kuvvetlerin karışımı yürütmeyi bağlı «ta-

(16) TBMM, Kavanin Mecmuası, Cilt 1, 2. Tabı, TBMM Matbaası, Ank. 1925. «23 Nisan'ın Milli Bayram Addine Dair Kanun» Kanun No: 112, s. 120.

(17) TBMM, Kavanin Mecmuası, 1 «Türkiye Rusya Muahedenamesi Hakkında Kanun» Kanun No: 141, s. 157–158.

(18) Bu konudaki tartışmalara bir örnek olmak üzere Bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt 2, İçtima 24, Celse 1, 5.6.1336, s. 68–73.

bî» durumuna sokar. Ulusal egemenliğin temsilciliği ve kullanıcılığı tekelini kurar. Böylece yasama ve yürütme ne fiilen ne de hukuken iki eşit otorite olamaz. Yürütme, Meclis'in saptadığı politikayı sadece onun direktifleriyle uygular.

Meclis yargıya da hakimdir. Kendisi yüce divan olarak çalışabilir vekiller arası anlaşmazlıkları çözer. Meclis, en büyük yargıyı kimin «vatan haini» olduğunu tanımlamakla 29 Nisan 1920 Hiyanet-ı Vataniye Kanunu'nu çıkarmakla yapmış ve İstanbul Hükümetini «vatan haini» ilan etmiştir[19] Türkiye Büyük Millet Meclisi 11 Eylül 1920'de kabul ettiği «Firariler Hakkındaki Kanun»la da ulusal savunmayı tehlikeye düşürenleri yargılayacak olan İstiklal Mahkemelerini kurmuştur. Bu mahkemeler cezaları «müstakillen hüküm ve tenfiz etmek üzere» BMM üyelerinden seçilerek oluşturulmuştur. Mahkemelerin nerelerde, ne kadar kurulacağını Meclis belirler. «İstiklal Mahkemelerinin kararları kat'i olup infazına bilumum kuvayı müsellâha ve gayrı müsellâhai devlet memurdur»[20]

Yürütme yetkisini kendisinde saklı tutan Meclis yargıyı sıkı kontrolu altına alınca, hem yasa koyucu hem de yasa yürütücüsü yetkileriyle donatılıyordu. Bu durumdan doğan sonuç, Meclis'in feshedilmemesi ve sürekliliğiydi. 5 Eylül 1920'de çıkarılan Nisabı Müzakere Kanunu'nun ilk maddesi bu durumu yasallaştırmıştır[21]. Büyük Millet Meclisi, saltanat

(19) Tunaya, Tarık Zafer; Devrim Hare..., s. 243–247.
TBMM, Kavanin Mecmuası, s. 2–3, «Hıyanet-i Vataniye kanunu», Kanun No: 2.

(20) TBMM, Kavanin Mecmuası, s. 22, «Firariler Hakkın Kanun» Kanun No: 21. 11 Eylül 1336.
Ayrıca Bkz: Ergun Aybars, İstiklal Mahkemeleri, Bilgi Yayınevi. Ank. 1975, s. 65–66,

(21) TBMM, Kavanin Mecmuası, s. 19, «Nisab-ı Müzakere Kanunu» Kanun No: 18, 5 Eylül 1336.

ve halifeliği, yurt ve ulusu kurtarıp bağımsızlığı sağlayıncaya kadar sürekli olarak toplantı halinde olacaktır.

1.5. Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Üye Sayısı

Türkiye Büyük Millet Meclisi, iki ayrı seçimle gelen milletvekillerinden kurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart tarihli bildirisiyle, her Liva'dan 5 mebus hesabıyla seçilmiş olan üyelerle birlikte, Osmanlı Meclis-i Mebusanı için yapılan 1919 genel seçimi de geçerli sayılarak; İstanbul'un işgali üzerine, Meclis-i Mebusan Üyeleri de Ankara'ya çağrılmış ve gelebilenler Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılmışlardır.

TBMM'nin birinci döneminde ne kadar milletvekilinin görev yaptığı konusunda değişik sayılar verilmektedir. O dönemi yaşayan kişilerden;

Mazhar Müfit Kansu[22] 399 kişinin Meclis'e katıldığını, katılmayan 38 mebusla toplam 437 kişi olduğunu; Damar Arıkoğlu[23], 381 kişinin Meclis'e katıldığını ölen ve istifa edenlerle toplam sayının 414 olduğunu; Tevfik Bıyıklıoğlu[24], Birinci Dönem TBMM'ne yeni seçilen üyelerin 232, İstanbul'dan Meclis-i Mebusan'dan gelenlerin 92, Malta ve Yunanistan'dan dönenlerin 14, olmak üzere toplam 338 kişinin katıldığını yazmaktadır.

Çeşitli yazarların bu konudaki incelemelerinde de bu farklılıkların sürdüğü görülmektedir. Mahmut Goloğlu[25]

(22) Kansu, Mazhar Müfit; Erzurum'da Ölümüne Kadar Atatürk'e Beraber, TTK Yayını, Ank. 1988, s. 575.

(23) Arıkoğlu, Damar; Hatıralarım, Tan Matbaası, İst. 1961, s. 148.

(24) Bıyıklıoğlu, Tevfik; Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri Belleten, Cilt XXIV, Sayı: 93–96, 1960, s. 648.

(25) Goloğlu, Mahmut; III. Meşrutiyet, Başnur Matbaası, Ank. 1970, Ek 6, s. 321–351.

390, Yılmaz Altuğ[26] 338, Suna Kili[27] 376 kişi olduğunu yazmaktadırlar.

Bu kadar değişik sayıların verilmesi, ülkenin içinde bulunduğu koşullar nedeniyle yeni seçilen milletvekillerinin ve İstanbul'dan gelecek olanların Meclis'e zamanında gelemeyişlerinden, seçimden sonra bir kısmının eski memuriyetlerini tercih ederek milletvekilliğinden istifa etmelerinden, bazı milletvekillerinin ise Meclis'e katılmadan önce veya katıldıktan sonra vefat etmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenlerle Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonraki aylarda da bu sayısal belirsizlik sürdüğünden 5 Eylül 1920'de kabul edilen Nisab-ı Müzakere kanunu ile konunun düzenlenmesine çalışılmıştır[28] O tarihe kadar izinsiz olarak Meclis'e katılmamış olanların mebusluk sıfatı sona erdirilmiş; mebuslukla memuriyetin birarada yürütülemeyeceği yasa ile belirtildikten sonra memur mebuslardan memuriyeti seçenler üyelikten istifa etmiştir.

Ayrıca 27 Ekim 1920 tarihli Meclis kararıyla[29] da İstanbul Meclis-i Mebusanı üyelerinden o tarihe kadar Ankara'ya gelerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılmamış olanların, kabul edilmesi işlemine son verilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ile ilgili olarak yayınlanmış kaynaklar incelendiğinde[30] Birinci Dönem TBMM'de

(26) Altuğ, Yılmaz; Türk Devrim Tarihi Dersleri, 4. Basım, Fatih Yayınevi Matbaası, İst. 1980, s. 70.

(27) Kili, Suna; Türk Devrim Tarihi, Tekin Yayınevi, 2. Basım, İst. 1982, s. 57.

(28) TBMM, Kavanin Mecmuası, s. 19, Kanun No: 18, 5 Eylül 1336.

(29) TBMM Zb. C. Cilt 5, İçtima 91, Celse 1, 27.10.1336, s. 183.

(30) Türkiye Büyük Millet Meclisi «Bir Tarihçe ile Meclisi Azayı Kiramın Tasvirlerini Muhtevi Albüm», Himayei Etfal Cemiyeti nam ve hesabına Ankara'da Yenigün matbaasınca tertip ve tab edilmiştir (1923).

437 milletvekilinin üye olduğu, bunlardan 349'unun yeni seçilenlerden, 88'inin İstanbul'dan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndan gelenlerden oluştuğu fakat birinci dönemi ancak 337 Milletvekilinin tamamlayabildiği görülmektedir. Dönemi tamamlayamayan bu 100 üyeden 70'i çeşitli nedenlerle meclise katılmadan önce veya katıldıktan sonra istifa etmiş veya istifa etmiş sayılmış, 1 üye mazereti nedeniyle meclise katılamamış, 6 üye meclis'e katılmadan vefat etmiş, 2 üyenin milletvekilliği reddedilmiş, 3 üye mebusluktan çıkarılmış, 18 üye Meclis'e katıldıktan sonra vefat etmiştir. Bu nedenlerle TBMM'de birinci devrenin sonuna kadar görev yapan üye sayısı 337 kişidir[31]. Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'ni açış konuşmalarını incelediğimizde TBMM'nin ikinci çalışma yılına 350 milletvekili ile[32], üçüncü yıla 347 milletvekili ile[33], dördüncü yıla 341 milletvekili ile başladığı görülmektedir[34]. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dördüncü toplantı yılı 16

TBBM'nin 25. Yıl Dönümünü Anış, Hazırlayan Veysel Genya, TBMM Basımevi, Ank., 23 Nisan 1945, s. 1–73.
TBMM 50. Yıl Dönümü, Nurettin Can Gülekli–Rıza Onaran, MEB Yayını, İst. 1973, s. 287.
TBMM Albümü (1920–1923), Hazırlayan Kazım Öztürk, Önder Matbaası, Ank. 1973, s. 1–73.

(31) Onaran, Rıza–Gülekli, Nurettin Can; Türkiye Büyük Millet Meclisi 50. Yıl Dönümü, MEB Yayını, İst. 1973, s. 287.

(32) TBMM Zabıt Ceridesi, İçtima I, Celse 1, 1.3.1337, s. 6.
Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1921 günkü TBMM'nin 2. toplantı yılını açış konuşması.

(33) TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, Cilt 18, İçtima I, Celse 1, 1.3.1338, s. 16.
Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1922 günkü TBMM'nin 3. toplantı yılını açış konuşması.

(34) TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, Cilt 28, İçtima I, Celse 1, 1.3.1339, s. 16.
Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1923 günkü TBMM'nin 4. toplantı yılını açış konuşması.

Nisan 1923 günlü oturum ile sona ermiştir. Bu süre içinde üç milletvekili vefat etmiş ve bir üye de istifa etmiş olduğundan üye sayısı 337 kişiye inmiş ve böylece I. Dönem TBMM 337 kişiyle faaliyetine son vermiştir.

1.6. Milletvekillerinin Sosyo-Ekonomik Kökenleri (Meslekleri Yaşları, Eğitimleri vs.)

I. Dönem TBMM'ne katılan milletvekillerinin biyografilerindeki sınırlı bilgilere dayanarak Meclis'in sosyo-ekonomik yapısını belirlemekte birtakım sorunlarla karşılaşılmaktadır. Örneğin milletvekillerinin üye seçilmeden önceki meslekleri incelendiğinde dikkati çeken en önemli özellik birçok milletvekilinin birden fazla mesleğe sahip olmasıdır. Bir hukukçunun aynı zamanda gazeteci olduğu, başka bir hukukçunun lise öğretmenliği yaptığı, çiftçilik yapan bir millet vekilinin aynı zamanda ticaret yaptığı, müderrislerin çoğunun din adamı olduğu, doktorluk yapan bir milletvekilinin aynı zamanda inşaat mütahitliği gibi farklı işleri yaptığı görülmektedir ve meslekler arasındaki bu geçişkenlik sürüp gitmektedir. Bu nedenle incelemede milletvekili seçilmeden önceki son uğraşıları dikkate alınmaya çalışılmıştır.

I. Dönem TBMM Üyelerinin Meslekleri (1920-1923)

Meslekler	**% Oranı**
Sivil İdare	23
Askerlik	15
Eğitim	5
BÜROKRASİ (Toplam)	(43)
Hukuk	13
Doktorluk	4
Dişçilik-Eczacılık-Veterinerlik	1

Gazetecilik	2
SERBEST MESLEK (Toplam)	(20)
Ticaret	12
Tarım	6
Bankacılık	1
GİRİŞİMCİLİK (Toplam)	(19)
Din	17
Diğer Meslekler	2
Bilinmeyenler	15
Toplam	100 %
Toplam Milletvekili Sayısı	437

Bu sayılar incelendiğinde Büyük Millet Meclisi'nde ilginç bir dengenin kurulduğu görülmektedir. Bilinmeyenler dışarıda bırakılacak olursa, bürokrasinin karşısında %58 oranında bir «kendisi için çalışanlar» kümesi vardır. %43 ağırlığında olan bürokratik kökenli üyeleri denetleyebilecek nitelikteki bu küme, Meclisi halka daha açık görünümlü yapıyordu. Diğer yanda batı düşüncesini temsil eden bürokrat ve serbest meslek kümesi %63 gibi bir oranla eşraf ve din adamlarından oluşan kümenin egemen olmasını önleyebiliyordu. Din adamlarının Meclis'te %17 gibi önemli bir ağırlığı olmasına karşın, diğer kümelerin toplu etkisi, TBMM'nin dini ilkelere göre yönetilmesini engelleyebiliyordu[35].

Türkiye Büyük Millet Meclisi oldukça genç bir milletvekili kadrosuna sahipti. En yaşlı üye 1845 doğumlu, 75 yaşındaki Sinop Milletvekili Şerif Bey, en genç üye ise 1891 doğumlu 29 yaşındaki Kütahya Milletvekili Cevdet (İzrab-Barlas) Bey'dir. Milletvekillerinin yaş ortalaması 43'tür.

(35) Ergil, Doğu; Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi, Türkan Kitabevi, Ank. 1981, s. 190–191.
Ayrıca Bkz: Frederic W. Frey, The Turkish Political Elit, The MIT Press, Masschusetts Institute of Technology, Cambridge, Masschusetts, 1965, s. 208. (Table: 8.4'den).

Batı Avrupa Ulusal Meclis'lerindeki miletvekillerinden yaklaşık olarak onyaş, Osmanlı Mebuslarından ise onbeş-yirmi yaş daha gençtiler[36]

Ülke koşulları dikkate alındığında yüksek bir eğitim düzeyine de sahip oldukları görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde, geleneksel eğitim kurumlarının yanında batı tipi modern eğitim veren okulların açılmasıyla oluşan çeşitlilik, Meclis'teki Milletvekillerine de yansımıştır ve bir çoğu birkaç eğitim kurumunu birden bitirmiştir. Örneğin: Medrese öğreniminin yanı sıra Rüştiye'yi veya İdadi'yi de okumuşlardır. Meclis'te Avrupa okullarını hatta birkaç üniversiteyi bitirmiş, doktora yapmış milletvekilleri vardır. Tüm üyelerin %30.2'si bir yüksek öğrenim kurumunu bitirmiştir. Bu grubun %10.5'u Hukuk, %3.7'si Tıbbiye ve %4.8'i Harp Akademisi mezunlarıdır. Üyelerin %2.3'ü Sultani, %6.9'u Harbiye, %18.8'i Medrese, %8.7'si İdadi, %20.8'i Rüştiye, %0.7'si iptidai, %1.6'sı Meslek okulunu bitirmiş, %7.3'ü özel eğitim görmüştür. Eğitimleri hakkında bilgi edinilemeyen milletvekili oranı %14.6'dır. Görüldüğü gibi yukarıda belirtilen çeşitlilik nedeniyle milletvekilerinin bitirdikleri okul oranı %100'ü geçmektedir. Meclis'teki yabancı dil bilenlerin sayısı da hayli yüksektir. 257 milletvekili yabancı dil bilmezken (%58.8), 180 milletvekilinin bir veya daha fazla yabancı dili bildiği görülmektedir (%41.2). Ençok bilinen diller Fransızca, Arapça ve Farsçadır. Bu dilleri İngilizce ve Almanca izlemektedir.

(36) Frey, Frederick W.; a.g.e., s. 170 (Table 7,2'den).
Sieinhaus, Kurt; Atatürk Devrimi Sosyolojisi, Sander Yayınları, İst. 1972, s. 84.
TBMM'de 24.4.1336'daki oturumda katip seçimi sırasında Kütahya Mebusu Cevdet Bey'in en genç üye olduğu açıklanmıştır. (TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt I, İçtima 2, Celse 1, 24.4.1336, s. 6).

Yabancı Dil	% Oranı	Sayı
Fransızca	23.8	104
Arapça	19.2	84
Farsça	13.5	59
İngilizce	4.8	21
Almanca	4.8	21
Rumca	2.3	10
Rusça	1.8	8
İtalyanca	0.9	4
Diğer Diller	4.3	19
Bilmiyor	58.8	257
Toplam Üye		437

Milletvekillerinin Meclis'teki etkinlikleri açısından oturumlardaki konuşma sayısını dikkate aldığımızda: Tüm milletvekilerinin

%47'sinin hiç konuşmadığı,
%30'unun 1-10 defa konuştuğu
%16'sının 11-60 defa konuştuğu
%7'sinin 61-299 defa konuştuğu görülür[37]

Karadeniz Bölgesi Milletvekilleri konuşkanlık açısından, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Milletvekilleri ise suskunluk açısından dikkati çekmektedirler[38]

1.7. TBMM Birinci Dönem Milletvekilleri

Seçim Bölgesi	Adı ve Ünvanı	Doğum Yılı	Mesleği veya İşi	Kişisel Bilgiler
ADANA	1)Abdullah Faik Ef. (Çopuroğlu)	1857	Müftü	
	2)Dr. Eşref B. (Akman)	1878	Sağlık Müdürü	
	3)Mehmet Hamdi Ef. (İzgi)	1878	Genel Meclis Üyesi Ticaret	
	4)İbrahim B. (Kethüdazade)			I. Meclis'e gelmeden istifa
	5)Tevfik B. (Gülekzade)			I. Meclis'e gelmeden istifa
	6)Zamir B. (Damar Arıkoğlu)	1889	Ticaret ve Ziraat Genel Meclis Üyesi	

(37) Frey, Frederick W.; a.g.e., s. 315 (Tablo 11.2'den)
(38) Frey, Frederick W.; a.g.e., s. 320.

	7)Zekai B. (Apaydın)	1877	Mutasarrıf	
AMASYA	8)Aii B. (Topçu)	1868	Ziraat (Çiftçi)	
	9)Aii Rıza Ef. (Özdarende)	1876	Müftü	
	10)Bekir Sami B. (Kunduh)	1867	Vali	Os.M.M.Dö:4
	11)Dr. Asım B. (Sirel)	1876	Doktor, İnşaat Mütahidi	
	12)Hamdi B. (Apaydın)	1862	Emekli Asker	
	13)Mehmet Ragıp B. (Topala)	1877	Mahkeme Üyesi	
	14)Ömer Lütfi B. (Yasan)	1878	Erkanı Harp Miralayı	Os.M.M.Dö.4
ANKARA	15)Aii Fuat Pş. (Cebesoy)	1882	Ferik(Korgeneral)	
	16)Hacı Atıf Ef. (Taşpınarlızade)	1858	Müderris	Os.M.M.Dö.4 29.3.1339'da istifa
	17)Hacı Mustafa Ef. (Beyman)	1866	Müderris	
	18)Hilmi B. (Çayırlıoğlu)	1870	Ziraat (Çiftçi)	Os.M.M.Dö.4
	19)Mustafa Kemal Pş. (Atatürk)	1881	3. Ordu Müfettişi	
	20)Ahmet Rüstem B. (Alfred Bilinski)	1862	Eski Washington Elçisi	Os.M.M.Dö.4 8.9.1336'de istifa etmiş sayıldı.
	21)Ömer Mümtaz B. (Tanbi)	1859	Mülkiyeli, eski Mebus	Os.M.M.Dö.4
	22)Şakir B. (Kınacı)	1875	Tüccar	
	23)Şemsettin Ef. (Bayramoğlu)	1883	Ankara Hacı Bayram Şeyhi	
ANTALYA	24)Ali Vefa B. (Seyhamlı)	1876	Kaymakam	
	25)Halil İbrahim B. (Özkaya)	1892	Müderris ve Dava Vekili	
	26)Hamdullah Suphi B. (Tanrıöver)	1886	Darülfünun Müderrisi	Os.M.M.Dö.4
	27)Hasan Tahsin B. (SürenköK)	1869	Emekli Posta ve Telgraf Müdürü	
	28)Mustafa B. (İbrişim)	1877	Eski Belediye Reisi ve Genel Meclis Üyesi	
	29)Rasih Ef. (Kaplan)	1883	İçtimaiyat ve hukuk	

ARDAHAN	30)Hilmi B.	1885	Emekli Yüzbaşı (Çiftçi)	
	31)Osman Server B. (Ahıska)	1884	Maden ve Ziraat Mühendisi	
AYDIN	32)Ahmet Şükrü Ef. (Yavuzyılmaz)		Müftü	22.11.1336'da istifa
	33)Cami B.(Baykut)	1877	İhtiyat Kolağası	Os.M.M.Dö.4 21.10.1338'de istifa etmiş sayıldı.
	34)Dr. Mazhar B. (Germen)	1887	Doktor	
	35)Emin Ef. (Aykut)	1873	Müftü	Os.M.M.Dö.4
	36)Esat Ef. (İleri)	1882	Öğretmen	
	37)Sadık B. (Ünver)	1874	Ticaret	27.12.1336'da ölmüştür.
	38)Tahsin B. (San)	1865	Emekli Kaymakam	
BATUM	39)Akif B. (Sümer)	1879	Ziraat (Çiftçi)	
	40)Ahmet Fevzi Ef. (Erdem)	1885	Müftü	
	41)Ahmet Nuri Ef. (Hahotzade)	1887	İlmiye Sınıfından Öğretmen	
	42)Ali Rıza Ef. (Acara)	1883	Çiftçi, Cemiyeti İslamiye Heyeti İdare Üyesi	
	43)Edip B. (Dinç)	1881	Tüccar	
BAYEZID	44)Atıf B. (Bayazıd)	1882	Kaymakam	
	45)Dr. Refik B. (Saydam)	1882	Doktor-Binbaşı	
	46)Hacı Mehmet Ef. (Önay)	1844	Vergi Memuru	25.1.1339'da ölmüştür.
	47)Süleyman Sudi B. (Acarbay)	1866	Mahkeme Başkatibi	
	48)Şevket B. (Bayazıt)	1887	Ticaret	
BİGA	49)Hafız Hamdi B. (Dumrul)	1879	Ticaret	
	50)Hamit B. (Karaosmanoğlu)	1886	Tüccar	
	51)Memed B. (Dinç)	1873	Ziraat ve Ticaret	
BİTLİS	52)Arif B. (Özdemir)	1885	Polis Komiseri	
	53)Derviş B. (Sefünç)	1880	Ticaret	

	54)Hüseyin Hüsnü B. (Orrakçıoğlu)	1887	Meclis İdare Başkatibi	
	55)Resul B.	1863	Nüfus Müdürü	Osm.M.M. için seçilmiş TBMM'ne katılmıştır.
	56)Sadullah B. (Eren)	1867	Nüfus Memuru	Os.M.M. için seçilmiş TBMM'ne katılmıştır.
	57)Vehbi B. (Öztekin)	1888	Telgraf Memuru	
	58)Yusuf Ziya B. (Koçoğlu)	1882	Maarif Başkatibi Ticaret	
BOLU	59)Abdullah Sabri Ef. (Aytaç)	1870	Müftü	
	60)Cevat Abbas B. (Gürer)	1887	Askerlik	Os.M.M.Dö.4
	61)Dr. Fuat B. (Umay)	1885	Doktor	
	62)Hacı Abdulvehap Ömer Efendi	1869	Matbaa Müdürü	Meclis'e katılmadan 21.6.1336'da Çerkez Ethem tarafından Düzce'de idam edildi.
	63)Nuri B. (Aksu)	1857	Ticaret, Belediye Reisi	
	64)Şükrü B. (Gülez)	1869	Ticaret; Dava Vekili	
	65)Tunalı Hilmi B.	1871	Memur	Os.M.M.Dö.4
	66)Yusuf İzzet Pş.	1876	Askerlik	15.4.1338'de ölmüştür.
BURDUR	67)Aii Ulvi B.	1866	Mutasarrıf, Muallim	16.10.1338'de ölmüştür.
	68)Fahrettin B. (Çilzade)			6.7 1336'da istifa.
	69)Halil Hulusi Ef. (Ermiş)	1880	Müftü	25.4.1336'da Meclis'e katılmadan ölmüştür.
	70)İsmail Hakkı B. (Çallı)			6.7.1336'da Meclis'e gelmeden istifa.
	71)İsmail Suphi B. (Soysallıoğlu)	1885	Söz Gazetesi Sahibi, Muallim, Muharrir.	
	72)Mehmet Akif B. (Ersoy)	1873	Sebilürreşad Başmuharriri	
	73)Şevket B. (Candaner)	1876	Kaymakam	11.9.1336'da ölmüştür.

	74)Veliyüttin B. (Saltıkgil)	1880	Hukuk Profesörü	
BURSA	75)Hasan Fehmi B. (Kokay)	1880	Temyiz Mahkemesi Başkanı	Os.M.M.Dö.4 9.10.1336'da istifa.
	76)Muhittin Baha B. (Pars)	1885	Lise Öğretmeni ve Avukat	
	77)Mustafa Fehmi Ef. (Gerçeker)	1868	Müftü	
	78)Necati B. (Kurtuluş)	1882	Askerlik	
	79)Operatör Emin B. (Erkul)	1881	Doktor	
	80)Osman Nuri B. (Özpay)	1878	Avukat	Os.M.M.Dö.4
	81)Şeyh Servet Ef. (Akdağ)	1880	Nakşibendi Şeyhi	
CANİK	82)Emin B. (Gevelioğlu)	1889	İdare ve Öğretmenlik	Os.M.M.Dö.4
	83)Hamdi B. (Yalman)	1877	Maarif Müdürü	
	84)Hasan Fehmi B. (Çordurzade)	1879	Avukat	30.10.1336'da istifa
	85)Nazif B. (Özalp)	1889	Savcı	
	86)Süleyman B. (Boşank)	1872	Belediye Üyesi, Ziraat	
	87)Şükrü B. (Fırat)	1873	Tüccar ve Sanayi Odası Katibi	
CEBELİBEREKET	88)İhsan B. (Eryavuz)	1877	Emekli Binbaşı, Tüccar	
	89)Faik B. (Öztrak)	1882	Dahiliye Vekaleti Teftiş Kurulu Genel Müdürü	
	90)Rasim B. (Öztekin)	1874	Miralay	
ÇANKIRI	91)Behçet B. (Kutlu)	1865	Müderris	Os.M.M.Dö.4
	92)Müştak B. (Torbo)	1882	Eski Subay	21.10.1336'da istifa
	93)Neşet B. (Akkor)	1889	Avukat	
	94)Said B. (Üçok)	1878	Gelir Sahibi	
	95)Tahir Aşık Ef. (Musuloğlu)	1872	Tüccar	
	96)Hacı Tevfik Ef. (Durlanık)	1871	Müderris	Os.M.M.Dö.4
	97)Ziya B. (Esen İsfendiyaroğlu)	1878	Ziraat	

ÇORUM	98)Dr. Atıf B. (Köse)	1881	Doktor	I. Meclis'e katılmadan istifa
	99)Dursun B. (Yalvaç)	1872	Öğretmen	
	100)Ferit B. (Törüm Küney)	1878	Defterdar ve Vali Vekili	
	101)Fuad B.	1883	Mülkiye Müfettişi	3.9.1337'de ölmüştür.
	102)Haşim B. (Apaydın)	1876	Dava Vekili	
	103)İsmet B. (Eker)	1877	Evkaf Müdürü	Os.M.M.Dö.4
	104)Sıddık B. (Mumcu)	1881	Belediye Reisi	
DENİZLİ	105)Hakkı Behiç B. (Bayiç)	1886	Kaymakam	
	106)Hasan Ef. (Tokcan)	1866	Müftü	
	107)Mazlum Baba Ef. (Babalım)	1860	Tavas'da Bektaşi Tekkesi Postnişini	
	108)Mustafa B. (Tavaslıoğlu)	1880	Ziraat	28.12.1336'da istifa etmiş sayıldı.
	109)Necip B. (Buldanlıoğlu)	1877	Tüccar	26.12.1336'da istifa etmiş sayıldı.
	110)Yusuf B. (Başkaya)	1879	Çiftçi ve Adliyeci	Heyet-i Temsiliye Üyesi
DERSİM	111)Abdülhak Tevfik B. (Gençtürk)	1885	Sorgu Hakimi	
	112)Diyap Ağa (Yıldırım)	1852	Ferhat Uşağı Aşireti Reisi	
	113)Hasan Hayri B. (Konyo)	1880	Binbaşı	Os.M.M.Dö.4
	114)Mustafa Ağa (Öztürk)	1859	Abbasoğlu Aşireti Reisi, Bidayet Mahkemesi Üyesi	
	115)Mustafa Zeki B. (Saltuk)	1881	Yüzbaşı	
	116)Ramiz B. (Tan)	1884	Karahalli Aşireti Reislerinden Emekli Kolağası	
DİYARBAKIR	117)Fevzi B. (Pirinççioğlu)	1879	Memur	Os.M.M.Dö.4 (Malta)
	118)Hacı Şükrü B. (Aydındağ)	1883	Binbaşı	

	119)Abdülhamit Hamdi Ef.	1871	Muallim	
	120)Kadri B. (Üçok)	1881	Mutasarrıf	19.10.1336'da istifa.
	121)Kadri Ahmet B. (Kürkçü)	1882	Kıdemli Yüzbaşı Jandarma Alayı Kumandanı	
	122)Mustafa Akif B. (Tütenk)	1875	Evkaf Katibi ve Muallim	
	123)Zülfü B. (Tiğrel)	1876	Ziraat (Çiftçi)	Os.M.M.Dö.4 (Malta)
EDİRNE	124)Cafer Tayyar B. (Pş.)	1879	Miralay	Yunanistan'da esir 11.4.1923'de TBMM'ne katıldı.
	125)Faik B. (Kaltakkıran)	1870	Ziraat	Os.M.M.Dö.4 (Malta)
	126)İsmet B. (Pş.) (İnönü)	1884	Erkan-ı Harp Miralayı	
	127)Kazım Karabekir Pş.	1882	Doğu Cephesi Kumandanı	
	128)Mehmet Şeref B. (Aykut)	1874	Avukat	Os.M.M.Dö.4 (Malta)
ELAZIĞ	129)Hacı Feyzi B. (Celayer)	1859	Emekli Maliye Memuru	
	130)Hüseyin B. (Gökçelik)	1867	Polis Müdürü	
	131)Muhittin B. (Çöteli)	1866	Belediye Reisi	Os.M.M.Dö.4
	132)Mustafa Şükrü Ef. (Çağlayan)	1882	İstinaf Mahkemesi Üyesi	Os.M.M.Dö.4 06.10.1336'da istifa
	133)Naci B. (Karaali)	1856	Emekli Defterdar	
	134)Rasim B. (Tekin)	1877	Dava Vekili	
	135)Hasan Tahsin B. (Berk)	1881	Defterdar	11.12.1336'da istifa
ERGANİ	136)Ali Şefik B.			Seçimden sonra istifa etmiştir.
	137)İbrahim Hakkı B. (Akgün)	1894	Genel Meclis Üyesi	
	138)Kadri B.			Os.M.M.Dö.4 Mebusluğu 10.02.1337'de reddedilmiştir.
	139)Kazım Vehbi B. (Oral)	1892	Öğretmen	Seçimden sonra istifa etti.

	140)Mahmut B. (Sığnak)	1866	Ziraat, Evkaf Müdürü	
	141)Memduh B.			Meclis'e katılmadan 22.8.1336'da istifa.
	142)Mehmet Emin B.	1865	Belediye Reisi	
	143)Nüzhet B. (Saraçoğlu)	1861	Kaymakam	
	144)Rüştü B. (Bulduk)	1874	Ziraat (Çiftçi)	Os.M.M.Dö.4
	145)Salih Ef.			Meclis'e gelmeden 3.7.1336'da istifa etti.
	146)Sırrı B. (Özata)	1887	Mal Müdürü	
ERTUĞRUL	147)Ahmet B. (Dakşe)	1883	Ziraat	20.1.1337'de istifa etmiş sayıldı.
	148)Halil B. (Işık)	1879	Muallim	
	149)Mustafa Kemal B. (Güney)	1880	Avukat	
	150)Necip B. (Soydan)	1890	Kaymakam	
	151)Osmanzade Hamdi B. (Aksoy)	1883	Gazeteci	
ERZİNCAN	152)Emin B. (Lekili)	1883	Kaymakam	
	153)Hüseyin B. (Aksu)	1893	Abbasuşağı Aşireti Reisi (Milis Yüzbaşı)	
	154)Osman Fevzi Ef. (Topçu)	1862	Müftü ve Müderris	
	155)Şeyh Hacı Fevzi Ef. (Baysoy)	1864	Nakşibendi Dergahı Postnişini	
	156)Tevfik B. (Kütükbaşı)	1880	Kaymakam ve Belediye Reisi	
ERZURUM	157)Asım Vasfi B. (Mühürdaroğlu)	1891	Tüccar	
	158)Celalettin Arif B.	1875	Hukuk Fakültesi Müderrisi (Prof.)	Os.M.M.Dö.4
	159)Hüseyin Avni B. (Ulaş)	1887	Dava Vekili	Os.M.M.Dö.4
	160)İsmail B. (Arslan)	1863	Askerlik Şube Başkanı	
	161)Mehmet Salih Ef. (Yeşiloğlu)	1877	Maarif Memuru, Okul Müdürü	
	162)Mustafa Durak B. (Sakarya)	1876	Eski Polis Müdürü	

	163)Nusret Ef. (Son)	1876	Müftü	
	164)Süleyman Necati B. (Güneri)	1892	Albayrak Gazetesi Müdürü ve Başyazarı	Os.M.M.Dö.4
	165)Zihni B. (Orhan)	1883	Binbaşı, Vali	Os.M.M.Dö.4 27.11.1336'da istifa.
	166)Ziyaettin B. (Gözübüyük)	1877	Medrese Müdürü, Muallim	25.04.1336'da Meclis'e gelmeden istifa
ESKİŞEHİR	167)Abdullah Azmi Ef. (Torun)	1869	Adliye Memuru	Os.M.M.Dö.4
	168)Emin B. (Sazak)	1882	Tüccar	
	169)Eyüp Sabri B. (Akgöl)	1876	Binbaşı	
	170)Hacı Veli Ef. (Bayraktar)	1857	Belediye Reisi Tüccar	Os.M.M.Dö.4
	171)Halil İbrahim Ef. (Sipahi)	1862	Tüccar	
	172)Hüsrev Sami B. (Kızıldoğan)	1884	Topçu Yüzbaşı	
	173)Mehmet Niyazi B. (Çamoğlu)	1863	Tüccar	
GAZİANTEP	174)Abdurrahman Lami Ef. (Hocazade Ersoy)	1875	Evkaf Memuru Müderris	
	175)Ali Cenani B.	1872	Ziraat (Çiftçi)	Os.M.M.Dö.4 (Malta)
	176)Hafız Mehmet Ef. (Şahin)	1877	Eytam Müdürü (Maarif)	
	177)Kılıç Ali B. (Kılıç)	1889	Maraş ve Antep Bölgesi Kuvay-ı Milliye Kumandanı	
	178)Ragıp B. (Yogun)	1876	Tahrirat Müdürü	
	179)Yasin B. (Kutluğ)	1889	Çiftçi	
GELİBOLU	180)Celal Nuri B. (İleri)	1882	İleri Gazetesi Başyazarı,	Os.M.M.Dö.4 (Malta)
GENÇ	181)Aii Vasıf B. (Telli)	1873	Emekli Binbaşı	
	182)Mehmet Celal B.	1304	Mutasarrıf Vekili	Os.M.M.Dö.4
	183)Dr. Ali Haydar B.	1880	Askeri Doktor	
	184)Fikri Faik B. (Güngören)	1884	Kaymakam	
	185)Hamdi B. (Yılmaz)	1879	Mahkeme Zabıt Katibi	
	186)Şeyh Fikri Ef. (Ergün)	1869	Telgraf Müdürü	

GÜMÜŞHANE	187)Hasan Fehmi B. (Ataç)	1879	Ziraat (Çiftçi)	
	188)Mehmet Şükrü B. (Üçüncüoğlu)	1871	Belediye Reisi	
	189)Mustafa B. (Darman)	1872	Emekli Eczacı Binbaşı	
	190)Ruşen B. (Oktar)	1863	Hapishane Müdürü	
	191)Veysel Rıza B.	1873	Tahrirat Müdürü	6.01.1337'de istifa
	192)Ziya Tuğlu B.	1887	Varidat Müdürü	Meclis'e gelirken eşkiyalarca 13.5.1336'da öldürüldü.
HAKKARİ	193)İbrahim B. (Arvaz)	1884	Tanm. Kaymakam	Meclis'e gelmeden istifa etti.
	194)Mazhar Müfit B. (Kansu)	1873	Eski Vali	Os.M.M.Dö.4
	195)Ömer Ef. (Çölemerikli)	1873		Meclis'e gelmeden istifa etti.
	196)Seyit Muslihittin Pş.			Meclis'e gelmeden istifa.
	197) Seyit Taha Ef.			Meclis'e gelmeden istifa.
	198)Tufan B. (Ülker)	1870	İstinaf Mahkemesi üyesi	
İÇEL	199)Ali Rıza Ef. (Ataışık)	1865	Ziraat, Ticaret Genel Meclis Üyesi	Os.M.M.Dö.4
	200)Hacı Ali Sabri Ef. (Güney)	1885	Kadı ve Tüccar	
	201)Haydar Lütfi B. (Aslan)	1885	Dava Vekili	
	202)Naim Ef. (Ulusal)	1874	Dava Vekili	
	203)Sami B. (Arkan)	1887	Çiftçi ve Tüccar	
	204)Şevki B (Göklevent)	1886	Memur	
ISPARTA	205)Cemal Pş. (Mersinli)	1873	General	Os.M.M.Dö.4 (Malta)
	206)Hacı Tahir B. (Kucur)	1885	Mahkeme Üyesi	
	207)Hafız İbrahim B. (Demiralay)	1883	Mahkeme Üyesi Müdafaai Hukuk Reisi	
	208)Hüseyin Hüsnü Ef. (Özdamar)	1875	Müftü	

	209)İsmail Remzi B. (Berkün)	1870	Müdafaai Hukuk Reisi ve Belediye Reisi	
	210)Mehmet Nadir Ef. (Süldür)	1865	Dava Vekili ve Belediye Reisi	
İSTANBUL	211)Ahmet Ferit B. (Tek)	1877	Eski Bakan	Os.M.M.Dö.4
	212)Ahmet Mazhar B. (Akifoğlu)	1891	Ticaret	
	213)Ahmet Muhtar B.	1870	Diplomat	Os.M.M.Dö.4
	214)Ahmet Şükrü B. (Oğuz)	1881	Binbaşı, Kocaeli-İstanbul Havalisi Kuvay-ı Milliye Kumandanı	
	215)Aii Fethi B. (Okyar)	1881	Askerlik, Diplomasi Eski Bakan	
	216)Aii Rıza B. (Bebe)	1881	Emekli Binbaşı	
	217)Dr. Adnan B. (Adıvar)	1882	Doktor	Os.M.M.Dö.4
	218)Hacı Arif B. (Marlalı)	1358	İdare Meclisi Üyesi	
	219)Hüseyin Hüsnü Ef. (Işık)	1879	Müftü	
	220)Neşet B. (Özercan)	1881	Eski Kaymakam	
	221)Numan Usta	1885	Fişekçi Ustabaşısı (İşçi)	Os.M.M.Dö.4 (Malta)
	222)Salahattin B.		Maarif Müdürü	18.4.1337'de ölmüştür.
İZMİR	223)Dr. Mustafa B. (Bengisu)	1880	Doktor	8.8.1337'de istifa etmiş sayıldı.
	224)Enver B. (Tekand)	1887	Okul Müdürü	
	225)Hacı Süleyman Ef. (Bilgen)	1856	Müderris	
	226)Mahmut Esat B. (Bozkurt)	1892	Hukuk ve Çiftçilik	
	227)Refet B. (Pş) (Bele)	1881	Umum Jandarma Kumandanı	Os.M.M.Dö.4
	228)Reşit B.			22.8.1336'da ölmüştür.
	229)Tahsin B. (Uzer)	1879	Vali	Os.M.M.Dö.4 (Malta)

	230)Yunus Nadi B. (Abalıoğlu)	1877	Yenigün Gazetesi Sahibi, Gazeteci	Os.M.M.dö.4
İZMİT	231)Fuat B. (Carım)	1892	Kaymakam	24.7.1338'de istifa etti
	232)Hafız Abdullah Ef. (Tezemir)	1871	Tüccar	
	233)Halil İbrahim Ef. (Gürsoy)	1859	Çiftçi	
	234)Hamdi Namık B. (Gör)	1881	Kaymakam	
	235)Sırrı B. (Bellioğlu)	1876	Mutasarrıf	Os.M.M.Dö.4
	236)Tahir B. (Barlas)	1888	Kaymakam	27.12.1336'da istifa etti.
KARAHİSARI SAHİP	237)Ali B. (Çetinkaya)	1878	Kaymakam	Os.M.M.Dö.4 (Malta)
	238)Halil Hilmi B. (Bozca)	1886	Avukat	8.8.1337'de istifa etmiş sayıldı.
	239)Hulusi B. (Kutluoğlu)	1884	Erkanı Harb Yüzbaşılıktan müstafi	
	240)İsmail Şükrü Ef. (Çelikalay)	1876	Vaiz, Müderris	
	241)Mehmet Şükrü B. (Koç)	1887	Dava Vekili, İkaz Gazetesi sahibi	
	242)Mustafa Hulusi Ef. (Çalgüner)	1872	Müderris, Kadı	Os.M.M.Dö.4
	243)Nebil Ef. (Yurteri)	1877	Müderris, Çiftçi	
	244)Ömer Lütfi B. (Argeşo)	1879	Kaymakam	Os.M.M.Dö.4
KARAHİSARI ŞARKİ	245)Ali Süruri Ef. (Tönük)	1888	Dava Vekili	
	246)Mehmet Vasfi B. (Seçer)	1863	Adliye ve Maarif	
	247)Memduh Necdet B. (Erbek)	1890	Jandarma Zabiti	
	248)Mesut B. (Benli)	1868	Kaymakam	
	249)Mustafa B. (Atay)	1861	Adliye	
KARESİ	250)Abdülgafur Ef. (İştan)	1879	Müderris, öğretmen	
	251) Hacim Muhittin B. (Çarıklı)	1881	Vali	Os.M.M.Dö.4

	252)Hasan Basri B. (Çantay)	1877	Gazeteci	
	253)İbrahim B. (Yörük)	1889	Çiftçi ve Ticaret	
	254)Kazım Pş. (Özalp)	1880	Erkanı Harp Miralayı	
	255)Mehmet Vehbi B. (Bolak)	1882	Mutasarrıf	
KARS	256)Ali Rıza B. (Ataman)	1889	Çiftçi	
	257)Cavid B. (Erdel)	1884	Miralay	
	258)Fahrettin B. (Erdoğan)	1874	Tüccar, Kars Şûrası Dışişleri Bakanı	
KASTAMONU	259)Abdülkadir Kemali B. (Öğütçü)	1889	Tüccar, Savcı	
	260)Mehmet Besim B. (Fazlıoğlu)	1878	Memur	Os.M.M.Dö.4
	261)Suad B. (Soyer)	1879	Doktor	Os.M.M.Dö.4
	262)Hulusi Ef. (Erdemir)	1887	Daimi Encümen Üyesi	
	263)Murat B (Pala)	1881	Dava Vekili	22.9.1337'de ölmüştür.
	264)Rüştü B. (Çolakoğlu)	1872	Mühendis, Tüccar	22.11.1336'da istifa etti.
	265)Sabri B. (Dura)	1880	Dava Vekili	
	266)Yusuf Kemal B. (Tengirşenk)	1878	Darülfünün İktisat Profesörü	Os.M.M.Dö.4
KAYSERİ	267)Ahmed Hilmi B. (Kalaç)	1887	Kaymakam	Os.M.M.Dö.4
	268)Mehmet Âlim Ef. (Çınar)	1861	Müderris	
	269)Atıf B. (Tüzün)	1885	Kaymakam	
	270)Osman B. (Uşşaklı)	1874	Memur, Bankacı	
	271)Remzi Ef. (Akgöz)	1876	Müftü, öğretmen	9.11.1336'da istifa etti.
	272)Rıfat B. (Çalık'a)	1888	Eski Savcı, Belediye Reisi	Os.M.M.Dö.4
	273)Sabit B. (Gözügeçgel)	1876	Misak Gazetesi Sorumlu Müdürü	
KIRŞEHİR	274)Bekir Ef. (Kocaoğlu)	1875	Tüccar, Malmüdürü	6.12.1336'da ıskat edilmiştir.

	275)Cemalettin Ef. (Çelebioğulları)	1862	Çiftçi, Hacı Bektaş Şeyhi	7.1.1338'de ölmüştür.
	276)Cevdet B. (Seçkin)	1884	Avukat, Çiftçi	
	277)Müfit Ef. (Kurutluoğlu)	1879	Müderris	
	278)Rıza B. (Silsüpür)	1877	Ticaret	Os.M.M.Dö.4
	279)Sadık B. (Savtekin)	1874	Ceza Reisi	
	280)Yahya Galip B. (Kargı)	1874	Vali Vekili, Defterdar	
KONYA	281)Abdülhalim Ef. (Çelebi)	1874	Mevlana Dergahı Postnişini	
	282)Arif B. (Baysal)	1861	Adliye ve Reji Müdürü	
	283)Hacı Bekir Ef. (Sümer)	1867	Tüccar	Os.M.M.Dö.4
	284)Hulusi Ef. (Göksu)	1873	Encümeni Vilayet Azası	30.4.1337'de istifa etmiş sayıldı.
	285)Kazım Hüsnü B.	1883	Tüccar, Memur	Os.M.M.Dö.4
	286)Mehmet Vehbi Ef. (Çelik)	1862	Müderris	Os.M.M.Dö.4
	287)Musa Kazım Ef. (Göksu)	1861	Dava Vekili	Os.M.M.Dö.4
	288)Ömer Vehbi Ef. (Büyükyalvaç)	1870	Müderris	Os.M.M.Dö.4 22.6.1338'de istifa etti.
	289)Refik B. (Koraltan)	1869	Dava Vekili	
	290)Rıfat Ef. (Saatçi)	1869	Bankacılık ve Saatçilik	
KOZAN	291)Dr. Fikret B. (Onuralp)	1867	Doktor	
	292)Dr. Mustafa B. (Cantekin)	1878	Doktor	
	293)Fevzi Pş. (Çakmak)	1876	Ferik, Harbiye Nazın	
	294)Hüseyin B. (Çelik)	1871	Belediye Reisi	
	295)Reşit Pş. (Ramabar)		Vali	7.10..1336'da istifa etti.
KÜTAHYA	296)Besim B. (Atalay)	1882	Maarif Müdürü	

	297)Cemil B. (Altay)	1868	Encûmeni Daimi Azası	
	298)Cevdet İzrab B. (Barlas)	1891	Darül Muallimin Müdürü	
	299)Haydar B.	1878	Dava Vekili	
	300)Ragıp B. (Soysal)	1881	Tüccar	Os.M.M.Dö.4
	301)Şeyh Seyfi Ef. (Aydın)	1874	Belediye Reisi	
LAZİSTAN	302)Dr. Abidin B. (Atak)	1879	Doktor	
	303)Esat B. (Özoğuz)	1873	Ankara Mektupçusu	
	304)İbrahim Şevki B.		Temyiz Üyesi	4.10.1336'da istifa etti.
	305)Necati B. (Memişoğlu)	1886	Avukat	
	306)Osman B. (Özgen)	1890	Mühendis	Os.M.M.Dö.4
	307)Ziya Hurşit B.	1890	Muallim	
MALATYA	308)Abdülvehap Ef			Meclis'egelmeden istifa etti.
	309)Mustafa Fevzi Ef. (Bilgili)	1882	Kadı, İdare Meclisi Üyesi, Müderris	Os.M.M.Öd.4
	310)Hacı Bekir Ağa (Fırat)	1872	Çiftçi	
	311)Hacı Garip Ağa (Taner)	1871	Çiftçi	
	312)Hacı Mustafa Ef.			Meclis'e gelmeden istifa etti.
	313)İsmet Ef.			Meclis'e gelmeden istifa etti.
	314)Lûtfi B. (Evliyaoğlu)	1867	Mülkiye Kaymakamı	8.3.1339'da ölmüştür.
	315)Mehmet Ali Ef.			Meclis'e gelmeden istifa.
	316)Reşit Ağa (Ağar)	1875	Mahkeme Üyesi	
	317)Sıtkı B. (Gür)	1874	Ceza Reisi	
	318)Tahsin Ef.			Meclis'e gelmeden 6.7.1336'da ölmüştür.
MARAŞ	319)Arslantogöz B. (Ata)	1886	Çiftçi, Başkomiser	

	320)Hacı Mehmet Ef. (Erten)	1884	Tüccar. Çiftçi	Meclis'e gelmeden istifa etti.
	321)Hasip B. (Aksöyek)	1880	Çiftçi. Sorgu Hakimi	
	322)İbrahim Ağa			Meclis'e gelmeden istifa etti.
	323)Peşe Yakup Hamdi B. (Bozdağ)	1303	Kaymakam	21.10.1336'da istifa etti.
	324)Refet Ef. (Seçkin)	1863	Müderris	11.5.1338'de istifa etti
	325)Rüştü B. (Bozkurt)	1872	Çiftçi	
	326)Tahsin B. (Hüdaioğlu)	1887	Çiftçi	Os.M.M.Dö.4
MARDİN	327)Derviş B. (Ural)	1866	Nahiye Müdürü	
	328)Esat B. (Önen)	1873	Vilayet Nüfus Başkatibi	
	329)Hasan Tahsin B. (Artık)	1845		15.9.1337'de ölmüştür.
	330)İbrahim B. (Turhan)	1880	Muhasebe-i Liva Başkatibi	
	331)Mithat B. (Ulusal)	1874		Os.M.M.Dö.4
	332)Necib B. (Güven)	1876	Ziraat Bankası Şube Müdürü	
MENTEŞE	333)Dr. Tevfik Rüştü B. (Aras)	1883	Sıhhiye Müfettişi Umumisi	
	334)Ethem Fehmi B. (Aslanlı)	1867	Eski Mutasarrıf	
	335)Emin Kamil Ef.			5.6.1336'da istifa etti.
	336)Hacı Ahmet Ef.			Meclis'e gelmeden istifa etti.
	337)Hamza Hayati B. (Öztürk)	1868	Çiftçi	14.3.1337'de ölmüştür.
	338)Kasım Nuri B.			Meclis'e gelmeden istifa etti.
	339)Mahmud B. (Hendek)		Erkanı Harp Kaymakamı	3.5.1336'da Hendek'te Şehit edilmiştir.
	340)Mesud Ef.			Meclis'e gelmeden istifa etti.
	341)Rıfat Ef. (Börekçi)	1860	Müftü	27.10.1336'da istifa etti.

	342)Sadettin B. (Özsan)	1874	Ticaret ve Ziraat	
	343)Ziya B.			Meclis'e gelmeden istifa etti.
MERSİN	344)Emin Ef.			6.7 1336'da Meclise gelmeden istifa etti.
	345)Fahrettin B. (Pş) (Altay)	1880	Kolordu Kumandanı	
	346)Hüseyin Hüsnü B. (Konay)	1876	Kuvay-ı Milliye Kumandanı	Mebusluğu red edildi.
	347)İsmail Safa B. (Özler)	1885	Gazeteci, Çiftçi	
	348)Muhtar Fikri B. (Güçün)	1879	Çiftçi	
	349)Salahattin B. (Köseoğlu)	1882	Üçüncü Kolordu Kumandanı	
	350)Yusuf Ziya B. (Eraydın)	1890	Müfreze Kumandanı	
MUŞ	351)Abdülgani B. (Ertan)	1889	Mahkeme Üyesi	
	352)Hacı Ahmet Hamdi Ef. (Bilgin)	1869	Vergi Başkatibi	
	353)Hacı İlyas Sami Ef. (Muş)	1881	Mahkeme Üyesi	Os.M.M.Dö.4 (Malta)
	354)Kasım B. (Dede)	1886	Belediye Üyesi Ziraat, Ticaret	
	355)Mahmud Said B. (Yetgin)	1885	Bidayet Mahkemesi Reisi	
	356)Osman Kadri B. (Bingöl)	1881	Kaymakam Vekili	Os.M.M.Dö.4için seçilmiş TBMM'ne katılmıştır.
	357)Rıza B. (Kotan)	1890	Ziraat ve Ticaret	
NİĞDE	358)Abidin Ef.	1869	Dava Vekili	11.10.1336'da istifa etti.
	359)Ata «Mehmet Ataullah» B. (Atay)	1882	Müderris, Mutasarrıf	Os.M.M.Dö.4
	360)Hakkı Pş. (Sütekin)	1867	Emekli Mirliva	
	361)Mustafa Ef. (Soylu)	1883	Maarif Başkatibi	6.1.1337'de ölmüştür.
	362)Mustafa Hilmi Ef. (Soydan)	1881	Dava Vekili	

	363)Mustafa Vehbi B. (Çorakçı)	1876	Ticaret	
OTLU	364)Rüstem B. (Acar)	1866	Çiftçi, Mülkiye Memuru	Os.M.M.Dö.4 için seçilmiş TBMM'ne katılmıştır.
	365)Yasin Haşimoğlu B. (Akdağ)	1895	Muallim	Os.M.M.Dö.4 için seçilmiş TBMM'ne katılmıştır.
SARUHAN	366)Avni (Pş.) (Zaimler)	1876	Asker, Mevki Komutanı	
	367)İbrahim Süreyya B. (Yiğit)	1880	Mutasarnf	Os.M.M.Dö.4
	368)İsmail Hakkı B. (Çallı)			Meclis'e gelmeden istifa etti.
	369)Mahmut Celal B. (Bayar)	1884	Bankacı, İttihat ve Terakki Cemiyeti Katibi	Os.M.M.Dö.4
	370)Mustafa Necati B. (Uğural)	1892	Avukat, Gazeteci	
	371)Ömer Lütfi B. (Ünlü)	1881	Çiftçi	
	372)Refik Şevket B. (İnce)	1885	Avukat	
	373)Reşat B. (Kayalı)	1881	Bankacı	
	374)Reşit B.	1877	Yüzbaşı	Os.M.M.Dö.4 8.1.1337'de iskat edilmiştir.
SİİRT	375)Hacı Mustafa Sabri Ef. (Baysan)	1887	Avukat	
	376)Hacı Nuri Ef. (Bayam)	1869	Belediye Üyesi Ticaret	
	377)Halil Hulki Ef. (Aydın)	1869	Müftü	Os.M.M.Dö.4
	378)Kadri B. (Oktay)	1888	Mahkeme Başkatibi	
	379)Necmettin B. (Bilgin)	1875	Vilayet Muhasebe-i Hususiye Müdürü	
	380)Salih Ef. (Atalay)	1873	Memur	
SİNOP	381)Abdullah Ef. (Karabına)	1867	Tüccar	
	382)Dr. Rıza Nur B.	1878	Doktor	Os.M.M.Dö.4
	383)Hakkı Hami B. (Ulukan)	1889	Dava Vekili	
	384)Rıza Vamık B. (Uras)	1877	Zabit	

	385)Şerif B. (Avkan)	1845	Emekli Maarif Müdürü	
	386)Şevket B. (Peker)	1880	Avukat	
SİVAS	387)Emir Pş. (Marşan)	1860	Çiftçi	
	388) Hayri B. (Sığırcı)	1888	Yüzbaşı	Meclis'e katılmadı. 21.10.1336'da istifa etmiş sayıldı.
	389)Hüseyin Rauf B. (Orbay)	1881	Bahriye Miralayı	Os.M.M.Dö.4 (Malta)
	390)Mustafa Tâki Ef. (Doğruyol)	1873	Müderris	
	391)Rasim B. (Başara)	1882		
	392)Vasıf B.	1871	Miralay	Os.M.M.Dö.4
	(Karakol)			
	393)Ziya B. (Bacanakzade)		Yüzbaşı	Os.M.M.Dö.4 21.7.1336'da istifa etti.
	394)Ziyaettin B. (Başara)	1869	Mektebi Sanayi Müdürü	
SİVEREK	395)Abdülgani B. (Ensari)	1887	Yüzbaşı	
	396)Bekir Sıtkı B. (Ocak)	1881		Os.M.M.Dö.4
	397) İhsan B. (Sağlam)	1877	Mutasarrıf	9.10.1336'daistifa.
	398)Mehmed Rauf B.			27.10.1336'da istifa
	399)Mehmet Sırrı B. (Tayanç)	1876	Memur	
	400)Mustafa Lütfi B.(Azer)	1880	Mektebi İdadi Müdürü	
TOKAT	401)Hamdi B. (Mütevellioğlu)	1884	Ziraat ve Ticaret	
	402) Hoca Fehmi Ef.			Mazaretle Meclis'e katılmamıştır.
	403)İzzet B. (Genç)	1865	Ziraat, İdare Meclisi Üyesi	3.4.1339'da ölmüştür.
	404)Mustafa Vasfi B. (Süsoy)	1876	Yüzbaşı	
	405)Nazım B. (Resmor)	1868	Eski Vali	12.5.1337'de iskat edilmiştir.
	406)Rıfat B. (Arkun)	1872	Belediye Reisi	

	407)Şeyh Şükrü Ef. (Keskin)	1888	Belediye Reisi	4.5.1336'da Meclis'e gelmeden istifa.
TRABZON	408)Ali Şükrü B.	1884	Yüzbaşı	Os.M.M.Dö.4 2.4.1339'da öldürülmüştür.
	409)Celalettin B. (Aykar)	1867	Öğretmen, Ticaret	
	410)Faik B. (Aybay)	1865	Avukat, Temyiz Mahkemesi Reisi	4.10.1336'da istifa etti.
	411)Hafız Mehmet B. (Engin)	1874	Avukat, Dava Vekili	
	412)Hamit B.	1878	Vali	21.10.1336'da istifa etti.
	413)Hasan B. (Saka)	1886	Muallim	Os.M.M.Dö.4 TBMM'ne yeniden seçilerek katıldı.
	414)Hüsrev B. (Gerede)	1885	Binbaşı	Os.M.M.Dö.4
	415)İzzet B. (Eyüboğlu)	1861	Kaymakam	13.5.1336'da Meclise gelirken eşkiyalarca öldürüldü.
	416)Nebizade Hamdi B. (Ülkümen)	1888	Hukukçu, Muharrir	
	417)Recai B. (Baykal)	1886	Yüzbaşı	
	418)Sabri B. (Nemlizade)	1276		23.9.1336'da Meclis'e gelmeden istifa
URFA	419)Ali Saip B. (Ursavaş)	1887	Jandarma Tabur Kumandanı	
	420)Esad B.			Meclis'e katılmadığından 9.10.1336'da istifa etmiş sayılmıştır.
	421)Hacı Hayali Ef.	1869	Ziraat	26.1.1338'de ölmüştür.
	422)Hacı Mustafa Ef			9.10.1336'da istifa etmiş sayılmıştır.
	423)Pozan B.		Aşiret Reisi	
VAN	424)Emin B. (Girdivan)		Erzurum Mektupçusu	Meclis'e katılmadığından 6.7.1336'da istifa etmiş sayılmıştır.
	425)Hakkı B. (Ungan)	1880	Mektubi Mümeyyizi	Os.M.M.Dö.4
	426)Hasan Sıddık B. (Haydari)	1303	Haydarhanlı Aşireti Reisi	

	427)Haydar B. (Vaner)	1873	Vali	Os.M.M.Dö.4
	428)Kamil B. (Mendanlı)	1292	Çiftçi	Meclis'e gelmeden istifa etmiş sayılmıştır.
	429)Şeyh Masum Ef.			Meclis'e katılmadığından 6.7.1336'da istifa etmiş sayılmıştır.
	430)Tevfik B. (Demiroğlu)	1862	Belediye Reisi	
YOZGAT	431)Ahmed B. (Baydar)	1866	Belediye Reisi	
	432)Bahri B. (Tatlıoğlu)	1880	Reji Memuru	Os.M.M.Dö.4
	433)Feyyaz Ali B. (Üst)	1879	Eski Evkaf Memuru	
	434)İsmail Fazıl Pş. (Cebesoy)	1856	Erkanı Harp Emekli Ferik	Os.M.M.Dö.4 18.4.1337'de ölmüştür.
	435)Mehmed Hulusi Ef. (Akyol)	1885		14.3.1337'de istifa.
	436)Rıza B. (Ersoy)	1860	Sorgu Hakimi	
	437)Süleyman Sırrı B. (İçöz)	1878	Kaymakam[39]	

(39) Öztürk, Kazım, TBMM Albümü (1920–1923), Önder Matbaası, Ank. 1973, s: 1–73.
Genya, Veysel, TBMM'nin 25. Yıl Dönümünü Anış... s. 1–73.

2. POLİTİK İLİŞKİLERİN ETKİSİNDE İDEOLOJİK ARAYIŞLAR

2.1. II. Meşrutiyet'in Düşünsel Yapısının Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Yansıması

Milli mücadele döneminde Anadolu'da etkili bir rol oynayan üç ideoloji görülmektedir. Bunlar milliyetçilik İslam ve sosyalizmdir. Her üç ideoloji de Osmanlı Devleti'nde özellikle ikinci meşrutiyet döneminde belirginleşen düşünce akımlarıdır.

Meşrutiyet'in ırkçı milliyetçilik anlayışının yerine ulusal kurtuluş savaşı koşullarında antiemperyalist bir ideoloji olarak gelişen; ırkçılığı ve şövenizmi reddeten yeni bir milliyetçilik anlayışı egemen olmuştur. Bu dönemde milli duygular, dini duygularla karışmakta din, milliyetçilik ve sosyalizm birbirinden ayrılmaz bir hale gelmekteydi[40].

Osmanlı Devleti'nin resmi ideolojisi olan İslam, imparatorluğun son dönemlerinde devletin Müslüman halklarını bile bir arada tutabilecek bir ideolojik güç olmaktan çıkmıştı. Birinci Dünya Savaşı'na girerken halifenin tüm İslam alemine mukaddes cihad ilan etmesine karşın, İtilaf Devletleri'nin sömürgelerinden getirdikleri Müslüman askerler, Türk ordularına karşı savaşmışlardı.

Osmanlı imparatorluğu'nu parçalamak için Arap milliyetçiliğini kışkırtmış olan İngiltere, şimdi de Anadolu halkının halife padişaha karşı duyduğu dinsel bağlılığı, ulusal savunma hareketini yoketmek için kullanmaktaydı. Padişahın bir hatt-ı hümayunu ve hükümetin bildirisi ile birlikte yayınlanıp dağıtılan, Şeyhülislam Dürrizade'nin imzasını taşıyan,

(40) Timur, Taner; Türk Devrim Tarihi ve Sonrası, İmge Kitabevi Yayını, Ank. 1993, s. 31.

Kuvay-ı Milliyecilerin «gerekirse kitle halinde öldürülmelerini meşru ve farz» ilan eden Fetvay-ı Şerife[41] ile din, karşı devrimci bir ideolojik araç olarak kullanılıyordu.

Ulusal savunmanın bir iç savaşa dönüşmesini önlemek için, Mustafa Kemal, emperyalizme ve işbirlikçisi İstanbul Hükümeti'ne karşı, aynı silahla cevap veriyor; başta Ankara Müftüsü Rıfat (Börekçi) Efendi olduğu halde 153 müftünün imzasını taşıyan, düşman devletlerinin zorlamaları ve kandırmaları ile olaylara ve gerçeklere aykırı olarak çıkarılmış bulunan fetvaların, İslam halkı için şeriatça muteber olmadıklarını ilan eden karşı fetvayı hazırlatarak 5 Mayıs 1920'de Anadolu'nun her yerinde dağıttırıyordu[42].

İstanbul'da Nemrut Mustafa Paşa başkanlığında kurulan bir harp divanında Mustafa Kemal ve arkadaşları 11 Mayıs 1920'de idama mahkum edilmişler[43] Padişahın 24 Mayıs'ta onayladığı bu kararı[44] Damat Ferit bir genelge ile halka duyurmuştu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ise 20 Mayıs 1920'de Damat Ferit ve arkadaşlarının Hiyanet-i Vataniye Kanunu'na göre yurda ihanet suçuyla yokluklarında yargılanmalarına karar vererek[45] karşılık vermişti.

Padişahın tavrı belli olmakla birlikte Anadolu halkının ruhuna yüzyılların perçinlediği halifeye bağlılık hissi Meclis'e

(41) Takvim-i Vekayi, 11 Nisan 1336, No:1824, s.1.
(42) Hakimiyet-i Milliye, 5 Mayıs 1336, «Fetvay-ı Şerife», s.1.
(43) Takvim-i Vekayi, 27 Mayıs 1336, No:3846.
(44) Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri, a.g.e., s.83. (Harbiye Divan-ı Harp, Dosya No:70, Harbiye Nezareti, Adliye-i Askeriye Dairesi, Adet 705, Belge 87).
(45) Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Cilt IV. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ank. 1964, s.332-333, Belge 316 (T.İ.T.E. Arşivi 124\3063).

de yansımıştı. Anadolu ulusal hareketini hazırlayanlar dine saygılarını, halifeye bağlılıklarını ortaya koyacak davranışlara özen göstermekteydiler. TBMM'de milletvekillerinin tesbiti için hazırlanan yemin metninde «makamı hilafet ve saltanatın ve vatan ve milletin istihlas ve istiklalinden başka bir gaye takip etmeyeceğime vallahi...»[46] denilerek çoğunluğa egemen olan görüş bir kez daha açıkça yansıtılmaktaydı.

Sosyalist akım Meşrutiyet Döneminde fazla bir etkinlik sağlayamamış; ilk sosyalist partileşme hareketi küçük bir aydın çevresiyle sınırlı kalmıştı. Bu kişiler Eylül 1910'da Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kurarak bu akımı halka yaklaştırmak için İslamiyetle sosyalizm arasında bir uzlaşma aramışlar; İslamla sosyalizmi bağdaştırmaya çalışmışlardı[47] Bu fırkanın Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında grubu yoktu. Yayın organı İştirak Dergisiydi. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı zaman zaman sosyalizm tartışmalarına sahne olmuşsa da bu fikri savunanların genellikle Ermeni ve Bulgar Mebusları olduğu dikkati çekmektedir. Dış dünya ile daha yakın ilişkileri olması ve yüksek eğitim düzeyleri, sosyalizm hakkında bilgi sahibi olmalarında ve bu düşünceyi benimsemelerinde etken olmuştur[48]

Mütâreke döneminde kurulan birçok fırkanın arasında sol düşünceyi savunanlar da bulunmaktaydı[49]

Milli mücadelede sosyalist akım, Sovyet Rusya ile dostluk ilişkileri paralelinde büyük bir canlılık kazanırken meşru-

(46) TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt I, İçtima 29, Celse 1, 6.7.1336, s.186.

(47) Cerrahoğlu, A.; Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı, May Yayınları İst. 1975, s.518.

(48) Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Cilt II, İçtima 76, 7.4.1336. s.1255-1260.

(49) Tunaya, Tarık Zafer; Türkiye'de Siyasi Partiler, s.438.

tiyetin en etkin ideolojisi olan ve kurtuluş savaşının lider kadrosundaki asker-sivil aydınların, etkisi altında yetişmiş oldukları batıcılık hareketi, batı emperyalizminin ülkeye saldırısı nedeniyle kurtuluş savaşı boyunca ertelenmiş, batıcı ideolojinin yerini sınırlı ve ihtiyatlı bir sosyalist ideoloji almıştı[50]

Ankara'da Anadolu'nun ortasında yeni bir devlet kurulmuştu. Batı emperyalizmine karşı yok olmamak için savaşmak zorunda olan bir devlet, tıpkı emperyalizmin boyunduruğundaki ezilmiş ulusların ekonomik ve siyasal baskıdan kurtarılmasını kendilerine amaç edinen doğudaki komşu Sovyet Rusya gibi... Bolşeviklik neydi? Tam olarak kimse bilmiyordu.

Mustafa Kemal 24 Nisan günlü gizli oturumda, Bolşeviklerin kendilerine özgü görüşlerinden kendisinin de bütün açıklığıyla bilgi sahibi olmadığını; Avrupalıların Bolşevizmden korktuklarını ve Bolşeviklerle düşünce ve eylem birliği kuracağımızdan kuşkulandıklarını açıklıyordu[51].

Hamdullah Suphi Bey TBMM'deki 11 Mayıs günlü konuşmasında...» Bolşeviklik nedir? Öğrenmeliyiz, hakkında hüküm vermeliyiz. Belki böyle değildir. Belki bizim için en hakiki yardımcı olarak geliyor. Belki onlardan istifade ederek düşmanlarımızı atacağız ve ulusal birliğimizi sağlayacağız... bütün ulusa, Bolşeviklik nedir ve bize ne getiriyor, bunu söylemeye mecburuz...»[52] diyordu.

Emperyalizm her iki ülkenin de ortak düşmanıydı. Burdur milletvekili İsmail Suphi (Soysallıoğlu) Meclis kürsüsünden şöyle sesleniyordu: «Biz alelitlak emperyalizmin aleyhindeyiz. Emperyalizm nereden gelirse gelsin...»[53]

(50) Timur, Taner; a.g.e., s. 32.
(51) TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, Ank. 1985, 1. İnikat, 4 Celse, 24.4.1336, s.4-5.
(52) TBMM Zb. Ceridesi; Cilt I, İçtima 14, Celse I, 11.5.1336, s.257.
(53) TBMM Zb. C., Cilt 5, İçtima 99, Celse 1, 18.11.1336, s.371-372.

Bu durum İstanbul Hükümeti'nin ve İngilizlerin Mustafa Kemal ve Ankara Hükümeti'nin Bolşevik olduğu yolunda propaganda yapmasına olanak hazırlıyor ve Anadolu hareketine karşı propaganda silahı olarak dinin yanında Bolşeviklik de kullanılıyordu.

Büyük Millet Meclisi Hükümeti dış düşmana karşı Anadolu hareketini güçlendirmekle uğraşırken bu olumsuz çalışmaların sonucu olarak çıkan isyanlarla da uğraşmak ve askeri gücünü bu olayları bastırmak için kullanmak zorunda kalıyordu. Adapazarı, Bolu, Düzce, Hendek yöresindeki ayaklanma bölgesinde dağıtılan bildirilerde bu iki temanın işlenmiş olması dikkat çekiciydi.

19 Mayıs 1920'de Bolu Mutasarrıfı Osman Kadri tarafından yazılıp dağıtılan bildiride: «Ey Padişaha, dine, devlete beş yüz seneden beri sadakati ile dünyayı hayrette bırakmış olan hakiki müslümanlar:

Bolşevik namı altında dört yüz senelik din ve devlet düşmanımız olan Moskoflardan çıkmış muhalif-i şer-i şerif ve mugayir-i kanun olan bir âdete kapılan bir takım eşkıya vatanı kurtaracağız diye Anadolu'nun siz saf ve namuskâr ahalini aldatarak padişahına, Halife-i Müslimine isyan bayrağı çekmişlerdir. Bolşeviklik, paranın, malın, emlak ve arazinin ayak takımı yersiz, yurtsuz bir takım haydutlar tarafından yağma edilerek bu haylaz, tembel, cani herifler arasında taksim edilmesi, hiç kimsenin nikahlı karısı olmayıp her kopuğun her kadını istediği gibi kullanması, çocuklar iki yaşına kadar analarının kucağında kaldıktan sonra alınıp umumhanelerde beslenerek anasız ve babasız yetiştirilmesidir ki, ne bir babanın çocuğunu, ne bir evladın ana ve babasını tanımaması demektir. Bu, dinimiz olan din-i mübin-i islama muhalif olduğu gibi aile hayatına, insanlığa herşeye mugayir olduğu

için müslüman memleketlerinde sökemez. Çünkü gavur icadı olan bu âdete uyarak malını, karısını feda edip Rusya'da sokaklar ortasında hayvan misillu yaşayan adamlar gibi serseriyane bir hayatı hiçbir Müslüman, hiçbir insan, hiçbir vicdan kabul edemez. Ancak memleketimiz ötedenberi haydutluk ve soygunculuğa alışmış, seferberlik devam ettiği müddetçe vurgun vurarak kanunun fevkinde bir amir gibi bulundukları yerlerde zorbacasına hareket ve rahat yaşamayı, iyş ve işret rezaletini âdet etmiş bir takım zabitan ile hapishaneden firar etmiş yahut her nasılsa yakasını şimdiye kadar pençe-i kanuna vermemiş olanlar vardır ki, bunlar milletin ezildiğini, mahvolduğunu, köylerin harap, kadınların dul, çocukların yetim kaldığını düşünmek istemezler. Maksatları her ne nam olursa olsun vurgunculuk devrini devam ettirmektir. Namuslu adamların iltica ettikleri kanunu, hükümeti, padişahı tanımıyorlar. Vatanı kurtaracağız diye bütün Anadolu'yu kasıp kavuruyorlar. Padişahımız esirdir, kurtaracağız diye cebren para ve asker topluyorlar.

Bir seneden beri Anadolu'da yakmadık köy, öldürmedik adam, yapmadık cinayet bırakmadılar. Halbuki, Yunanlıları İzmir'den çıkaracağız dediler bilakis işgalin tevessülüne sebep oldu, şerait-i sulhiyeyi hafifiettireceğiz dediler, daha ziyade şiddetlendirmeye vesile verdiler. Din kardeşiniziz diyorlar, köylerinizi soyuyorlar, cebren asker yapıp din kardeşinize, hem de Halife-i Müslimin Efendimizin meşru olan hükümetine karşı istimal-i silaha icbar ediyorlar.

Bu hükümete, kanuna karşı isyandır. Meşru olan hükümetlere hiçbir kuvvet-i gayri meşruanın sebat etmiş olduğu yoktur ki, bunlar da sebat edebilsinler. Şayet hükümetin bu isyanı bastırmağa muvaffak olamayacağı farzımuhal olarak kabul edilse bile o zaman Anadolu'ya dehşetli bir Yunan or-

dusunu sokacaklardır ki, onlar bittabi bizler gibi dökülen kanların din, kardeş kanı olduğunu düşünerek hareket etmeyecekler. Anadolu'nun sağlam kalan birkaç vilayetinde de diğerleri gibi taş üstünde taş kalmayacak, aldatılmış olanlar ile aldatılanlar tefrik edilmeyip asayişsizliğe müstaid görünen memleketimiz, milletimiz asırlarca başını doğrultamıyacak surette ezilecektir. Düşman düşmana mevlud okumaz. Binaenaleyh bütün bu halleri düşünür, ef'ali ile gözünüz önünde mahiyetleri tebeyyün etmiş olan bu cani, bu haydutlara aldanmayınız. Sonra pişman olmak fayda vermez.

Padişahımız bunları asın diye ilan etmiş. Şeriat fetvasını vermiş. Her tarafta harekata başlanmak üzere ordular hareket ettirilmiştir. Bunları tanıyan, gece gündüz işretle, soygunculuk ile karılar, oğlanlar ile vakit geçirdiklerini gören yakın yerler kendilerine hiç bir muavenette bulunmadığı için kendilerinin rezailini gözönünde görmeyen siz uzak yerler ahalisini aldatıp efrad toplamağa çalışıyorlar. Hükümet kuvvetleri muntazam kollar ile üç noktadan hareket edecek, bunları ayni hak ile tepeleyecektir. Gelen bunların hepsi günahkar değildir. Aldatılmış olanların kanın girmeyi vicdanımız, dinimiz kabul etmiyor. Padişahımız Halife-i Müslimin Efendimiz de iğfal edilmiş olanları mazur görerek affı şahanelerini ilan ettirdiler. Maiyetimdeki kuvvetler muntazam kuvvetlerdir. Çerkez, Abaza, Türk, Gürcü, Laz bunların hepsi din kardeşliği hissile mütehassistirler. Teslim olacak ahalinin, askerin malı, canı, namusu benim ve hükümetin kefaleti altındadır. Hatta karışıklığa meydan verilmemek için asker ve gönüllü kuvvetleri şehrinize sokmamayı bile taahhüd ediyorum. Bütün Çerkez ve Abazaların en benam ve ziyade sahib-i nüfuz ve vicdan ümerası beraberimdedir. Şehri Bolulu süvariler ile polislerim muhafazada bulunacaktır. Bir

tek din kardeşimin burnunun kanamasına bile (vallah ve billah) müsaade olunmayacaktır. Bunu cümlemiz taahhüd ediyoruz. Hatta şimdiye kadar bu yolda hareket etmiş olan zabitanı dahi iğfal edilmiş bir din kardeşi, bir kan kardeşi tanıdığımız için ne canlarına, ne de mallarına dokunulmayacaktır.

Divanı harbe de tevdi edilmeyeceklir. Bunun için eşraf-ı memleket gizlice toplanınız. Sizlere silah tevzi ettikleri anlaşılıyor.

Tabii bu zabitanı hemen tevkif eder ve askere teslim olmalarını o vakit teklif edersiniz. Askerin teslim olmak üzere bulunduğunu, fakat soyulup öldürüleceklerinden korktukları için ittifak edemediklerini bu tarafa kaçıp gelenler söylediler. Bu teklifi, verdiğimiz teminat üzerine kabul edeceklerinden eminim. Bunu size hükümet namına yazıyoruz ve hiç kimsenin bir şeyine dokunulmayacağını yine hükümet-i meşrua namına taahhüd ve tekeffül ediyorum. Aksi takdirde pek şiddetli bir surette hükm-ü kanun ve muktaza-i şeriatı istemeyerek vicdanım arzu etmeyerek tatbika mecbur olacağım. Herhangi bir vasıta ile cevabınızı bekliyorum. Cevap yirmi dört saate kadar vürud etmediği takdirde kararınızı bilhassa nefsi kasabayı kuvayi bagiyeye iltihak etmiş addedeceğimi maalesef beyan ederim» deniliyordu.[54] Padişah Vahdettin, Düzce, Adapazarı, Edirne, Çorum, Bolu ve Gerede'de Kuvay-ı Milliye'ye karşı halkı ayaklandırmaya yardım edenlere Mecidiye nişanları dağıtırken[55] Erzurum Mebusu Ziya Bey gibi bir takım kişiler de İstanbul'dan gönderdikleri mektuplarda İstanbul'da herşeyin normal olduğunu,

(54) Selek, Sabahattin; age., s: 66-68.
(55) Bıyıklıoğlu, Tevfik; Atatürk Anadolu'da... s.59, Dipnot 89.

velvele yapanların Anadolu'ya kaçan İttihatçılar olduğunu; bu yaygaralara ehemmiyet verilmemesini öğütlüyorlardı[56].

2.2. Türk Sovyet İlişkileri

Sovyetler Birliği ile ilk ilişkiler kişisel görüşmeler biçiminde 1919'da başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa henüz İstanbul'da iken, Şişli'deki evinde onu ziyaret eden John Bennett, İstanbul ve Trakya'nın Osmanlı Devleti'ne bırakılması koşuluyla, Denikin'in yanında Bolşeviklere karşı savaşmak üzere bir Türk Ordusunun gönderilmesini; kendisiyle tartışmıştı. Yine o günlerde İngilizler, İstanbul'da çeşitli nedenlerle tutukladıkları 300 kadar Osmanlı askerini Odesa'ya göndermişlerdi[57]

İtilaf Devletleri'nin bu tasarılarından tedirgin olan Sovyet yöneticileri Osmanlı topraklarından gelebilecek bir tehlikeyi yok etmek için Türklerle temasa geçmek gereğini duyarak bu ilişkiyi o sırada Kırım'da bulunan Mustafa Suphi grubu ile sağlamak istemişlerdir. Mustafa Suphi, Doğu Halkları Merkezi Bürosu'nun Türk seksiyonu başkanıydı. Nitekim o günlerde İstanbul'a ve Anadolu'ya gelmek üzere yola çıkan iki gemiyle adamlarını göndererek çeşitli propaganda araçlarıyla ilişki kurulmasına çalışılmıştı[58]

Mustafa Kemal'in Havza'dayken, o sırada Havza'ya gelmiş olan bir Sovyet heyetiyle Anadolu hareketinin özellikle-

(56) Karabekir, Kazım; a.g.e., s.647.
(57) Yerasimos, Stefanos; Türk Sovyet İlişkileri, Ekim Devriminden Milli Mücadeleye, Gözlem Yayınları, İst. 1979, s.106-107.
(58) Yerasimos, Stefanos, a.g.e., s.107-108.

rini ve yardım olasılıklarını görüştüğü; bu konuda Moskova Sovyeti ile ilişki kurmak istediği söylenir[59]

Havza'da Mustafa Kemal ile birlikte bulunan Kürmay Binbaşı Hüsrev (Gerede) Bey Kazım Karabekir'e gönderdiği 7 Haziran tarihli mektubunda «...herşeyden evvel Bolşeviklerle temas edilmek, prensipleri anlaşılmak, İslâmda, Türk'de an'anat ve Kavaid-i muayyeneye halel vermemek şartıyle tadilen nasıl kabul olunacağı nasıl tatbik edileceğini kararlaştırmak ve hem hudut olup düşman taarruzatına karşı mukabeleyi temin etmek için silah, cephane, erzak almak cihetlerini sağlam kazığa bağlamak lazımdır...»[60] diyordu. Bu mektup Bolşeviklerle bir görüşme yapılmış olabileceğini veya o günlerde bu konunun gündemde olduğunu doğrular niteliktedir.

Kazım Karabekir, Kafkasya'da İngilizler hakim iken bir harekete geçmeyi tehlikeli bir macera olarak görmekte; Bolşeviklerin Elviye-i Selase'ye geldikleri rivayetlerini yayan İngilizlerin, aslında böyle zamansız bir hareketin başlatılmasını tahrik ile, ülkenin tamamının işgalini gerçekleştireceklerini düşünmekte idi. Mustafa Kemal'e gönderdiği 17 Haziran tarihli telgrafta Sovyet Rusya ile yakın ilişki kuruluncaya kadar İtilaf Devletleri ile Bolşevikler arasında tarafsız kalmayı öneriyordu[61].

---

(59) Hüsamettin Ertürk; bu heyete Albay S.M. Budiyenni'nin başkanlık ettiğini yazmaktaysa da (Bkz. Tansu, İki Devrin Perde arkası, s.344-348).
Mete Tuncay; Budiyenni'nin o tarihte Türkiye'ye gelmediğini açıklamaktadır. (Bkz. Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, s. 113, No:6). Stefanos Yerasimos; bu görüşmenin resmi bir Sovyet Heyetiyle değil, Mustafa Suphi grubunun gönderdiği kişilerle olduğu kanısındadır. (Bkz. Yerasimos, Türk Sovyet İlişkileri, s.108, No:87.

(60) Karabekir, Kazım; a.g.e., s.56-58.

(61) Karabekir, Kazım; a.g.e., s.47. Karabekir, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının «Bolşevik olmaya ve bu suretle kurtulacağımıza...» daha İstanbul'da iken inandıkları; Havza ve Amasya'da ise bu fikrin olgunlaştığı görüşündedir. Bkz. Karabekir, a.g.e., s: 52-54.

Mustafa Kemal ise 23 Haziran'da Amasya'dan gönderdiği telgrafta Sovyet Rusya ile ilişkiler konusunu gündeme getirerek «Bolşevizmin suret-i telakki ve tecellisi dahi müzakere edilerek esasen Kazan Orenburg Kırım vesaire gibi ahali-yi İslâmiyye bunu kabul ederek diyanet an'ane gibi işlerle zaten alakadar olmadığından bunun memleket için bir mahzuru olamayacağı düşünüldü»[62] diyerek ilk önerinin Bolşevikler tarafından yapılmasını beklemeyip gönderilecek birkaç değerli kişinin aracılığıyla hemen görüşmelere girişilmesi silah, savaş araç gereçleri ve para temin etmek konusunda derhal görüşmelere başlanılması, bu şekilde anlaştıktan sonra Bolşevikleri sınırda tutmak ve bu ilişkiyi İtilaf Devletleri'nin yurdu boşaltmaları için bir silah gibi kullanmak gerektiği düşüncesinde olduğunu açıklıyordu.

Aynı tarihlerde Kırım'dan İstanbul'a gelen Bolşevik Doğu İşleri Şubesi'nin temsilcisi, Karakol Cemiyeti ile ilişki kurarak Kara Vasıf Bey'le görüşmüş; Türkiye'de demokrat bir hükümet şekli ihdasını, amele ve köylünün idareye iştiraklerinin temin olunmasını, büyük sermaye, imtiyazlı şirketler ve bankaların millileştirilmesini telkin ve bu takdirde Türkiye'ye altın ve gümüş olarak mali yardım yapılacağı gibi, askeri yardım da sağlanacağını, İngiliz ve Fransızların ülkeden kovulmasına çalışılacağını söyleyerek bir anlaşma yapmak, için iki temsilci gönderilmesini istemiş[63] Ali Fuat Paşa da Kara Vasıf Bey'in kendisine bildirdiği bu haberi 8 Temmuz 1919'da o sırada Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal'e ve Kazım Karabekir'e bildirmişti. Rauf Bey'in de katıldığı bir toplantıda konuyu aralarında tartışarak; Sovyetlerle yakınlaşmanın Türkiye'nin yararına olacağına karar verdiler. Nite-

(62) Karabekir, Kazım, a.g.e., s.53.
(63) Cebesoy, Ali Fuat; Milli Mücadele, s.94-95.

kim Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi'nde Sovyet Rusya'nın emperyalistlere karşı verdiği mücadeleyi övmüştür[64]

Karabekir, kurulacak ilişkinin kendi denetiminde olmasını istemektedir. Mustafa Kemal, Karakol Cemiyeti'nin bu işle uğraşmasını istemediğinden bu şartı kabul eder ve iki askeri doktoru Ömer Lütfi Bey'i Bakû'ye Fuat Sabit Bey'i Moskova'ya gönderirler[65]

Enver Paşa'nın amcası, eski Şark Orduları Grubu Komutanı Halil (Kut) Paşa, 7 Ağustos'ta Bekirağa bölüğünden kaçarak Anadolu'ya geçmiştir. Mustafa Kemal, Milli Mücadeleye İttihatçı hareketi damgası vurulmasına fırsat verecek her davranıştan uzak durmaktadır. Halil Paşa'yla Sivas'ta gizlici görüşerek Bolşeviklerle bağlantı sağlaması için Küçük Talat Bey'le birlikte onu da Kafkasya'ya göndererek Anadolu'dan uzaklaştırmıştır[66]

13 Eylül'de Çiçerin «Türkiye'li İşçi ve Köylülere Çağrı» adlı bildirisini yayınlıyordu[67] Genel nitelikteki bu çağrı doğrudan Anadolu hareketiyle ilgili olmasa da Sivas Kongresi günlerinde yayınlanmış olması ilginçtir.

2 Eylül'de Bakû'dan dönen Ömer Lütfi Bey raporunda Azerbaycan'daki genel durumu, Azerbaycan Müsavat Hükümeti'nin İngilizlerin elinde bir oyuncak olduğunu İngiliz propagandaları sonucu Bolşevikliğin yakında mahvolacağına inandıklarını, komünistlerin ise bölgede gizlice örgütlendiği-

(64) Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk III, s.
(65) Karabekir, Kazım; a.g.e., s.70.
(66) Sorgun, Taylan; Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş (Halil Paşa'nın Anıları), 7 Gün Yayınları, İst. 1972, s.304.
(67) Yerasimos, Stefanos; a.g.e., s.111 ve 130, Belge 34 (Degras, Jane «Soviet Documents on Foreign Policy», Cilt I, 1917, Londra 1951, s.164-167'den).

ni açıklamaktadır. Raporda, Sovyet'lerle kurulmuş bir bağlantı henüz sözkonusu edilmemektedir[68].

Dr. Fuat Sabit Bey ise Bakû'dan gönderdiği raporunda Rus Komünist Partisi Kafkas Bölgesel Komitesi Üyelerinden Viktor Naneyşvili ile görüştüğünü Bolşevizmin ülkemizde kurulması için sosyal, ekonomik hiç bir temel olmadığı gibi halkın anlayışı ve gelenekleri de buna karşı olduğundan hiç bir toplumsal reform çağrısına girişmeden ne biçim yardım edeceklerini sorduğunu her türlü yardımı edeceklerini fakat Anadolu ile Kafkas yolu açık olmadığından şu anda ancak paraca yardım edebilecekleri cevabını aldığını bildirir[69].

Sivas Kongresi'nden bir iki ay sonra, Osmanlı Devleti'nin son durumunu incelemek üzere gizlice İstanbul'a gelen Sovyet Rusya Kafkas Bolşevik Orduları Başkomutanı Yoldaş Chalve Eliava, İstanbul'da Milli Teşkilat (Karakol) ile ilişki kurarak emperyalizm karşısında Türk ulusal haklarını tanıyacaklarını ve her türlü yardım ve desteği göstereceklerini duyurmuştur[70]. Bu dönemde Sovyet temsilcileri Türklerle ilişkilerini Karakol Cemiyeti ile kurmaktaydılar. Birinci Dünya Savaşı sonunda Kafkasya'da bırakılan Türk subayları ve Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri Karakol Cemiyeti ile bağlantı halindeydi. Bu bölgede örgütlenen komünistler ilk ilişkileri bu Türklerle kurdukları için ilk temaslar Karakol Cemiyeti ile olmuştu.

(68) Karabekir, Kazım; a.g.e., s.156.

(69) Yerasimos, Stefanos; a.g.e., s.113 ve Karabekir, a.g.e., s.334.

(70) Cebesoy, Ali Fuat; Moskova Hatıraları, s.34.
Stefanos Yerasimos, Chalve Eliava'nın 1918-1920 yılları arasında Türkistan'da bulunduğunu, İstanbul'a gelen temsilcinin sonraları adından sık sık söz edilen Albay İlyaçef olabileceğini yazmaktadır. (Bkz. Yerasimos, a.g.e., s.113).

Bu sırada Kafkasya'da bulunan Nuri Paşa, Sovyet yetkilileri tarafından İngilizlere ve Denikin Ordularına karşı oluşturulan Dağıstan Cephesinin başına geçirilmişti[71]. İttihat ve Terakki liderleri ise o sırada Berlin'deydiler. Üçüncü Enternasyonalin genel sekreteri gazeteci Karl Radek, Talat Paşa'nın Anadolu ulusal hareketi ile yakın ilişkisi olduğunu zannederek kendisiyle görüşmüş; Enver ve Cemal Paşa'ların Moskova'ya gönderilmesini, bu iki Paşa'nın Anadolu hareketine yardım etmesinin sağlanacağını vaad etmişti[72]. Bu görüşmelerin sonunda Enver ve Cemal Paşa'lar Rusya'ya giderek Almanya'da başlayan çalışmalarını[73] bundan sonra Kafkasya'da sürdürdüler.

Karakol Cemiyeti ise bu sırada Bakû'ya tam yetkili temsilci olarak Baha Sait'i yollamıştı. Baha Sait «Karakol Cemiyeti» temsilcisi olduğunu gösteren itimatnamesini sunduktan sonra kendisini Mustafa Kemal yönetimindeki Uşak Kongresi Heyet-i İcraiyesi Temsilcisi olarak da tanıttığından Kafkas Bölgesel Komitesi onu tüm Anadolu hareketi adına söz hakkına sahip sanmaktaydı.

Bakû'daki görüşmeler Karakol Cemiyeti (ve Uşak Kongresi) ile Rusya Komünist (Bolşevik)Partisi Kafkas Bölgesel Komitesi adına 11 Ocak 1920'de bir antlaşmanın imza edilmesiyle sonuçlanmıştı[74]. Görüldüğü gibi 1919 yılı sonunda

(71) Yerasimos, Stefanos, a.g.e., s.111.

(72) Cebesoy, Ali Fuat; a.g.e., s.61.

(73) Talat Paşa'nın Berlin'de kurduğu Şark Kulübü oradaki müslümanları biraraya toplamıştı. İngiltere'ye karşı bir İslam Birliği oluşturulmak isteniyordu.

(74) Karabekir, Kazım; a.g.e., s.598-600.
Baha Sait tarafından imzalanan anlaşmayı Albay İlyacef İstanbul'a götürerek Kara Vasıf Bey'e vermiş. Kara Vasıf Bey 26 Şubat tarihli mektubuna ek olarak Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiş ve Mustafa Kemal Paşa da 15 Nisan tarihli telgrafıyla Erzurum'a Kazım Karabekir'e iletmiştir. Bu antlaşmayı her iki tarafın merkezleri de onaylamamıştır. Bkz. KARABEKİR, Kazım; a.g.e., s.600-603.

çeşitli Türk grupları Sovyetlerle ilişki kurmak, kendi düşünce çizgilerinde, Anadolu ulusal hareketine Sovyet desteğini sağlamak amacıyla faaliyetlerini Kafkasya'da yoğunlaştırmışlardı.

2.3. İtilaf Devletleri'nin Kafkas Seddi Projesi

1920 yılı başlarında Kafkasya ve Güney Rusya'nın siyasi durumu İtilaf Devletleri'nin emperyalist politikaları açısından çok kritik bir hal almıştı.

İngiltere, Fransa ve Amerika, Bakû petrollerini ele geçirmek, Çiatur manganezlerine ve Güney Kafkasya'nın öteki doğal zenginliklerine el atmak için 1919 yılı boyunca birbirleriyle yarışmışlardı. Bu mücadeleden en başarılı çıkan İngiltere yarım milyon ton petrol, bir o kadar da manganezi ülkesine götürürken; tütün ve diğer mallara da el atmaktan çekinmemiş; Menşevik Güney Kafkasya Cumhuriyeti İtilaf Devletleri'nin bir sömürge alanı olmuştu[75]

Ağustos-Eylül 1919'da Kafkasları boşaltmak zorunda kalan İngiltere'nin yalnız Batum'da askeri gücü vardı. Emperyalistlerin tüm umudu Denikin ordularının başarısına bağlanmıştı.

1920 yılı başlarında ise durum farklı bir şekle dönmüş; Kuzey Kafkasya'nın doğusundaki Dağıstan Ayaklanması ve batısındaki Yeşil Ordu Hareketi[76] gittikçe gelişmiş ve Denikin'i arkadan vurmuştu. Bu durumda Bakû petrollerini elde

(75) Aralov, S. İ.; Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, Birey Toplum Yayınları, Ank. 1985, s.14-15.

(76) Rusya'daki Yeşil Ordu Hareketi Doğu Karadeniz kıyılarında çıkan bir Rus Hıristiyan küçük köylü hareketidir. Sancağı kırmızı zemin üzerinde yeşil bir haç olan bu hareketin Dağıstandaki hareketle veya Anadolu ile bir ilgisi yoktur. (Yerasimos, a.g.e., s.115).

tutmak. İran ve Irak yolunu kapamak ve Sovyetlerle Anadolu hareketinin birleşmesini önlemek için İtilaf Devletleri'nin elinde bir tek yol kalmaktaydı. O da Taşnak Ermeni, Gürcistan Menşevik ve Azerbaycan Müsavat Hükümetleri ile bir set kurmaktı. Böylece İtilaf Devletleri'nin Kafkas Seddi politikası gündeme gelmiş oluyordu.

2 Ocak 1920'de Çiçerin, Azerbaycan Müsavat Hükümetine ve Gürcistan Menşevik hükümetine Denikin'e karşı Sovyet hükümeti ile ortak bir askeri cephe oluşturmalarını teklif etmişti.

3 Ocak'ta Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a telgraf göndererek Kafkas Seddi politikasını önermiş olan İngiltere'nin Kafkaslardaki Komiseri Oliver Wasdrop[77], 8 Ocak'ta gönderdiği telgrafta ise Menşevik ve Müsavat yöneticilerinin ne yapmaları gerektiğini öğrenmek için yerel İngiliz temsilcilerine başvurduklarını ve Bolşeviklere karşı savaşmak için yardım istediklerini Londra'ya iletiyordu[78]

Lord Curzon, bu haberleri alır almaz Paris'e gidip İtilaf Devletleri'nin Dışişleri Bakanlarıyla 10 Ocak'ta bir toplantı yaparak Gürcistan ile Azerbaycan Hükümetlerinin «defacto» (fiilen) tanınması kararını aldı. Emperyalist ve petrolcu çevrelerin baştemsilcisi olan Curzon Kafkasların İngiliz denetiminde kalması için çırpınmaktaydı[79] Yapılan toplantılarda üç görüş üzerinde ısrar ediliyordu. Bunlardan birinci görüşe göre İran, Irak ve Bakû petrollerini korumak için Kafkasları tutmak ve Hazar Denizi'nde donanma bulundurmak

(77) Yerasimos, Stefanos; a.g.e., s.137. (Documents on British Foreign Policy, Seri:3. Londra, 1949, Belge No: 630'dan).

(78) Yerasimos, Stefanos; a.g.e., s.116. (Documents on British Foreign Policy, Seri III, Londra, 1949, Belge No: 631'den).

(79) Yerasimos, Stefanos; a.g.e., s.116.

gerekirdi. İkinciye göre Hindistan'ı Bolşeviklerden korumak önemliydi, onun için de onlara yalnız Kafkasya'dan değil her yerden saldırmak gerekti. Üçüncü görüşe göre ise en önemli sorun Bolşeviklere karşı bir set kurmaktı. Ancak bu yalnızca askeri set olmamalı aynı zamanda ideolojik ve ekonomik bir set de olmalıydı.

İngiliz Çalışma Bakanı Sir Robert Horne'ın 18 Ocak'ta Paris'e gönderdiği raporda İngiltere'nin ekonomik ve sosyal durumunun çok kötü olduğu, sendikaların büyük grevler hazırladığı bir dönemde denizaşırı seferlere asker harcamanın asla sözkonusu olamayacağını açıklanması üzerine 19 Ocak'ta Versaille'da toplanan İtilaf Devletleri Yüksek Kurulu, Kafkaslara asker gönderilmemesi, yalnız silah ve cephane gönderilip oradaki «canlı malzemeden» faydalanılması kararını aldı[80]. Bu durumda Lord Curzon'un deyimiyle Bolşevik ve Müslüman «sürü»lerin birleşmesini önlemek için İngiltere'nin kullanacağı araç «sosyalist» Gürcistan ve Müslüman Azerbaycan olacaktı[81].

Kızıl Ordu Kafkaslarda ilerlerken İngilizler Türkiye'yi de Kafkas Seddinin bir parçası haline getirmek için çaba harcamaktaydılar. Yarbay Rawlinson'un yaptığı görüşmelerin etkisi, Kazım Karabekir'in fikirlerine yansımış gibidir. Karabekir 22 Ocak'ta Ankara'ya yazdığı raporda... «Şimdiden mukavemet kârar ve harekatına girişmek veya vaad vermek dahi Bolşeviklerin galibane hareketleri halinde mahvımız demektir. Bolşevikler galip gelmesek bile vatanımızı kendi elimizle İtilâf hükümatına teslim demektir»... «Şu halde eslem tarik (en doğru yol), muhafazai bitarafiyi şiddetle iltizamdır. Fakat bu siyaseti bitarafiyi o kadar mahirane idare

(80) Yerasimos, Stefanos; a.g.e., s.118. (Papers relating to the foreign relations of the United States, 1919. The Paris Peace Conference, Washington D.C. 1924, Cilt 9, Belge ICP 121'den).

(81) Yerasimos, Stefanos; a.g.e., s. 116.

lazım gelecek ki bunda hakikaten İtilâfiyunun kendileri için faideli olduğu kanaati tevellüt etmiş bulunmalıdır. Ve İtilâfiyuna anlatılmalı ki».. «Memleketimizde birçok zararları, felaketleri getirebilecek olan Bolşevizmi hiç bir vechile istemeyen hükümet ve milletimiz, bâlâda maruz mehaziri âzimeye karşı ancak bitaraf kalmakla ve bunu şeraitile ilân suretile hudutlarımızda bir sed ve mâni teşkil edebilir. Fakat bu bitarafi; istiklâliyemizin fiilen masun kalmasile yani İtilâf kuvvasının işgal sahalarından kamilen çekilerek bizi intizarı umumiyede hukuken bitaraf bir şekle efrağ etmesi ile olabilir. Zira: Memleketimizde birleşmiş İtilâf kuvvası bulundukça Bolşevikler için daima bir hedefi muhasemat teşkil edeceği gibi İtilâf kuvvetleri böyle içimizde kaldıkça esasen bir seneden beri devam eden işgal ve istila ve tazyik ve imha siyasetinden pek meyus olan ahalinin saikai nevmidi ile Bolşevizme tamamile saik olmak gibi bir aksi tesir husule getirir. Ve işte ancak İtilâf kuvvasının kamilen çekilmesinde tahassül edecek bu şekli bitarafi iledir ki İtilâf devletlerinin ameli vechile memleketimiz Bolşeviklik intişarına mani olmuş olur diyordu»...[82]

2.4. Mustafa Kemal'in Genel Durıma Bakışı

Mustafa Kemal, olayları Kazım Karabekir'den çok daha farklı bir açıdan görmekteydi. 5 Şubat 1920'de ulusal savunmanın yönetici kadrosuna gönderdiği mesajda[83] 1920 Ocak

(82) Karabekir, Kazım; a.g.e., s.419-420.

(83) Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl 5, Sayı 15, Ank. 1956, Belge No:388.
5 Şubat 1920 tarihli bu mesaj I, III, XII, XIII, XV, XX'nci Kolordu Komutanlarına, İstanbul'da Rauf Bey'e, Bursa'da Miralay Bekir Sami Bey, Nazilli'de Refet Bey'e, Erzincan'da Halid Bey'e gönderilmiştir.

sonundaki siyasi durumu değerlendirerek... «Bolşeviklerle temas eden millet ya içtimai veya siyasi bir tevhid-i harekâta veya onun seline müsellahan muhalefete mecbur olmuştur. Bizim de iki şıktan birini intihap etmekliğimiz lazımdır ki Düvel-i Müttefikanın bizim Bolşeviklere karşı silahlı muhalefetimizi ümid edebilmeleri için birçok fedakarlıklarla ve lâakal bir seneden beri muvakkaten işgal altında bulundurdukları memalik-i gayr-i Arabîyeyi bize iade etmeleri icabeder. İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan için esaslı bir fedakârlığı istilzam eden böyle bir neticeye ancak ıztırar-ı tam altında karar verebileceklerdir ve bugün Düvel-i İtilâfîyenin kendilerini böyle bir ıztırara mahkum görmedikleri muhakkaktır. Bizi tatmin cihcti mevzuubahis olmazsa bizi kahretmeğe ve binaenaleyh evvelemirde bütün esbab-ı mukavemetimizi kırmağa karar vermek lazımdır. Türkiye'nin esbab-ı mukavemetini imha etmek tedabiri; Türkiye'nin kat'i bir surette ihata ve muhasarasıdır. Türkiye eleyevm Adalar Denizi ve Karadeniz sevahilinde ve Avrupa cephesinde kuvvetli bir surette ihata edilmiştir. Suriye cephesi Hicaz'dan, İskenderun'a kadar İngiliz ve Fransa tarafından kuvvetle ihtiyaçla, nifakla ve halkın teslimiyet-i mütevekkilânesi ile muhât addolunabilir. Irak ve İran cephelerinin, maddî bir surette ve suret-i mutlakada mesdut olmayan vaziyetleri seri' ve vâsi' istifadelere tabiaten pek müsait değildir. Mesafeler geniş ittisalât mefkut milletler gayr-i müdrik ve zaten dahil-i memleket de işgal altındadır. Türkiye'nin diğer cephesi Kafkasya'dır ki gayrimüsait sulh şeraitine karşı müsellah mukavemet azmini kendisi en ziyade bahşeden cephe orasıdır. Türkiye Kafkasya'dan Bolşevik istilâsını teshil ve onunla tevhid-i harekât etmekle garbten şarka doğru Anadolu, Suriye, Irak, İran ve Afganistan ve Hindistan kapılarını müthiş bir

surette açmış olacaktır. Bu açık kapıları kapamak için müttefikler taarruzî harekât-ı sevkulceyşîye yapacak kuvvetleri süratle tedarik edemezler. Muktazi üssülharekelere ise tabiaten malik değildirler. Böyle bir harekât ancak Batum'da mevzuubahis olur ki buhalde dahi Kafkasya ile Bahrihazer'in arasını tıkamak için Batum'dan itibaren dörtyüz kilometreden fazla uzaklaşmak icabeder. Bu hal karşısında Düvel-i İtilâfiye Bolşevikler ile Türklerin arasını Kafkas milletleri vasıtasiyle kat'etmek planını bulmuşlardır. Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan belki de Şimali Kafkasya hükümetlerinin istiklallerini tasdik ederek onları celbettiler. Şimdi Bolşeviklerle vuruşmalarını bir emrivakı yapmak için onları her suretle teşvik ve takviye etmektedir. Bundan maada bizzat kuvvet sevkine de başlamışlardır ki bu kuvvet tesiriyle hem Bolşeviklerle müsademeyi tesri' etmek ve hem de Kafkas milletlerinin gerek Türklerle Bolşeviklerin herhangi bir temaslarını men' ve murakabe eylemek fikrindedirler. Plan; kemal-i ciddiyet ve fart-i istical ile tatbik olunmaktadır. Eğer bu plan muvaffak olur ve Kafkas milletlerinin bize karşı kat'i bir sed vaziyeti almasiyle memleketimiz mahsur kalırsa artık Türkiye için esbab-ı mukavemet esasından yıkılmış olur ondan sonra mevcudiyet-i siyasetlerini tamamen za'yedebilecek olan Anadolu Türkleri Düvel-i İtilâfiye zabitleri kumandası altında müstemleke askeri olarak ordular teşkil edecek hem Kafkasya milletlerinin İtilâf itaatinde tutulmasını ve hem Bolşevik istilâsının durdurulmasını te'min için kan dökeceklerdir. Bu halde Düvel-i İtilâfiyeye teslimiyet-i mutlaka halinde Türkler için feda-yi nefsetmekten kurtulmak emin değildir.

Binaenaleyh Kafkasya seddinin yapılmasını Türkiye'nin mahv-ı kat'îsi projesi addedip bu seddi Düvel-i İtilâfiyeye

yaptırmamak için en son vasıtalara müracaat etmek ve bu uğurda her türlü tehlikeleri göze almak mecburiyetindeyiz. Esbab-ı mukavemetimizi imha edecek tedabirin ikincisi fiilen mevcut olan idarei müşterekeden bilistifade (Türkiye'yi dahilden) oyarak inhidam ettirmektir. Bu hususta memlekette mevcut olan nifak-ı siyasi İtilâf elinde en iyi bir vasıtadır. İtilâfçılar bu vasıtadan ve bazı makamatın teslimiyet-i mutlaka temayülünden istifade ederek çalışmaktadırlar...» «Aleyhimize tatbik edilmekte olduğunu gördüğümüz plan budur. Bu planın teşrihi bize teveccüh eden tedabir ve vazaifi göstermektedir. Bu tedabir bervechiâtidir. Şark cephesinde resmî veya gayriresmî seferberlik yaparak Kafkas seddini arkadan yıkacak tahşidata başlamak yeni Kafkas hükümetleriyle ve bilhassa Azerbaycan ve Dağistan İslam hükümetleriyle müstacelen temasa gelerek İtilâf planına karşı kararlarını ve vaziyetlerini anlamak Kafkas milletleri bize sed olmağa karar verdikleri halde harekât-ı taarruziyemizi tevhit için Bolşeviklerle anlaşmak ve dahilen teşkilât-ı milliyeyi son derecede tevsi ve takviye ve esliha cephane ve malzememizi vermemek için silah istimal etmektir. En mühim vazife ise İtilâfın zaman kazanmasına meydan vermemek ve anı maskesini atup memleketin bütün unsur-u mukavemetini tevhid edecek vesile i'tasına icbar eylemektir»... «İttihaz edeceğimiz tedbir Heyet-i Temsiliye arkadaşlarımızı derhal İstanbul'dan çekmek ve derhal Kafkas milletlerine müracaat etmek ve derhal yukarda bildirilen tedabire resmî ve gayri resmî ve fakat fiilî olarak teşebbüs etmektir. Bu hattıhareket dahilinde dahilî ve haricî inkıtaı münasebat ne vakit ve ne suretle vukua geleceğini tahmin etmek kaabil değildir. Fakat işler bir defa bu yola girdikten sonra inkıtaı münasebat herhalde uzak görülmemelidir diyordu»...

Mustafa Kemal, İngiliz emperyalizmi ile Sovyet Rusya

sosyalizmi arasındaki temel çatışmadan yararlanmak düşüncesindeydi. Ancak batılıların Anadolu'da bağımsız bir Türk Devleti kurma konusunda gerekli fedakarlıkları yapmaları ihtimali olmadığına göre, Kafkas cephesini yarmak ve Bolşeviklerden yardım almak gerektiği kanısındaydı. Onu, milli mücadelede Sovyet Rusya ile ittifaka iten koşullar bunlardı.

Bu mesajı gönderdiği kişilerden gelen cevaplar göstermiştir ki olayları değerlendirmede Mustafa Kemal ile yakın çevresi aynı düşünce çizgisinde değillerdi.

Kazım Karabekir, Sovyetlerle bir anlaşma yapılırsa, İtilâf Devletleri kızacak ve Türkiye'yi ezeceklerdir diye düşünmekteydi. Rawlinson'nun 11 Şubat'ta kendisiyle görüşerek Kuvay-ı Milliye'nin, İngiliz kuvvetleriyle müşterek olarak, Bolşeviklere karşı harekete geçmesi tezini ileri sürdüğünü İstanbul'a Harbiye Nezaretine bildiriyor. Halâ İngilizlerle konuşarak bir çözüme ulaşılabileceğini ümit ediyordu[84]. Hatta İtilâfın Kafkaslara gönderilmiş bir tek kıtası bile yokken bu Kafkas seddi hikayesinin de nereden çıktığını sorabiliyordu[85] Rauf Bey, Mustafa Kemal'in gönderdiği raporu aldıktan sonra 11 Şubat'ta Harbiye Nazırı Fevzi Paşa ile görüşerek ona «İngiliz Kıtaatı Kafkas'a çıkmaya başlarsa fiili mukabele zaruri olacağından evvelce olduğu gibi hükümet ve milletin ayrı gayri bir şekilde kalmaması için Sadrazam ve Heyet-i Vükelayı tenvir etmesini ve İngilizlerle açıkca konuşarak istiklalimizi tasdik etmek şartıyle Kafkas vaziyetine bizim müessir olabileceğimizi ve Bolşevik cereyanının Kaf-

(84) Sertoğlu, Mithat; İngilizlerin Kuvay-ı Milliyeyi Bolşeviklere Karşı Kullanma İstekleri, BTTD. Sayı:12, Eylül 1968, s.3-5.

(85) Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı:15. «Kazım Karabekir'den Mustafa Kemal'e 14-15 Şubat 1920 tarihli telgraf, Belge No:394.

kas dağları şimalinde tevkifinin mümkün olacağını anlatmalarını» öneriyordu. Fevzi Paşa ise «Birinci ve Onbeşinci Kolordu'ların Bolşeviklere karşı müdafaa maksadiyle seferber edilmesi için İtilâf Devletleri nezdinde teşebbusatta bulunmaya Heyet-i Vükelayı teşvik etmekte» idi[86]

2.5. Kazım Karabekir'in Bolşeviklerle Bağlantı Kurma Kararı Vermesi

Mustafa Kemal, Baha Sait'in Bakû'da imzaladığı antlaşmayı onaylamamıştı ama Karakol Cemiyeti'nin ve Kafkasya'daki İttihatçıların oradaki faaliyetlerinin ulusal savunma hareketine zarar vermesinden endişe duymaktaydı.

Talat Paşa, Berlin'den gönderdiği mektupta Bolşeviklerle ilişkilerinden sözederek Enver Paşa'nın Rusya'ya gitmek üzere olduğunu bildirmişti[87]

Kazım Karabekir, Bolşeviklerle ilişki kurmak için bir kurul gönderilmesine gerek görmüyordu. Bakû ile devamlı ilişkide bulunduğuna göre Mustafa Kemal Bolşeviklerle konuşulacak esasları Erzurum'a yazarsa kendisinin Şark'a iletebileceği görüşündeydi[88]. Böylece kurulacak ilişkinin denetimini elinde tutacaktı.

İstanbul'un işgal edilmesi, batı ile uzlaşma olanaklarının kalmadığının kesin olarak anlaşılmasına neden olmuştu. Bu olay Kazım Karabekir'in Sovyetlerle ilişki kurmak konusundaki çekingenliğinden vazgeçmesine neden oldu. Mustafa Kemal'e gönderdiği 16 Mart 1920 günlü telgrafında, «İstan-

(86) Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı:15. «Rauf Bey'den Mustafa Kemal'e 12 Şubat 1920 tarihli telgraf, Belge No:389.

(87) İlkin, Selim-Tekeli, İlhan; Mustafa Kemal-Talat Paşa Mektuplaşması, Milliyet Gazetesi, 15-23 Mayıs 1976.

(88) Karabekir, Kazım; a.g.e., s.486-487-492.

bul hadisesine bir aksi seda almak üzere» Bolşevik ordularıyla Karadeniz kıyılarından bağlantı kurmak üzere Batum'da Bolşeviklik ilan edilebileceğini yazıyordu[89]

Kızıl Ordunun ilerlemesine İtilâf Devletleri'nin doğrudan müdahale etmeyişinin Kafkaslarda yarattığı boşluk üzerine Trabzon'daki 3. Fırka Kumandanı Rüştü Bey 21 Mart'ta Karabekir'e «Bolşeviklik kisvesi altında» Ermenistan'a karşı bir harekat yapılmasını ve böylece güneye doğru inen Kızıl Ordu ile birleşilmesini önermişti[90]

Kızıl Ordu'nun Kafkas yöresine gelmesi üzerine Karabekir biran önce harekete geçmek ve Kafkaslarda yitirilmiş Türk topraklarını alarak, Taşnak Ermenistan'ın saldırgan tutumunu yok etmek için acele etmektedir. Bu konuda Mustafa Kemal'e gönderdiği 28 Mart tarihli telgrafında, Kızıl Ordu'nun ençok bir aya kadar Güney Kafkaslara ineceğini söyleyerek «Biz bunları kendi hudutlarımızda beklersek maneviyatımız üzerinde fena bir tesir bırakacak ve gelen orduyu bize hakim vaziyete koyacaktır. Bundan başka Ruslarla akdetmiş olduğumuz Brest-Litovsk muahedesiyle tahdit olunan hududumuzu işgal fırsatını kaçırmakla millet ve tarih nazarında mes'ul oluruz» diyor ve «zamanı gelince» kolordusunun Elviye-i Selaseyi işgal edeceğini bildiriyordu[91]

Mustafa Kemal, gönderdiği cevapta bu karara tümüyle katıldığını ve bu fırsatın kaçırılmaması için gereken önlemlerin alınmasını istemekteydi[92].

Bakû'dan Kazım Karabekir'e gelen kurye yeni haberler

(89) Karabekir, Kazım; a.g.e., s.503.
(90) Harp Tarih Vesikaları Dergisi, Yıl 7, Aralık 1958, Sayı: 26. Belge:673.
(91) Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı:26, Belge No:684.
(92) Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı:26, Belge No:685.

getirmişti. Fuat Sabit ve Baha Sait, Halil Paşa ile birlikte Türkiye Komünist Fırkası'nı kurmuşlar ve yerel komünistlerle işbirliği içinde çalışmaktaydılar. Kafkasya'nın genel durumuna gelince: Kızıl Ordu ilerlemekteydi, Azerbaycan'da pek yakında devrim olacağı zannediliyordu. Nuri Paşa «bir hain gibi» ulusal hareketi sarsacak çocukluklar yaparak» Azerbaycan Hükümeti ve İngilizlerin taraftarı olmuştu. Ermenilerin saldırılarını önlemek için Türk Ordusunun müdahalesinin yerel komünistlerce arzulandığı bildirilmekte, Sovyetlerle bir an önce görüşmek üzere bir temsilcinin gönderilmesi duyurulmaktaydı[93].

Kazım Karabekir, Mustafa Kemal'e 13 Nisan 1920'de gönderdiği telgrafla bu konudaki görüşünü açıklamakta ve Kızıl Ordu ile birlikte hareket edilmesi gerektiğini ve eğer «...Kızıl Ordu Vilad-ı Kafkas ile Karadeniz sahili arasından Tiflis ve Batum istikametinde bir hareket yaparak Gürcistan'ı işgal ve Bolşevizm kuvvetine tamami-i riayetine icbar ederken bizim de muayyen olan plan dairesinde Ermenistan ve elviye-i selâse üzerine hareket-i mütekabile ve müşterekemiz başlarsa o zaman bizler Kızıl Ordu hesabına çalışan bir pişdar veya alet mevkiinde kalmamış ve bilakis müşterek bir halâs planı etrafında müşterek hareketlerle bir hedef üzerinde çalışmış ve böylece cihan enzar ve vakayiine kaydetmiş oluruz. Kızılların bu hareketi yapmasına mukabil bizde Ermenistan'ı çiğnemekle beraber Azerbaycan'ı ayaklandırmayı ve Komünist kudret-i idaresinin teessüsünü taahhüt ederiz»... diyerek Moskova'ya bir heyet gönderilmesi gerektiğini bu heyete verilecek talimatı açıklar: «...Memleketimiz kapitalist değildir. Zürra memleketidir. Fabrikalarımız da yoktur. Emperyalist olan İngiltere ve Fransa âlem-i İslâmı Asya'da

(93) Karabekir, Kazım a.g.e., s.586-588.

ve Afrika'da boğmuş ve her yerde esir mertebesine getirmiştir. Binaenaleyh Bolşevik gayelerinde bir milletin diğer millet toprağına göz dikmemesi ve emperyalizm tahribatının yıkılarak umum milletleri kardeş gibi yaşatmak varsa biz emperyalist olan bu devletlerin ve hassaten İngilizlerin düşmanıyız ve bu noktalarda Bolşeviklerle nihayete kadar beraberiz»... «Bizde ne padişahlık ne de hilafet ile oynanmamalıdır»... «Akaid-i İslâmiye cihetlerini de tamamiyle serbest ve muhtar, bırakmalı çünkü Kur'an-ı Kerim fıkaraya, ameleye ve sâi-i gayrete müteallik ve bizce malum olabilen ne kadar Bolşevik prensipleri varsa hep ihtiva eder»... demektedir[94].

Kazım Karabekir artık sabırsızlanmaktadır. Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'a yaklaşması üzerine Anadolu temsilcilerinin bir an önce Moskova'ya gönderilmesini ister. 26 Nisan'da Ankara'ya gönderdiği telgrafta Bolşeviklerin Azerbaycan sınırına geldiklerini, kolordunun hazır beklediğini, eğer Büyük Millet Meclisi bir karara varamıyorsa kendisine hareket özgürlüğü tanınmasını istemektedir[95]

Mustafa Kemal ise artık kurulacak ilişkinin resmi bir nitelik kazanmış olmasını istemektedir. Konuyu Meclis'in onayına sunmak düşüncesindedir.

2.6. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bolşevizm Tartışmaları

24 Nisan günkü gizli oturumda Mustafa Kemal, ülkenin iç durumunu, İtilâf devletleri ve komşularımızla özellikle Kafkasya ile ilgili siyaseti açıkladıktan sonra konuyu Rusya'ya getirir. «...Bolşeviklerin kendilerine mahsus bir takım esasları, noktai nazarları vardır. Ben şahsan bütün vuzuhile

(94) Karabekir, Kazım; a.g.e., s.591-594.
(95) Karabe r, Kazım; a.g.e., s.636-637.

ve teferruatile bunlara vakıf değilim ve yakın zamanlara kadar Bolşevikler nereye temas ederse, nereye gelirse daima kendi noktai nazarlarını kabul ettirmek azminde idiler. Her ne olursa olsun bu noktai nazarlar, bizim milletimizin de kendine mahsus bir takım noktai nazarları vardır»... «Hiç bir kimsenin hiç bir milletin âdat ve ahlakı hususiyelerine ve milliyet esaslarına muarız değiliz. Yalnız istibdada karşı, emperyalistlere karşı düşmanız. Biz Avrupalıların Bolşevizmden korktuklarını bizim Bolşeviklerle tevhidi efkâr ve harekât edeceğimizden daima kuşkulanmakta olduklarını nazarı dikkate alıyor ve daima düşünüyorduk ki, böyle bir şeye mecbur olmaksızın âmali milliyemiz dahilinde muayyen bir hudutta bizim şeraiti hayatiyemiz, şeraiti istiklâlimiz temin olunursa... Böyle azim bir maksat için, böyle uzak bir daiye için herhangi bir devleti ecnebiye ile münasebatı ihtilâfata anide girmek belki bizi nedamete mecbur edebilir ve zaten hepimizde de, kendimizde de böyle, bir salâhiyet mevcut değil, Filhakika bu hududu millimiz dahilinde arzettiğim şeraitle muhafazai mevcudiyet edebildiğimiz takdirde başka birşey istemek bendenizce doğru değildir. Yalnız her ihtimale karşı muhafazai hayat ve mevcudiyet için hariçten kuvvet, bir menbaı kuvvet aramak lâzım gelirse, yine daima kendi noktai nazarlarımız baki kalmak şartı ile her menbadan istifade etmeği de caiz gördük. İşte sırf bu nokta daima Bolşeviklerin ahvalini harekâtını ve kendilerinden icabında ne dereceye kadar muavenet görebileceğimizi anlamağa teşebbüs ettim. Bu teşebbüsat neticesinde şüphe yok bazı temaslar hasıl olmuştur. Fakat bu temaslarımız şimdiye kadar yani Bolşevikler bizimle demin izah ettiğim... manen ve maddeten beraber olan Dağıstan'a kadar temas ettiği halde hiç bir kat'i mevat üzerine müstenit birşey yapılmamıştır. Fakat böyle birşey yapmak imkânı mev-

cuttur. Eğer lüzum ve ihtiyacı mübrem görülürse Heyeti Âliyeniz Meclisi Âliniz bu hususta daha esaslı tedabire tevessül eder»... diyerek konuyu Meclis gündemine getirmiş oluyordu[96]

2.7. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Moskova Sovyet Hükümeti'ne Birinci Önerisi

Mustafa Kemal, Kazım Karabekir'e 24 Nisan'da gönderdiği telgrafta Sovyetlere gönderilmek üzere hazırladığı bir öneriyi de eklemişti. Bu öneride:

1) Emperyalist hükümeti aleyhine harekâtı ve bunların taht-ı esarette bulunan mazlum insanların tahlisi gayesini istihdaf eden Bolşevik Ruslarla tevhid-i mesâi ve harekâtı kabul ediyoruz.

2) Bolşevik kuvvetleri Gürcistan üzerine harekât-ı askeriyye yapar veyahut takip edeceği siyaset ve göstereceği tesir ve nüfuzla Gürcistan'ın da Bolşevik ittifakına dahil olmasını ve içlerindeki İngiliz kuvvetlerini çıkarmak üzere bunlar aleyhine harekâta başlamasını temin ederse Türkiye Hükümeti de emperyalist Ermeni Hükümeti üzerine harekât-ı askeriyye icraasını ve Azerbaycan hükümetini Bolşevik zümre-i düveliyesine idhal etmeyi taahhüt eyler.

3) Evvela milli topraklarımızı taht-ı işgalinde bulunduran emperyalist kuvvetleri tard ve âtiyen emperyalizm aleyhine vuku bulacak mücadelât-ı müşterekimiz için kuva-yı dahiliyemizi taazzuv ettirmek üzere şimdiden ilk taksit olarak beş milyon altının ve takarrür ettirilecek miktarda cephane vesair vesait-i fenniye-i harbiyye ve malzeme-i sıhhiyenin ve

(96) TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ank. 1985, 2.İnikat, Celse4, 24.4.1936, s.4-5.

yalnız Şark'ta icra-yı harekât edecek olan kuvvetler için erzakın Rus Sovyet Cumhuriyeti'nce temini lazımdır. Müzayaka-i maliyemiz malûm-ı âlileri olduğundan İstanbul ile kat'-ı alâka edilmesinden dolayı Dersaadet'ten para celbi de kabil olmadığından vilâyatın varidat-ı mahalliyeleriyle temin-i idareleri müstahayyeldir. Gönderilecek hey'et Azerbaycan Hükümeti nezdinde teşebbüsat-ı lâzimede bulunarak mühim olan muvanetin hatta istikrazın icraasına da sarf-ı mesnî eylemesi münasiptir efendim»... denilmekteydi[97]

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Karabekir bu metne «Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Moskova Sovyet Hükümeti'ne Birinci Teklifnamesidir» başlığını ve sonuna da «ihtiramat-ı faika ve hissiyat-ı samimanemizin kabulünü rica eyleriz»[98] cümlesini ekleyerek bir nüshasını Bakû'ya Halil Paşa'nın grubu olan Türk Komünist Fırkası'na, diğer nüshasını ise Moskova'ya Dışişleri Halk Komiseri Georgi Vasilieviç Çiçerin'e gönderdi[99]

2.8. Moskova'ya Gönderilen Kurul ve TBMM'de Bolşevizm Tartışmaları

Moskova'ya gönderilecek elçilik heyeti, ancak hükümet kurulduktan sonra oluşturuldu. 5 Mayıs'ta toplanan Bakanlar Kurulu'nun Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in başkanlı-

(97) Karabekir, Kazım; a.g.e., s.638.
(98) Karabekir, Kazım; a.g.e., s. 638–639. Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 304, Belge 288 (T.İ.T.E. Arşivi 132/19543, s. 13)
(99) Karabekir, Kazım; a.g.e., s. 672. Kazım Karabekir Bakû Komünist Fırkası'na gönderdiği telde Azerbaycan Hükümeti'nin vereceği borç paranın bir an önce sağlanmasına çalışmalarını rica ediyordu.

ğında, Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal Bey'in Moskova'ya gönderilmesini onaylaması üzerine Kurul 11 Mayıs'ta yola çıktı[100].

Kazım Karabekir, bir an önce Brest-Litovsk antlaşmasına dayanarak Ermenistan'a girmek ve Elviye-i Selase'yi topraklarımıza katmak, böylece İngilizlerin kestiği Sovyetlerle Anadolu bağlantısının kurulması ve Ermeniler, Sovyetlerle bir anlaşma yapmadan Türk Heyeti'nin Sovyet makamlarıyla görüşmesinin sağlanması düşüncesindeydi. Bu konuda kaçırılacak fırsat ve yitirilecek bir günün bile çok zararlı olacağını ve Ermenilerle birlikte tüm Kafkas halklarının Bolşeviklerle antlaşması olasılığı karşısında kazanılmış haklarımızı da yitireceğimizi düşünerek acele ediyordu[101] Bakanlar Kurulu ise Bolşeviklerle ilişkiler açıklığa kavuşmadan Ermenistan'a karşı hareket yapılmaması doğrultusunda karar almıştı[102].

Aynı görüş 29.5.1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli oturumunda, İzmit Milletvekili Sırrı Bey tarafından da dile getirilince Mustafa Kemal, Bakanlar Kurulu'nun bir antlaşma sağlamak için harekete geçtiğini, kurulun bu konuda tedbirli olmayı tercih ettiğini hatırlatarak «...Muhafazai mevcudiyet ve temini âmali milliyemiz için istinatgâhı hakiki hariçte değil, dahilde kendi vicdanımızda bulmak prensibini Heyeti İcraiye kabul etmiştir. Çünkü kendi kuvvetimizi nazarı dikkate almaksızın hariçten, şuradan buradan gelecek kuvvetlere istinaden emel takip edersek ve o kuvvetten ve o imdattan muavenet de gelmezse sukutu hayale uğrarız. Bunun için iptida kendi kuvvetimize ehemmiyet veriyoruz. Fakat kendi kuvvetimize düşmanlarımızın adedinin çokluğunu nazarı dikkate alarak kuvvet ilave etmek bir farizedir. Bu su-

(100) Tengirşenk, Yusuf Kemal; Milli Mücadele'de Ruslarla İlk Temasımız, Yakın Tarihimiz, Cilt 4, 1963, s. 97.
(101) Karabekir, Kazım; a.g.e., s. 676.
(102) Karabekir, Kazım; a.g.e., s. 677.

retle bittabi şarktan gelmesi muhtemel olan müsbet kuvvetlere iltifat edeceğiz. Ancak bu noktada iki ciheti birbirinden tefrik etmek lazımdır. Biri Bolşevik olmak, diğeri Bolşeviklik Rusya'siyle ittifak etmek. Biz Heyeti İcraiye Bolşeviklik Rusya'siyle ittifak etmekten bahsediyoruz. Yoksa Bolşevik olmaktan bahsetmiyoruz. Bolşevik olmak büsbütün başka meseledir. Böyle bir mesele ile iştigale bizim ihtiyacımız yoktur. Fakat ittifak meselesi kemali ciddiyet ve ehemmiyetle takip edilmektedir ve muvaffak olacağımıza ümidimiz berkemaldir. Ancak bu noktanın açık, vazıh vealenî müzakeresini garbe karşı fiilen ilânı harp edeceğimiz güne talik etmek istiyoruz. İşte böyle bir ilânı harp yapıldı mı korkumuz olmasın. Artık garptan korkmuş olmayalım, korkuya lüzum görmeyelim. O günü görünceye kadar şarktan gelen kuvvetin, maddeten bize muavenetinin husulüne kadar bittabi garp ile her nevi münasebatı siyasiyeye girişmekten geri durmayacağız. Çünkü garplılarla, Amerikalılarla münasebatı siyasiyeye girişmek şarktan herhangi, bir devletle münasebatı siyasiyeye girişmekten bizi men edemez. Bolşeviklerle ittihat ve ittifak edildikten sonra dahi münasebatı siyasiyeye girişilebilir. Onun için bu noktada azamî kanaat buyrulmasını rica ederim»... Bolşevikler, emperyalizmle mücadele etmek için kendi güçlerinin yeterli olmayacağını ancak... » Alemi İslâmiyeti oldukları gibi kendine müttefik yapabilirlerse, o zaman garpta emperyalizme karşı galebe çalacaklarına kanidirler. Alemi İslâma esasatı diniyclerinden sarfı nazar ettirerek Rusya'da yetişmiş Rus ırkından vücuda gelmiş hiç bir zihniyeti, bir adeti tatbik etmenin imkanı olmadığını onlar da elbette anlamışlardır ve karar vermişlerdir ki Bolşevikler bir milletin esasatı milliye ve diniyesine hücum etmeyecekler, yalnız emperyalizme karşı müştereken mücahedatı, müştereken mücahede kabul eden milletlerle ittifak edeceklerdir ve nazarî olarak ve tahmin

üzerine arzetmiyorum, şimdiye kadar vuku bulmuş olan istimzaçlar neticesinde bu hakikatler taayün etmiştir. İşte meselâ Azerbaycan'da, meselâ Türkistan'da, meselâ Şimali Kafkasya'da. Bunları bütün manasiyle Bolşevik olmuşlar zannetmeyiniz. Binaenaleyh Bolşevik prensiplerini kabul etmek içtimaî bir meseledir. Bu günün işi değildir»... diyordu[103]

2.9. Moskova'da Çeşitli Türk Grupları

O günlerde çeşitli Türk grupları Sovyetlerle ilişki kurmaktaydı. Türkiye Komünist Fırkası temsilcileri olarak, Bakû'dan Moskova'ya giden Halil Paşa ve Fuat Sabit, Çiçerin ve yardımcısı Karahan ile görüşerek Türkiye temsilcisi olarak geldiklerini bildirip Türkiye'de antiemperyalist bir cephe kurulması için silah ve maddi yardım istemekteydiler[104]

Ankara'nın gönderdiği 26 Nisan tarihli ilk resmi öneri de Mayıs sonunda Çiçerin'e ulaştırılmıştı. Çiçerin silah yardımı konusunda endişe duymakta, birgün bu silahların kendilerine veya Ermenilere karşı kullanılmasından çekinmekteydi[105]

Bu sırada Cemal Paşa, Dr. Bahattin Şakir ve Bedri Beyler de Almanya'dan Moskova'ya gelmişlerdi. Cemal Paşa, Talat ve Mustafa Kemal Paşalar arasındaki yazışmalarda kararlaştırıldığını öne sürerek kendisinin Anadolu hareketini temsil ettiğini söylemekte ve Karl Radek ile görüşerek Sovyetlerle yapılacak bir antlaşmanın projesini hazırlamaktaydı.

(103) TBMM, Gizli Celse Zabıtları, Cilt I, 21. İn'ıkat, Celse3, 29.5.1336, s.48.

104) Sorgun, Taylan; Halil Paşa İttihat ve Terakkiden Cumhuriyet'e «Bitmeyen Savaş», 7 Gün Yayınları, İst. 1972, s.328.

(105) Karabekir, Kazım; a.g.e., s.755.

Radek, Ermenistan Hükümeti'nin Sevr Antlaşması projesinde öngörülen büyük Ermenistan hayalinden vazgeçmesi koşuluyla, yerlerinden sürülmüş Ermenilerin yerleştirilmeleri için Türkiye'den Van ve Bitlis illerinin verilmesini istediğini zira batı kamuoyunu yatıştırmak için bazı fedakarlıklar yapılması gerektiğini bu davranışın Türkiye'ye büyük yararlar sağlayacağını iddia ediyor ve Cemal Paşa da bu konuda Sovyetlerin arabuluculuğunu yapacağını ve sözkonusu illere Türk Rus ve Ermeni üyelerden oluşan bir karma komisyonun gönderilmesini önererek Mustafa Kemal Paşa'ya konuyu açacağına söz veriyordu[106].

4 Haziran'da Çiçerin'in mesajı kurye ile Türkiye'ye gönderilmişti[107]

Moskova'ya gitmek üzere yola çıkmış olan resmi Türk Heyeti 25 Mayıs'ta henüz Erzurum'a gelebilmiş; Erzurum'da bu kurula danışman olarak İbrahim Tali (Öngören) ve Kurmay Yarbay Seyfi Bey (Düzgören)de katılmışlardı. Bu arada Çiçerin'in mektubu Ankara'ya ulaşmış silah ve para yardımının yanında Sovyetlerin, Ermeni harekatına arabuluculuk yapmak istediği de öğrenilmişti.

Mustafa Kemal, Çiçerin'e arabuluculuğu memnuniyetle onayladıklarını bir an önce bu konuyu çözümlemek istediklerini belirten bir mektup göndererek[108] Karabekir'den Ermenistan harekatını durdurmasını istedi[109] Mustafa Kemal, Moskova'daki İttihatçı liderlerin eylemlerinin ve Sovyetlerle kurdukları ilişkilerin Anadolu ulusal direnişine zarar verebi-

(106) Karabekir Kazım; a.g.e., s.744-750.
(107) Karabekir, Kazım; a.g.e., s.751-752.
(108) Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, s.338-339, Belge No:320, (Hakimiyet-i Milliye 8 Temmuz 1920).
(109) Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, s.339-340, Belge No:321, (T.İ.T.E. Arşivi 132\19543, s.34

leccğinden endişe duymaktaydı. Gerçekten de özellikle Nuri Paşa'nın İngilizleri Türkiye'ye karşı destekleyici tavrı, Müsavatçılarla birlik olup Kızıl Ordu'ya karşı savaşması Sovyetlerde kuşku yaratmıştı. Mustafa Kemal Karabekir'e gönderdiği bir yazı ile Talat, Cemal ve Enver Paşaların hiçbir yetkileri olmadığı, Halil ve Nuri Paşalara verilmiş olan yetkilerin de sona ermiş olduğu ve bunların yetkilerinin ancak yaptıkları işler hakkında verecekleri rapordan sonra uzatılabileceği şeklindeki talimatın Moskova'ya iletilmesini istedi[110].

Elçilik Kurulu, Kafkasya yolu kapalı olduğundan halâ yola devam edememekteydi. Bekir Sami Bey, Çiçerin'e bir mektup göndererek durumu protesto etti. İyi Rusça bilen Lazistan mebusu Osman Bey de kurula alınıp deniz yoluyla gidebilmek için 2 Temmuz'da Trabzon'dan Tuapse'ye doğru yola çıktılar.

Kazım Karabekir, 24 Haziran'da ve 29 Temmuz'da iki kez Bakû'daki Onbirinci Kızıl Ordu Kumandanlığına yazdığı mektuplarda Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki bağlantıyı sağlamak ve İngilizlerin desteğindeki Taşnak Ermeni direnişini kırmak için Taşnak karşı devrimcilerine karşı Şark ordusu ile Kızıl Ordu'nun birlikte hareket etmelerini öneriyordu[111]. Halil Paşa'ya gönderdiği 24 Haziran 1920 tarihli mektubunda ise İran ve Hindistan devrimlerinden önce en önemli işin Türk Sovyet yolunun açılması olduğunu bu yolun başlarında Nuri Paşa olmak üzere Karabağ'da Bolşeviklere karşı savaşan Türkler tarafından kapatılmış olmasının üzüntü verici olduğunu ve bu durumun sonucu olarak Sovyetler-

(110) Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Mustafa Kemal'den Kazım Karabekir'e 21 Haziran 1920 tarihli, Belge No:1262.

(111) Cebesoy, Ali Fuat; a.g.e., s.33-35.
Karabekir, Kazım; a.g.e., s.815.

lerde hakkımızda doğacak kuşkuyu gidermesini Halil Paşa'dan istemekteydi[112].

Ankara Sovyet yardımını umutla beklemekteydi. Türk aydınlarının bir bölümü Sovyet sistemine benzer bir uygulamayı Türkiye'de gerçekleştirmeyi kurtuluş için tek çıkış yolu olarak görmeye başlamışlardı. 3 Temmuz 1920 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Oturumunda milletvekillerinin hükümete yönelttikleri sorular o günlerde Ankara'dakilerin düşüncelerini yansıtması açısından dikkati çekmekteydi.

Burdur Mebusu İsmail Suphi B. (Soysallıoğlu) «...biz bir sal içine sığınmış insanlar gibi bulunduğumuz bir sırada ve azim ve inançla çalışmaktan başka bir silahımız olmadığı bir zamandayız. Yakıyoruz; acaba bir duman var mı? Bizi kurtaracak Bolşevikleri görüyoruz. Bolşeviklerle münasebatımız ne şekildedir?»... «...Bolşeviklerden ne raddeye kadar kuvvet gelebilir? Ne vakit gelebilir? Hükümet elbette münasebatına dair birşey çizmiştir. Bolşeviklerden ne gibi taahhüdat almak kabildir? Onlarla devlet be devlet muahede akdetmek mi lazımdır? Yoksa onların akaidini kabul etmek mi lazımdır? Bunlar hakkında hükümet ne düşünüyor? Az çok bir malumat istemek hakkımızdır» diye soruyordu[113] Daha sonra söz alan mebuslardan Kırşehir Mebusu Müfit Efendi ise «...arkadaşlardan birisi Bolşeviklikten bahsetti. Rica ederim, Bolşeviklik kelimesini daha kimse anlamıyor; bu millet de daha anlamaz. Eğer bunlar esareti kamileden kurtulma esbabına matuf kanunlar ise bizim onlara siz bizimle müttefik olun»... biz de Bolşevik olacağız deyip de bir tarzı hareket takip etmemizde bir mana göremiyorum»... demekteydi[114]

(112) Karabekir, Kazım; a.g.e., s.776-777.
(113) TBMM Gizli Celse, Zb., Devre I, Cilt I, s.61.
(114) TBMM Gizli Celse, Zb., Devre I, Cilt I, s.67.

Mustafa Kemal Paşa ülkenin iç ve dış ilişkilerinin genel bir değerlendirmesini yaptığı konuşmasında:
«...Bir de şarktan yani Rus Sovyetlerinden bahsedildi. Bir arkadaşımız da bu babdaki vaziyeti anlamak istiyor. Efendiler, diğer bir defa daha maruzatta bulunurken bu hususiaki noktai nazarımı söylemiştim. Bizim için, milletimiz için Bolşevik olalım, olmayalım meselesi mevzubahis değildir. İlla Bolşevik olmak için bir mesele yoktur. Yine bu hususta kraldan ziyade kral taraftarı olanlar da var. Görüyorum ki bazı arkadaşlar illâ Bolşevik olalım gibi bir fikirdedirler. Biz bir milletiz. Kendimize mahsus adabımız vardır, prensibimiz vardır ve biz bunlara sadıkız. Biz Bolşeviklerden bahsettiğimiz zaman bir Bolşevik Rusya'sı, Sovyet Cumhuriyeti var onların vesaiti var menabii var ve bizim düşmanımızın düşmanıdır. Biz kendi maksadımızı kurtarmak için bunlarla birleşebiliriz. Yoksa kendi maksadımızı bırakıp da onlara köle olalım meselesi mevzu bahis değildir. Onun için bu nokta bilâ kaydû şart Bolşevik olalım demek değildir. Belki olmayı veririz evvelden olalım desek belki kabul etmezler. Onun için evvela noktai nazarımızı bilelim, ondan sonra dost olarak, bir kuvvet olarak kendilerine müracaat edebiliriz» «Pek ziyade memuldür ki, Rus Sovyet Cumhuriyeti bize, tasavvur ettiğimiz muavenetleri ifa etsin»... Ancak «...Biz kendi mevcudiyetimizi, yine kendi mevcudiyetimizle müdafaa ve muhafaza edecek tarzda hareket etmeliyiz ki hiçbir suretle nevmid olmayalım»... dedikten sonra o güne kadar Sovyetlerle kurulan ilişkileri, gönderilen kişi ve kurulları, 26 Nisan'da Moskova Sovyet Hükümeti'ne gönderdiği öneriyi, 3 Haziran tarihli Çiçerin'in mektubunu açıklayıp 20 Haziran tarihinde gönderdiği cevabı okuyarak Sovyetlerin bir elçilik heyeti gönderdiklerini; vadedilen paranın bir kısmının da bu kurulla gönderil-

diğini haber almalarına karşın bu kurulun ve paranın henüz gelmediğini bu gecikmenin nedeninin ise; İngilizlerin, Azerbaycan'daki Türkleri, Türkiye bizimle anlaştı diye kandırarak Bolşeviklere karşı kullanmalarıyla ilgili olduğunu bu yanlışlığı düzeltmek ve Bolşeviklerle ilişkilerin samimiyetini onlara anlatmak için ve Rus Sovyet Cumhuriyeti'nin yardım sağlaması için her türlü teşebbüste bulunduklarını açıklıyordu[115]

Ankara'da Sovyet Rusya'daki ilişkilerle ilgili bir takım endişeler yaşanırken Moskova da Ankara Hükümeti'nin Batılı Devletlerle özellikle Fransızlarla görüşmeler yapmasından ve güney cephesinde ateşkes ilan edilmiş olmasından tedirgindir. Bu nedenle Anadolu'ya gönderilecek olan yardımı ertelemektedir. Halil Paşa bu kuşkuları gidermeye çalışarak[116] ilk Sovyet yardımı olarak gönderilen 500 kilo altını götürmek üzere, Ankara'ya gönderilen Upmal başkanlığındaki bir Sovyet Kurulu ile birlikte yola çıkar. Fakat son derece karışık olan Kafkasya'da Ermeniler her yerden engel olduklarından bir türlü Anadolu'ya geçmeyi başaramamaktadırlar[117]

2.10. Türk Sovyet Görüşmeleri

Bekir Sami Bey Başkanlığındaki Türk Elçilik Kurulu 19 Temmuz'da Moskova'ya ulaşabildi. Moskova'da birkaç gün ilgilenilmeden bekletilen kurul, Dışişleri Bakanı Çiçerin ve yardımcısı Karahan ile karşılıklı kuşku duyguları içinde görüşerek kendilerinin Moskova'ya yalnız yardım istemek için

(115) TBMM Gizli Celse Zb., Devre I, Cilt I, s.72-74.
(116) Karabekir, Kazım; a.g.e., s.799-801.
(117) Sorgun, Taylan; a.g.e., s.335.

değil, aynı zamanda iki devlet arasında bir dostluk antlaşması imzalamakla görevlendirilmiş olarak geldiklerini ve Baha Sait'in yaptığı antlaşmayı Türk Hükümeti'nin tanımadığını bildirdiler[118].

Çiçerin'le yaptıkları görüşmede Ermenistan'la Sovyetlerin yapmış oldukları antlaşma sonunda Rusya ile Anadolu'yu birbirine bağlayan iki yolun da Ermeni Hükümeti'ne bırakılmış olduğunun öğrenilmesi üzerine Türk Elçilik kurulu kendilerinin buraya gelişlerindeki asıl amacın iki ülkenin birbiriyle bağlantı kurmasının sağlanması olduğunu, bu nedenle Ermenilerle yapılan anlaşmanın mutlaka düzeltilmesini istediler. Çiçerin bunun mümkün olamayacağını söyleyince kurul Lenin'le görüşerek şikayetlerini ona iletti. Son derece olumlu geçen bu görüşmede Lenin, Ermenilerle antlaşma yapmakla hata ettiklerini, düzeltmeye çalışacaklarını açıkladı ve «biz düzeltemezsek siz düzeltirsiniz» diyerek sorunu halletti.

Çiçerin'le yapılan görüşmede bir anlaşma hazırlamak için her iki devletin dışişleri komiserlerince bir komisyon oluşturulması kararlaştırılmıştı. 17 Ağustos'ta başlayan çalışmalar sonunda hazırlanan anlaşma tasarısı, 24 Ağustos'ta komisyon üyeleri tarafından parafe edildi.

Çiçerin, birkaç gün sonra Bekir Sami Bey ile yaptığı özel görüşmede Van ve Bitlis illerinin Ermenilere verilmesini istemiş ve anlaşmanın kesinleşmesinin bu isteğin kabulune bağlı olduğunu belirtmişti. Bekir Sami Bey, bunun kesinlikle mümkün olamayacağını; Türkiye'de Ermeni illeri olmadığını, Ermenilerin Türklerle birlikte karışık ve dağınık biçimde yaşadıklarını, hiçbir yerde çoğunlukta olmadıklarını;

(118) Tengirşenk, Yusuf Kemal; Vatan Hizmetinde, Kültür Bakanlığı, Ank. 1981, s.152-154.

Ermenilere bu illeri vermekle Müslüman çoğunluğun haklarını ayaklar altına alarak çoğunluğun haklarını azınlığa kurban edeceğini, bunun Sovyet ilkelerine aykırı olduğunu açıkladı[119] Fakat görüldüğü gibi Moskova'daki görüşmeler henüz olumlu bir sonuca ulaşamamış; Çiçerin, parafe edilen bu anlaşma tasarısını imzalamamıştı.

Türk elçilik kurulu bu gelişmelerin bir an önce Ankara'ya ulaştırılması görüşündeydi. Yusuf Kemal Bey, Sovyet Rusya'da kalan Bekir Sami Bey'in Çiçerin ile yaptığı görüşmenin raporunu, Lenin'in özel mesajını ve beraberinde getireceği bir milyon altın ruble'yi alarak Ankara'ya ulaştırmak için trenle yola çıktı. Sovyetlerin yapacakları ilk silah yardımına ilişkin bir vagon mavzer fişeği de beraberindeydi. Mavzer fişeği ve mitralyoz yüklü sekiz vagon Moskova'da hazırdı. Rostof'a gelindiğinde üçer bin fişekle altı bin İngiliz tüfeği, yüz mitralyoz ve yedi buçukluk sekiz İngiliz topunun da sevk edilmeye hazır olduğu bildirilmişti. Osman Bey, Rostof'da kalarak sevk işini yürütmekle görevlendirildi. Bekir Sami Bey, Çiçerin'e Karabağ-Nahçıvan yolunun kapalı oluşu, kış ve bu gibi nedenlerle silah sevki zor olacağından, İtalya'dan silah satın almak için para vermelerini teklif etmiş; Karahan da İtalya'da Türkiye için bir milyondan üç milyon İtalyan Lirasına kadar bir kredi açıldığını söyleyerek, oradaki temsilcilerine gösterilmek üzere bir bez şifre vermişti. Yusuf Kemal Bey, bu şifreyi de Ankara'ya götürüyordu[120].

10 Ağustos'ta Sevr Antlaşması'nın imzalanması batı ile

(119) Tengirşenk, Yusuf Kemal; a.g.e., s.159.
(120) Tengirşenk, Yusuf Kemal; Milli Mücadelede Ruslarla İlk Temasımız, Yakın Tarihimiz, Cilt 4, 1961, s.89.
Tengirşenk, Yusuf Kemal; Vatan Hizmetinde, s.174-175.

uzlaşma imkanlarını tamamen ortadan kaldırmış ve Bolşeviklerle yakınlaşmayı kaçınılmaz bir hale getirmişti. Türk aydınlarının bir bölümü Sovyet sistemine benzer bir uygulamayı Türkiye'de gerçekleştirmeyi kurtuluş için tek çıkış olarak görmeye başlamışlardı. Ankara'daki bu hava komutanları da etkilemişti, Ali Fuat Paşa, subayların askerlerle birlikte yemek yemelerini isterken[121]; Kazım Karabekir, askeri giysilerdeki apolet ve sırmaları kaldırtmış; Halil Paşa'ya «Yoldaş Halil Paşa» diye hitap etmekte; Halil Paşa da mektuplarını «Yoldaş Halil» diye imzalamaktaydı[122].

Halil Paşa, 13 Ağustos günlü mektubunda Bakû'da Mustafa Suphi'nin başında bulunduğu Türk Komünist Fırkası'nın isteği üzerine evvelce Azerbaycan'da bulunmuş Türklerle, Rusya'daki Türk esirlerinden bir kısmının «Türkiye için» miktarı bin kişiye yakın «Türk Bolşevik Kıtası» kurduklarını ve Rusya'nın her yanındaki Türk esirlerinin bu askeri birliğe katılmalarına çalışıldığını[123]; Karabekir'in doğuda başlatacağı harekatı destekleyeceklerini bildiriyordu.

Kazım Karabekir, 3 Ağustos'ta Büyük Millet Meclisi Riyasetine gönderdiği bir yazıyla 2 Ağustos'ta Eski Zor Mutasarrıfı Salih Zeki Yoldaş'ın Rusya'dan gelerek kendisiyle görüştüğünü; Salih Zeki'nin varlığımızı korumanın ancak Bolşevikliği kabul etmekle mümkün olduğu; bu nedenle Büyük Millet Meclisi'nin çalışmalarını bozmamak üzere tesbit edilecek bir esas dahilinde memlekette komünist teşkilatının kurulması ve uygun bir zamanda Bolşevik idaresinin kabul edilmesinin gerekli olduğu; 1 Eylül'de toplanacak olan Komünist Kongresi'ne Anadolu'dan 8-10 delege gönderil-

(121) Altay, Fahrettin; On yıl savaş ve sonrası... s.248.
(122) Karabekir, Kazım; a.g.e., s.812 ve 822.
(123) Karabekir, Kazım; a.g.e., s.811.

mesi Anadolu'daki ve Erzurum'daki komünistlerin teşkilatlanmasına müsaade etmenin uygun olduğu görüşünde olduğunu bildiriyor ve yazısını «Mustafa Suphi ve arkadaşlarının emniyetle memleketimize gelmek için, Salih Zeki'nin ne tarzda karşılanacağını beklediklerini sanıyorum» diye kendi yorumunu ekleyerek bitiriyordu[124].

Mustafa Kemal Paşa, siyasi ve askeri nedenlerle Sovyetlerle ilişki kurulmasını gerekli görmekle birlikte ulusal hareketin diğer liderleri, Bolşevizmin Sovyetlerin etkisiyle ülkeye girmesinden tedirgin olmuşlardı. İngiliz kaynakları, Ankara'daki ılımlı milliyetçilerin Bolşeviklerle ilişkilerin kesilmesini ve İtilaf Devletleri'yle görüşmelere başlanmasını, başlarına İzzet Paşa'yı geçirmek istediklerini, bu düşüncede olanlar arasında Kazım (İnanç) ve Fevzi (Çakmak) Paşalarla; Ali Fuat Paşa ve İsmet Bey'in de bulunduğunu duyurmaktaydılar[125] Gerçekten Moskova'dan uzun süredir bir yanıt alamayan Mustafa Kemal Paşa, bu kişilerin baskısıyla 17 Ağustos'ta İzzet Paşa'ya yazdığı cevapta İngilizlerin tutumunu şiddetle eleştirmekle birlikte ciddi bir biçimde yapılacak önerilerin dikkate alınabileceğini yazmaktaydı[126].

Karabekir, 17 Ağustos tarihli yazısında yine Bakû Kurultayına değiniyor ve Cemal Paşa'nın mektubunda Bakû'daki Konferansa çok önem verdiğini «bu konferansa Türkiye'nin en güzide, cerbezeli hatiplerinden gayet zeki arkadaşlardan birkaçı gönderilecek olursa şark aleminin makam-ı riyasetini Türklerin eline almak mümkün olacaktır» şeklindeki sözlerini iletiyor ve «Bakû'da akdedilen kongreye iştirakimizin ve bununla beraber İslam ve İslam siyasetine merkez ol-

(124) Karabekir, Kazım; a.g.e., s.794-795.
(125) Şimşir, Bilal; a.g.e., s.182, Belge 65 (FO. 371\5052'den) a.g.e., s.207-210, Belge 73 Ek(FO. 371\E 8940'dan).
(126) Şimşir, Bilal; a.g.e., s.367, Belge 145. (FO. 371\5090\E. 12831'den).

duğu gittikçe daha ziyade kesb-i ehemmiyet edeceği anlaşılan Bakû'da bir sefaret heyetimiz bulunmasının derece-i luzum ve ehemmiyetini tekiden arzeylerim» diye ekliyordu[127] 1-7 Eylül 1920'de Bakû'da toplanacak olan Şark Milletleri kurultayı'na Türkiye'li Delegelerin çağrılması Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti kanalıyla yapılmamış doğrudan halka ve sol örgütlere çağrıda bulunulmuştu. Mustafa Kemal, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 14 Ağustos günlü oturumunda bu konuya değinmek ve bazı açıklamalar yapmak gereğini duymuştu. «...Biz memleket ve milletimizin mevcudiyetini ve istikbalini kurtarmak için karar verdiğimiz zaman kendi nokta-i nazarlarınıza tabi bulunuyorduk ve kendi kuvvetimize istinat ediyorduk. Hiç bir kimseden ders almadık, hiç kimsenin muğfil mevaidine (aldatıcı vaatlarına) aldanarak işe girişmedik. Bizim nokta-i nazarlarımız, bizim prensiplerimiz, cümlece malumdur ki, Bolşevik prensipleri değildir ve Bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık»... dedikten sonra Bakû Kongresi için yapılan çağrılar dolayısıyla şöyle konuştu: «Binaenaleyh falan yerde falan, ve filan yerlerde yapılan kongrelere filan, filan münferiden davet olunurlar ve bunlar oraya giderler ve orada mevzuubahis olan esasatı kabul eder, memleket içinde tatbik etmeye başlarsa bu doğru bir istikamet olmaz. Biz kongrelere de gideriz. Her tarafa gideriz, herşeye iştirak ederiz. Yalnız biz ederiz. Millet gider, yani yalnız milletin mümessillerinden mürekkep olan meclis gider ve yapılması lazım gelen şeyi o yapar ve ancak meclis-i âlinizin salahiyetini haiz olan memurların, herhangi bir kongrede, herhangi bir mahalde, herhangi bir cemiyette, herhangi hükümetle yapacağı temas,

(127) Karabekir, Kazım; a.g.e., s.815.

söyleyeceği söz, vercceği imza makbul ve muteber olmak lazımdır...»

Yine aynı günde Burdur mebusu İsmail Suphi (Soysallıoğlu)nun: «Rus kuvvetleriyle ittifak edeli epey zaman olmuştur. O zamandan beri o kuvvetlerin buraya celbi düşünülmüş müdür, böyle bir teşebbüse lüzum var mıdır?» demesi üzerine Mustafa Kemal:

«Neden dolayı böyle bir teşebbüs yapalım? Böyle teşebbüs var mıdır? Ne sebep vardır efendim? Kızıl Orduları bizim memleketimize davet etmek teşebbüsünün bizce düşünüldüğüne zatıâliniz vakıf mıdır?» Biz böyle birşey düşünmedik, düşünmek de istemiyoruz diyerek dışarıdan gelecek kuvvetlerle savaş kazanmak hayaline son vermek istemişti[128].

Moskova'dan gönderilen ilk para yardımını getiren Halil Paşa nihayet 27 Ağustos'ta Kara Köse'ye gelebilmiş ve Upmal başkanlığındaki elçilik heyetini ve getirdiği 500 kilo külçe altını teslim ederek, yurda girmesi sakıncalı görüldüğünden geri dönmüştü. Altınlar 8 Eylül'de Erzurum'a ulaştı. Kantarlarda tartılarak teslim alındı. İki yüz kilo kadarı doğu ordusu için alıkonularak, diğerleri Ankara'ya gönderildi[129]

2.11. Ankara'da Yaşanan Kuşkular

Bolşeviklerin, bu kadar zaman geçmesine karşın, halâ önemli bir yardım sağlamamış olmaları ve Türk Sovyet ilişkilerinin seyri Ankara'dakilerin zihninde çoktandır bazı sorular yaratmaktaydı.

30 Ağustos'ta Bolşevik Sefareti'nin ilk kafilesi Erzurum'a

(128) TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt III, İçtima 48, Celse 1, 14.8.1336, s.189.

(129) Karabekir, Kazım; İstiklal Harbimiz, s.842.
Sorgun, Taylan; a.g.e., s.335.

gelmişti. Elçilik heyetinde kadın memurlar ve bir hayli de telgrafçı vardı. Beyazıd'a bir telgraf makinesi ve bir memur bırakmışlardı. Erzurum, Sivas ve Trabzon'a da ikişer telgrafçı bırakmak istiyorlardı[130]. Bu isteğin Ankara'da yarattığı tepki büyük olmuş Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Reisi İsmet Bey, Kazım Karabekir'e gönderdiği 2 Eylül tarihli telgrafla:

Gelen heyetin bir elçilik heyetine değil, memleketimizde teşkilat ve devrimler yaparak idareyi ele almakla görevli bir heyete benzediğini, Beyazıd'a telgraf makinesi ve memuru koymanın anlaşılmaz ve kabul edilmez bir hal olduğunu söyleyerek; «bir memleket vesait-i muhabere ile idare olunur. İdare iştirakine îmaz ve müsamaha ile başlamak istiklal ve hürriyetimizden kendi ihtiyarımızla feragate başlamaktır. İngilizler ve Almanlar dahi memleketimize ayak basar basmaz hodserane ve müstakilâne hareket için vasait-i muharebeye vaz'iyed etmeye ehemmiyet vermişlerdir. Şark Cephesi Rus Heyetinin bu gibi mütecavizane hareketlerinden derhal malûmat verecek ve vaz'eylenmiş olan telgraf memur ve makinelerini menedecek ve neticesini bildirecektir» diyordu. Heyet-i Vekilenin 2 Eylül tarihli kararından bahsederek komünist inkılabı yapmak suretiyle, memleketi kayıtsız şartsız Sovyet isteklerine bağlı satılık bir esir haline getirmek için çalışmalar yapıldığını; Hükümet aracılığı ile olmayan devrim çabalarının kesinlikle yasaklanmasının kararlaştırılmış olduğunu, bu tahriklerin hedefinin özellikle Şark ordusu olacağını, kurtuluşumuzun Sovyet Rusya ile karşılıklı şartlar için bir antlaşma yapmakta yoksa komünist inkılabı perdesi altında insanlık ve ahlak dışı Sovyet esirliğinde olmadığını açıklıyordu[131].

(130) Karabekir, Kazım; a.g.e., s.824.
(131) Karabekir, Kazım; a.g.e., s.830.

2 Eylül'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Moskova'ya Türk Elçilik Kurulu'na gönderdiği raporda da bu kuşkulara açıkça yer veriliyordu: Bolşevik Rusya'nın İslam ve Türk ülkelerinde kendi egemenliğini kurmak dileğinde olduğu; Türkiye'nin kurtuluşunu ve özellikle İslam ülkeleriyle coğrafi ve siyasi bağlarını geliştirmesini istemediği; sonra savaş araçları açısından oldukça yoksul düştüğünden, çoğu İslam ülkeleri olmak üzere dünyanın her yanından yardım için yapılan başvurmaları yerine getiremediği; ancak iç durumu dolayısıyla, İslam dünyasını tatmin etmek ihtiyacından henüz kurtulamadığı gibi, batı devletleriyle bir denge yaratmak için, İslam dünyasında kışkırtmalarda bulunabilmek gücünü sürdürmek zorunda olduğu açıklanıyor ve o güne dek Türkiye'ye karşı uyguladığı tutumun diğer İslam ülkeleri üzerinde kötü etki yaratmasını önlemek, özellikle, İngiltereye karşı etki ve gücünü duyurmak için, Türkiye'nin mücadelesine yandaş görünmek; kendisinden istenen ve veremeyeceği araçları sağlamayı söz kalabalıklarıyla geçiştirmek, verebileceklerini de mümkün olduğu kadar ertelemek amacı gütmek; Batı devletleriyle anlaşırsa, Türkiye'yi bırakmak ya da feda edebilmek için Türklerle kesin bir bağlantıya girişmemek, İslam ülkelerinin Türkiye'nin etkisine girmesini önlemek amacıyla, aralarındaki bağı engellemek; Ermeni sorunu nedeniyle; Batı Hıristiyan dünyasında Türkiye'ye karşı yerleşen zararlı görüşleri kışkırtmaktan kaçınmak; Türkiye'nin bağımsız bir siyaset uygulamasını engellemek amacıyla, Bolşevizmi Türkiye içinde olup bitti biçimine getirip, Türkleri serbestçe uyuşamayacak bir kerteye getirmek; ülkenin yöneticilerini ortadan kaldırarak, Türkiye'nin yönetimini Moskova'ya bağlamak denli amaçlar güdüldüğü açıklanıyordu.

Bolşeviklerin görüşünce, Türkler, Azeriler ve kuzey

Kafkasyalılar, aralarında bağ kurarak üstün bir duruma gelirlerse, hem Batılı Devletler, hem de Bolşevik Rusya için kesin bir darbe indirebilecek güç haline gelebilirlerdi. Bu durum da Türkler, kendilerine ençok çıkar sağlayacak yana kayarak mücadeleden kaçınabilirlerdi; sonra Türkiye'nin çıkarlarının çoğunluğu Batılı Devletlerin baskısı altındaydı. Bu nedenle Bolşevikler, o güne dek hiç bir fedakarlık karşılığı olmayarak, Türkiye'nin kendi ellerinde bulunduğu biçiminde propaganda yapıyorlar; bunu, İngilizlerle pazarlıkta değerli bir koz olarak kullanıyorlar; Türkiye'ye bir kuruş vermeyerek onu avutabiliyorlar; Azerbaycan'ı kolayca işgal ve istismar ediyorlar; Türkiye'nin Müslüman ülkelerle bağ kurmasını engellemekle birlikte Ermeni sorununu Ermenilerden yana çözümleyebilecek bir durumda olduklarını, gerek Ermenilere ve gerek Batı Dünyasına kanıtlamak istiyorlardı. Bu sırada umut ettikleri gibi, Leh saldırısı sona erer ve Wrangel'i yenerek, içerideki engeli ortadan kaldırırlarsa, gerçekte hiç bir sorumluluk altına girmedikleri «Türkiye ve enkazı üzerinde» Batılı Devletlerle bir genel pazarlığa girişebilirlerdi.

Bolşevikler, bu programlarında, Türk Hükümeti'ne uyguladıkları tutumdan yararlanmakla birlikte, Türklere karşı duydukları ihtiyaçtan kurtulamamışlar; gerek Türk sınırlarında, gerekse diğer ülkelerde, Türkiye'yi Bolşevize edecek örgütleri kurmuşlar, ama Türkiye'yi ellerine geçirememişlerdi. Wrangel gücü, Bolşeviklerce aldatılan kuzey Kafkasya İslam halkı ve Küban Kazaklarıyla ilişki kurmuştu. Müslümanlar, Wrangel'e etkin biçimde yardım ederlerse, Bolşevizmin Asya'daki tehlikesi ortadan kalkmış olacaktı. Esasen Kafkasya'daki Müslüman uluslar, Bolşevikliğe bir yıl önceki kadar eğilimli değillerdi. Son günlerde çıkan olaylar ve kötü işlem-

ler nedeniyle, Bolşeviklere karşı yapılacak kışkırtmalara kolayca katılabileceklerdi. Bolşevikler, Türkiye'de ivedilikle komünist devrimi yapmak yoluna gidecekler ama bunda başarı sağlayamayarak Türk Hükümeti'nin dileklerini kabullenmek ve gerçek bir ittifak yapmak zorunda kalacaklardı. Bu durumda Türkiye'nin Bolşevik Rusya'ya karşı uygulayacağı siyaset ne olmalıydı?

«Evvelâ, Şark hudutlarımızdan ve muhtelif mıntakalardan teşkilâtı hafiye ile hulûle çalışan komünist tahrikâtına mukavemet ve cereyanı alenî ve mutedil olarak hükümetin yeddi idaresinde bulundurmak, bilhassa ordu içine Bolşevik teşkilâtı hafiyesinin girmesine mâni olmak muktezidir.

Saniyen, Bolşeviklere meseleyi anlattığımızı söylemek lâzımdır. Bolşevik aleyhtarı cereyanlar karşısında Şimalî Kafkas, Azerbaycan, Arap, Hint ve bilûmum Müslümanların leh ve aleyhinde bir hattı hareket ittihazı için bizim Bolşeviklerle müttefik olup olmadığımızı sual ettiklerini bildirmek icap eder. Filhakika gayri resmî ve beyanatımızdan istidlâl ederek bütün Şark milletleri bizim Bolşeviklerle müttefik olduğumuzu zanneylemekte ve Bolşevik Rusya'dan ümit ve necat beklemektedir. Hakikate tevafuk etmeyen bu vaziyetin devamına imkân yoktur. Binaenaleyh arzu ettiğimiz vechile müttefik olabilecek isek bunu derhal neticelendirip ilân etmek lazımdır. Eğer ittifak akdi mümkün değilse bunu da serian bilmek ve ona göre hareket etmek mecburiyetindeyiz.

Salisen, Azerbaycan ile kesbi irtibat için Ermeniler aleyhine bir emrivaki vücude getirmek hususunda Moskova'nın muvafakatine raptı hareket etmeyerek ilk imkândan istifade etmek.

Rabian, Ruslardan birçok kıymetli metalibe intizar et-

meyi bir kuruştan ve bir fişenkten başlayarak Karadenizden nakliyata başlattırmak icap eder. Vesaiti harbiyeleri kâfi olmasa bile verecek altınları bulunduğuna şüphe yoktur».[132].

24 Eylül'de Ermenilerin Bardiz'i bombalamaları üzerine; Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, uzun zamandır Kazım Karabekir Paşa'nın harekete geçmek için yaptığı başvuruları onaylamak zamanının geldiğine karar vererek 28 Eylül'de Ermenilere karşı harekata başlanmasına karar verdi[133].

11 Ekim'de Ankara'ya dönen Yusuf Kemal Bey, 16 Ekim günü Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli oturumunda antlaşma tasarısı ve Türk-Sovyet görüşmeleri konusunda Meclis'e bilgi veriyordu[134]. Sovyet yönetimi 10 Ağustos'ta Ermeni temsilcileriyle bir antlaşma imzalayarak Türkiye ile Azerbaycan arasındaki Kafkas yolunu yani Nahçıvan'ı ve Culfa'dan Şahtahtı'ya değin uzanan demiryolunu Ermenilere bırakmıştı. Bu davranış Sovyetlerin Türkiye'ye askeri malzeme yardımı yapmasını önlemiş oluyordu. Van ve Bitlis illerinden bir bölgenin Ermenilere verilmesiyle ilgili Sovyet isteği ise Ankara'da büyük bir şok yaratmıştı; bu durum Türkiye'nin kapitalizme ve emperyalizme karşı giriştiği mücadelede, o güne değin olağan bir bağlaşığı saydığı Sovyet Rusya'nın görüş ve duygularının içtenliği konusunda pek haklı olarak kuşkuya düşmesine neden olmuştu.

---

(132) Cebesoy, Ali Fuat; Moskova Hatıraları, s.75-78.
Ayrıca Bkz. Sonyel, Salahi; Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız, Belleten, Cilt XLI, Sayı: 164, ekim 1977, s.676-668.

(133) Karabekir, Kazım; a.g.e., s.847-848.

(134) TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt I, İçtima 84, Celse 3-4, 16.10.1336, s.158 vd.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLK ANAYASAYA DOĞRU

1. SOSYALİST PARTİLEŞME DÖNEMİ

1.1. Yeşil Ordu Cemiyeti

1920 yılı başlarında Anadolu'daki Türk aydınları arasında Sovyet sistemine benzer bir uygulamayı Türkiye'de gerçekleştirmeyi kurtuluş için tek çıkış yolu olarak görenlerin sayısı gittikçe artmaktaydı. Emperyalistlerce yokedilme tehlikesi karşısında İttihatçısından Kemalistine dek tüm politikacılar bolşevizmi benimsemeyi düşündüler. İslamcı milliyetçi görüşler bolşevizmle bağdaştırılmaya çalışıldı.

Sovyet Rusya da Anadolu hareketine yardım etmeyi kendi ideolojisi açısından uygun bulmaktaydı. Batı emperyalizmiyle mücadele ederken stratejik bakımdan Anadolu'nun kendi yanında olması güvenliğini arttıracak ve Türkiye'ye yardım etmekle egemenliğindeki Müslüman halkları bolşevikleştirmesi kolaylaşacak, burjuva ya da küçük burjuva ulusçu devrimleri desteklemekle de dünyada sol düşüncenin gelişmesine katkıda bulunulacaktı.

İşte o günlerde Anadolu'da Yeşil Ordu adı ile ilgili yayılan bir efsane çok önemli bir propaganda olmuş; halk arasında Rusya'dan gelecek bir Yeşil Ordunun yurdu düşmandan kurtaracağına inanılmaya başlanmıştı. Kulaktan kulağa yayılan bu sözler basında da yer almaktaydı[1]

Yeşil Ordu efsanesinin ilk kaynağı Bolşevik Rusya'ydı. Yerasimos'a göre: Rusya'daki YeşilOrdu hareketi Doğu Ka-

(1) Tevetoğlu, Fethi; Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, TTK. Yayını, Ank. 1988, s.197. (Açıksöz: 12 Temmuz 1920, 2 Ağustos 1920, Öğüt, 10 Ağustos 1920).

radeniz kıyılarında Soci ve Suhumi Bölgelerinde çıkan bir Rus Hıristiyan küçük köylü hareketidir. 1919 Baharında Denikin'e karşı patlayan fakat Bolşeviklere de karşı çıkan bu ayaklanma 1920 başlarında radikalleşmiş ve kuzeyden inen KızılOrdu ile birleşmiştir. Yazar, sancağı kırmızı zemin üzerinde yeşil bir haç olan bu hareketin İslamlıkla, Dağıstan'daki hareketle, Anadolu ile ilgisi olmadığını, ancak 1920 yılının başında KızılOrdu ile Karadeniz kıyısında bağlantı kurmak umudunda olan Anadolu'nun bu hareketle ilgilenerek bunu propaganda amacıyla bir İslam hareketi olarak yansıttığını düşünmektedir[2].

1917 Sovyet Devrimi nedeniyle Rusya'nın cephelerdeki ordularının çekilmesi üzerine, İttihat ve Terakki liderlerinde Pan-İslamist, Pan-Türkist düşünceler yeniden gündeme gelmiş ve Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa komutasındaki Maveray-i Kafkas ordularıyla Azeri gönüllüleri ve milislerden kurulan yeşil bayraklı bir İslam ordusu, Baku'yu zaptederek Rusya içlerine doğru ilerlemeye başlamıştı. I. Dünya Savaşı sonrası dağıtılan bu güçlerin bir kısmını 1920 başlarında tekrar biraraya toplamaya çalışan Nuri Paşa, Bolşevik Kızıl Ordu ile birlikte Denikin'e ve İngiliz yanlısı Kafkas Hükümetlerine karşı savaşmıştı. Çoğu Müslümanlardan kurulmuş bu yerel birliklerle Rusya'daki Yeşil Ordu arasında bir ilişki kurulmuş olabilirdi. Sovyet Rusya, İttihat ve Terakki liderlerinin İslam aleminde ve doğu halkları arasındaki şöhret ve nüfuzlarından yararlanmak istemiş[3]; İslamiyetin kutsal rengi yeşil, Rusya'daki Müslüman uluslardaki Bolşeviklerce bir

(2) Yerasimos, Stefanos; a.g.e., s.115, No:113.
(3) Cebesoy, Ali Fuat; Moskova Hatıraları, Vatan Neşriyatı, İst. 1955, s.159.

simge olarak kullanılmıştı[4]. Kazım Karabekir'in Heyet-i Temsiliye'ye bildirdiği 3 Nisan 1336 tarihli istihbaratta «Kafkasya'nın Karadeniz sahilindeki Yeşil Ordu, Kırmızı Ordu'nun taht-ı idaresine girmiştir» denilmekteydi[5]

13 Nisan tarihli telgrafında ise «Kızıl ve Yeşil Orduların hudutlarımıza doğru tevsi-i harekatları lüzumunun istikmalini»... diyerek yine Kızıl Ordunun yanında savaşan bir Yeşil Ordudan bahsetmekteydi[6]. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 12 Temmuz 1920 günlü toplantısında Konya Mebusu Refik (Koraltan) Bey'in konuşması konuya açıklık getirmektedir. «Rusya dahilinde din kardeşlerimiz olan İslamlar Yeşil Ordu namı altında toplanarak evvela kendilerini, sonra bizi kurtarmak üzere zalim kuvvetlerin karşısına gelebileceklerini muhtelif lisanlarla, muhtelif surette, muhtelif vasıtalarla neşir ve ilan ediyorlardı. Gazetelerimiz yazıyordu»... demektedir[7] Anadolu'da ise özellikle İttihatçılar tarafından Yeşil Ordu ile Enver Paşa arasında bir bağlantı kurulduğu görülmektedir. Enver Paşa Komutasında Kafkaslarda hazırlanan bir süvari kuvvetinin Yeşil Ordu adıyla Türkiye'ye geçip Anadolu hareketine yardımcı olacağı; Enver Paşa'nın bu Yeşil Ordu ile İngilizlere karşı savaşarak tüm İslam alemini batı emperyalizminin boyunduruğundan kurtaracağı söyleniyordu. Hatta 1919 ortalarında Enver Paşa henüz Rusya'ya gelmeden

(4) Tuncay, Mete; a.g.e., s. 84.
Tevetoğlu, Fethi; Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, I. Baskı, Ayyıldız Matbaası, Ank. 1967, s. 129–130.
(28 Ocak 1920, 29 Mart 1920, 3 Haziran 1920 tarihli Hakimiyet–i Milliye Gazetelerinde bu Müslümanlardan oluşan Yeşil Ordu'nun başarılarından sözedilmektedir.)

(5) Karabekir, Kazım, a.g.e., s. 567.

(6) Karabekir, Kazım; a.g.e., s. 591.

(7) TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt II, İçtima 32, Celse 2, 12.7.1336, s. 250.

önce bile Arpaçayı'na kadar gelen Bolşevik kuvvetlerinin başında Enver Paşa'nın bulunduğu söylentileri Erzurum'da yayılmıştı[8]

Yeşil Ordu efsanesinin oluşmasında Kazım Karabekir'in de büyük payı olmuştu. Ankara'nın 1920 Nisan ayı ortalarında Kuzeybatı Anadolu'daki ayaklanmalara karşı kullanmak üzere Doğu Cephesi Kumandanlığından kuvvet yardımı istemesi üzerine Kazım Karabekir, Ermenilere karşı kurduğu mevzileri zayıflatmamak için o yöreden topladığı bir milis müfrezesini «mânen büyütmek için Yeşil Ordu ismini» ve yeşil bayrağını vererek Ankara'ya göndermişti. Otuzaltı atlıdan oluşan Erzurum'lu Cafer Bey'in kumandasındaki bu müfreze, yol boyunca Kazım Karabekir komutasında «Yeşil İslam ordusu geliyor» diye propaganda yapacaklardı[9] Böylece Yeşil Ordu ismi o günlerde Anadolu için bir umut bir kurtuluş simgesi olmuştu.

Anadolu'da 1920 Mayıs'ında kurulmuş[10] olan asıl Yeşil Ordu Cemiyeti, hükümete yasal başvuru yapılıp izin alınmadan, yeminle, güvenilir kişileri üyeleri arasına alarak kurulmuştu[11] Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki İttihatçı Milletvekillerinin kurduğu bu cemiyetin merkezi umumisin-

(8) Karabekir, Kazım; a.g.e., s. 59.

(9) Karebekir, Kazım, a.g.e., s. 698.

(10) Nazım Bey, derneğin gizli olmasını şöyle açıklamaktadır: «Bu gizlilik hükümete karşı değil, sosyal devrimlerden kuşkulandığı bilinen emperyalist Avrupa'ya karşıydı. Doğu sosyal devrimini Anadolu'da boğmaya kalkarak ülkemize saldırmasından korkuyorduk. Gizliliğin nedeni budur». Bkz. Yakın Tarihimiz I, s.102.

(11) Tuncay, Mete; a.g.e., s. 123, No: 76. (G. Jaeschke, «Komunismus und İslam im Turkishen Befreiugskriege, «Die Welt des Islams, Cilt 20, s. 112'den).
Tevetoğlu, Fethi; a.g.e., s. 205. (Remzi Balkanlı, Mukayeseli Basın ve Propaganda, Ank. 1961, s. 487-488'den).

den başka Ankara'da ve Eskişehir'de de birer Heyet-i Merkeziye'si vardı.

Katib-i Umumisi (genel yazman), Tokat Mebusu Nazım Bey'di[12]. Ankara Heyet-i Merkeziyesi'nin kurulması için Hüsrev Sami Bey görevlendirilmiş[13] Genel merkez tarafından hükümetle özellikle Mustafa Kemal Paşa ile ilişkiyi sağlama görevi Hakkı Behiç ve Adnan (Adıvar) Beylere verilmişti.

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Genel Merkez Üyeleri şu kişilerden oluşuyordu[14]:

1) Şeyh Servet Ef. (Akdağ)	1880-1962	(Bursa)
2) Dr. Adnan B. (Adıvar)	1882-1955	(İstanbul) (Sıhhiye Vekili)
3) Hakkı Behiç B. (Bayiç)	1882-1943	(Denizli) (Maliye Vekili)
4) Eyüp Sabri B. (Akgöl)	1876-1950	(Eskişehir)
5) Yunus Nadi B. (Abalıoğlu)	1879-1945	(İzmir)
6) Hüsrev Sami B. (Kızıldoğan)	1884-1942	(Eskişehir)
7) İbrahim Süreyya B. (Yiğit)	1880-1952	(Saruhan)
8) Reşit B. (Çerkez Ethem'in ağabeyi)	1877...?	(Saruhan)
9) Sırrı B. (Bellioğlu)	1876-1958	(İzmit)
10) Dr. Mustafa B. (Cantekin)	1878-1955	(Kozan)
11) Hamdi Namık B. (Gör)	1881...?-	(İzmit)
12) Muhittin Baha B. (Pars)	1885-1954	(Bursa)
13) Nazım B. (Resmor)	1868-1935	(Tokat)
14) Mahmut Celal B. (Bayar)	1881-1986	(Saruhan) (İktisat Vekili)

(12) Nazım Bey, İstiklal Mahkemesindeki sorgusunda Cemiyetin Genel Yazmanı olduğunu açıklamaktadır. Bkz. Yakın Tarihimiz, s.70. Atatürk, Söylev'de (Cilt II, s. 347). Genel Yazman Hakkı Behiç'ti diyor. Hakkı Behiç Bey de Ali Fuat Paşa'ya (Milli Müc. H. s.465). «Yeşil Ordu'nun katibi umumisi olduğunu» söylüyor. Cemiyetin kuruluş aşamasında Hakkı Behiç Bey'in rolü dikkate alınırsa, önce Hakkı Behiç, daha sonra da Nazım Bey bu görevi üstlenmiş olabilirler.

(13) Yakın Tarihimiz, s.70. Nazım Bey, Ankara Heyet-i Merkeziyesi'nin Baytar Salih Bey'le bazı kimseler tarafından, Hüsrev Sami Bey'den önce kurulmuş olduğunun sonradan anlaşıldığını yazıyor.

(14) Yakın Tarihimiz, «Yeşil Ordu Cemiyeti», Cilt I, 1962, s.70

Yeşil Ordu'nun genel merkez üyeleri hepsi mebus ve üçü vekil olan 14 kişiden oluşmaktadır. Fakat bu 14. kişinin kimliği tartışma konusu olmuştur. Feridun Kandemir, Hamdi Namık Gör, Şevket Süreyya Aydemir, üyeler arasında Saruhan Mebusu Mahmut Celal B. (Bayar)i de saymaktadır. Fethi Tevetoğlu ise Celal Bayar'la (1884-1986) yaptığı görüşmede Bayar'ın kesinlikle Yeşil Ordu'ya katılmadığını açıkladığını; 14. mebusun Afyon mebusu Mehmet Şükrü B. (Koç) olduğunu yazmaktadır. Mehmet Şükrü B. İstiklal Mahkemesindeki ifadesinde Yeşil Ordu Cemiyeti ile ve Gizli Komünist Partisi'yle ilgisi olmadığını Halk İştirakiyun Fırkası'nın kuruluş çalışmalarına katıldığını açıklamıştı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivindeki İstiklal Mahkemesi ve Meclis tutanaklarından yararlanarak hazırlanmış olan Harp Tarihi Dairesi'nin Türk İstiklal Harbi kitabında Celal (Saruhan) Yeşil Orducular arasında sayılmaktadır. Bu listede de Nazım (Tokat) yerine Hacı Şükrü (Diyarbakır) görünüyor. Mete Tuncay, Nazım Bey'in Büyük Millet Meclisi Üçüncü Şube riyasetine gönderdiği ifade yazısını dikkate alarak konuya açıklık getirmektedir. Bu yazıya göre Hacı Şükrü Bey, başlangıçta toplantılara katıldığı halde sonradan devamsızlık eden Hamdi Namık'ı 14 kişi arasında saymamıştır[15]

Mustafa Kemal Paşa'nın kendi yakın çevresindeki kişiler tarafından kurulmuş olan bu cemiyetten haberi vardı. Söylev'de Yeşil Ordu'nun kuruluşunun Milli Mücadele hareketi-

(15) Tuncay, Mete; Türkiye'de Sol Akımlar, s.124, Not: 79.
Tuncay, Mete; Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler, Belge Yayınları, İst. 1982, s.199 (Tokat Mebusu Nazım Bey'in TBMM III. Şube Riyasetine Yazısı, TBMM Arşivi, Ank. İstiklal Mahkemesi, T2, Dosya:27\2'den)

ni engellemek isteyen tutucu güçlerin çalışmalarının halk ve asker üzerindeki olumsuz etkilerini yoketmek ve devrim için olumlu bir ortam hazırlamak için istenilen nitelikte bilinçli kimselerden oluşan güvenilir bir örgüt kurma düşüncesinin sonucu olduğunu açıklamaktadır. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin ilk kurucularının kendisine yararlı bir iş yapacaklarından ve kısaca bu konudaki girişimlerinden söz ettiklerini ekleyerek «Yeşil Ordu teşkilâtı, nev'ama hafi bir teşkilât mahiyetinde teessüs ve oldukça tevessü etmiş. Katibi umumisi Hakkı Behiç Bey ve Ankara'daki heyeti idaresi, ciddi ve esaslı faaliyet sarf etmişler. Matbu nizamnameleri ve muvazzaf memurları her tarafa gönderilmiş. Yalnız bir noktayı da işaret etmeliyim ki; Yeşil Ordu teşkilâtıyle iştigal edenler, işin benim malumat ve muvafakatım ve arzum dahilinde olduğunu söylediklerinden, her tarafta, benim namıma teşkilâtı tevsi ve takviyeye çalışanlar çoğalmış, Tatbik edilmekte olan teşkilât, sadece milli müfrezeler vücude getirmek gibi mahdut bir sahadan çıkmış, çok umumi bir gayeye teveccüh eylemiş»[16] denmektedir.

Hakkı Behiç Bey, Ali Fuat Paşa'ya Sivas Kongresi'ni müteakip Heyet-i Temsiliye'de aza bulunduğum zaman harici siyasetimizi birçok cepheden tetkik ederken Garbın memleketimizi yok etmek isteyen siyaseti karşısında Şark ve Rus İnkılâbına yaklaşmakta memleket için büyük bir ümid-i necat görmüştüm. Müslüman aleminde Rus İnkılâbını tâdilen vücuda getirilecek bir sosyalist ittihadı fikrine bağlıydım. Bu fikrimi Mustafa Kemal Paşa'ya da açmıştım. Paşa taraftar görünmüştü. Memleket dahilinde Rus Bolşevizmine muvazi bir cereyen hazırlamaya başlamıştık. Heyet-i Temsiliye'de hükümet işleriyle meşgul olmak vazifesini üzerine aldığım

(16) Atatürk, Mustafa Kemal; Nutuk II, s.467-468.

zaman bir taraftan bu mesleğimi tervice çalışırken, diğer taraftan da hâricen efkârı hazırlamak üzere gizli bir teşkilât vücuda getirmiştik»... «Gizli olarak vücuda getirdiğimiz teşkilâtın adı Yeşil Orduydu. Aynı zamanda Türkistan'da, İran'da, Azerbaycan'da diğer birçok teşekküllerin bulunduğunu haber almıştık. Oralarda faaliyette bulunan arkadaşlarımızla muhabere ederek onların mesaisinden de faydalanmak ve hudutlarımız dışındaki teşkilâtı memleket dahiline bağlamak istedik. Bu suretle bir taraftan yeni kabul edecekleri sosyalist siyaseti ile korumayı, diğer taraftan bizi bütün bu İslâm kütleleri ile birlikte hareket eder gibi göstererek kuvvetlendirmeyi düşündük. Eğer biz bu siyasetimizde muvaffak olursak, Ruslar, Müslüman memleketleriyle ayrı ayrı siyaset yapacakları yerde bizimle siyaset yapmak veyahut bizi tutmakla bütün İslâm alemini tutacaklarına kanî olacaklardı. Bu hareketimizle diğer mühim bir noktai nazarı da halledecektik. Hariçte çalışan arkadaşlarımız bu memleketin bizim kadar hak sahibi evlatlarıydı. Düşmanlarımızın takip ve tazyiklerinden firara mecbur olmuş kimselerdi. Memlekete dönemedikleri bir zamanda kendilerine az veya çok muavenet imkanını vermiş olacak ve onları daha büyük bir gayretle bulundukları muhitlerde çalıştıracaktık. «Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra meydana cemiyet olarak çıkmış ve ben de umumi katipleri olmuştum»[17] diyerek İttihatçılarla bir bağ kurmak amacında olduklarını da açıklıyordu.

Yunus Nadi ise: «Kızıl Ordu'ya tekabül eden Yeşil Ordu başlıbaşına mana ifade eden bir addı. Gerçekten bu cemiyetle biz, milli hislerde ileri safhalar gözlüyorduk. Fakat adından da anlaşılacağı üzere bütün bu ilerleme safhalarında milletlerarası olmaktan ziyade milli olmaya dikkat etmeyi

(17) Cebesoy, Ali Fuat; Milli Mücadele Hatıraları, s.465.

programımızın başına geçirmiş bulunuyorduk. O vakitki düşüncemize göre, böylece ileri bir cemiyet fikri, belki 3. Enternasyonalca da hoş görülerek, ittihat halinde değil, ittifak halinde yürümeğe yardım edebilirdi. Yeşil Ordu bu konuda 3. Enternasyonele başvurmuşsa da, müsbet veya menfi bir cevap almamıştır»[18] demekteydi.

Nazım Bey, İstiklal Mahkemesinde Yeşil Ordu'nun kuruluş amaçlarını şu tek cümle ile açıklıyordu: «Bu cemiyet Avrupa emperyalizmi ile mücadele cemiyetidir»[19]

1920 yılı Haziran ortalarında yayınlanan Yeşil Ordu Nizamnamesi[20] (Ek 1)'nde derneğin İslamcı sosyalizmi savunduğu görülmektedir. Yeşil Ordu, antikapitalist, antiemperyalist ve antimilitaristtir. Aile hayatına saygılıdır. Devletin ekonomik ve toplumsal alanlarda etkinliğinden ve müdahaleciliğinden yanadır. İslamiyetin bütün içtimai esaslarına saygılıdır. «Batıdan gelen kendini beğenmiş ihtirasları Asya'dan atmaya çalışmakla yolunu hak yolu, Allah yolu bilir». Yeşil Ordu gizli bir dernek olarak ve Rus sosyalist devrimcilerinin yöntemlerine uygun olarak çalışır. Türk Yeşil Ordusu, başka memleketlerin Yeşil ve Kızıl Ordularıyla kardeştir. Moskova'yla ilişki esas alınmıştır[21]

Yeşil Ordu'nun, Baytar Binbaşı Salih Hacıoğlu'nun imzasını taşıyan Beyannamesinde ise, emperyalist batı dünyasın-

(18) Abalıoğlu, Yunus Nadi; «Yeni Gün'den Cumhuriyet'e Kadar» Tefrika No: 166 Yeni Gün, 17 Kanunisanı 1341, s.3.

(19) Yakın Tarihimiz, «Yeşil Ordu Cemiyeti» s.70.

(20) Yakın Tarihimiz, «Yeşil Ordu Cemiyeti» s.102.

(21) Tuncay Mete; Yeşilordu tüzüğünün Bursa'da Hilal Matbaasında bastırıldığını (M.Ş. Eğilmez, Milli Mücadelede Bursa, Tercüman Yayını, 1980, s.202'den nakil) ve Yakın Tarihimiz'deki yazı dizisinde yayınlanmış olan 32 maddelik tüzüğün eksik olduğunun mahkemedeki ifadeler dikkate alınınca görüldüğünü açıklamaktadır. (Tuncay, a.g.e., s.125, No: 83-84).

daki sömürü düzeni ile doğuda Bolşevik Rusya'daki eşitlikçi düzen karşılaştırılırken sosyalizm ile din arasında da bağlantı kurulmaya çalışıyordu.

1.2. Eski Dünya Nedir? Yeni Dünyada Neler Oluyor?

Eski dünya birkaç bin zenginin milyonlarca insanı esir gibi çalıştırarak bu milyonlarca insanların açlık ve sefaletine karşı rahatlıklarını temil etmesinden başka birşey değildir.

Köylüler, çiftçiler, bağcılar, bahçeciler kunduracılar, yemeniciler, duvarcılar, marangozlar, arabacılar, velhasıl ayağıyla ve koluyla çalışan bütün işçiler geceyi gündüze katarak çalışırlar, çabalarlar, pek zorlukla ancak karınlarını kuru bir ekmekle doyurabilirler, hasta olurlar, aç ve ilaçsız kalırlar. Onlara ne ekmek veren olur ve ne de ilaç veren, ve ne de hekim getiren bulunur. Zavallı fukara..

Askerlik der fukarayı alırlar, angarya der fukarayı sürüklerler, dünyanın bütün ağır işlerini fukaraya yüklerler. Sütü fukara yapar, yağı fukara yapar, ipeği fukara işler ipliği fukara yapar, odun ve kömürü fukara yapar.

Dünyada yenen, giyilen herşeyi herşeyi fukara meydana getirir. Evleri, konakları, sarayları amele çalışır, yapar. Fakat kendi aç kendi evsiz ve yurtsuzdur. Aşar diye alırlar, vergi derler alırlar, iane derler alırlar. Yol parası, maarif hissesi der, alırlar. Zavallı köylü türlü vergilere katlanır. Ne yolu yapılır, ne mektebi yapılır, ne çocuğu okutulur, ne çoluğu. Fukaranın hayrına hiç bir iş görülmez, ne davasına bakan olur, ne şikayetini dinleyen bulunur, tahsildar ezer, jandarma ezer, polisi ezer. Anafor, rüşvet hep köylüden, hep fukaradan alınır.

Zengini onu tahkir eder, memuru onu tahkir eder,

kimse ona insan diye bakmaz. Sanki Allah köylüyü, fukarayı zenginlere kul ve köle olmak için yaratmış.

Ey köylüler, fukaralar; ey çalışkan çiftçiler, namuslu ırgatlar ve ameleler! Gözünüzü açınız, etrafınıza dikkatli bakınız. Etrafınızda bulunan beyler, paşalar ağalar kimlerdir bilir misiniz; Onlar da sizin gibi insandır. Allah'ın indinde aranızda hiç bir fark yoktur. Allah insanları hep müsavi yaratmıştır. Kimseyi kimseye esir ve köle olarak yaratmamıştır. Sizi fukara yapan cahil yapan bu zalim adamların şerrinden kurtulmak için başınızı biraz kaldırınız sesinizi yükseltiniz onlardan korkmayınız onlar kendi kendilerine size birşey yapamazlar, sizi tutmak, sizi dövmek, hapsetmek ve öldürmek için ellerinde bulundurdukları kuvvet yine fukara güruhudur. Jandarmalar, polisler, askerler hep fukara evlatlarıdır, köylü evlatlarıdır. Onlar da artık öğrendiler ki karın tokluğuna çalıştıkları ve emirlerini dinledikleri adamlar zalimdirler, gaddardırlar. Zalim insanların değil, yalnız Allah'ın kulu olduklarını pek güzel anlıyorlar. Artık bundan sonra ağalara, paşalara ve bunların kurdukları hükümetlere itaat etmenin bir günah olduğunu pek güzel anlıyorlar.

Rusya'dan gelen haberlerden Rusya'daki, Azerbaycan'daki amele, çiftçi ve askerlerin yaptıkları işleri herkes yavaş yavaş öğreniyor, onlar yeni bir dünya yapıyorlar, eski idareleri, eski hükümetleri tamamen değiştirmişler, yeni idare, yeni hükümetler yapıyorlar. Yeni dünya bambaşka oldu. Bildiğimiz idareler, hükümetler, askerlikler hep değişti. Yeni dünyada hükümetler hep fukara eline geçti. Hükümet adamları fukaranın intihabiyle yapılıyor valiler, mutasarrıflar, kaymakamlar hep ortadan kalktı. Zengin, fakir, büyük küçük, bey paşa hep müsavi oldu. Rütbeler hep lağvedildi. Herkesin zenginliği müsavi oldu. Zenginlerin, tüccarların paraları hü-

kümetler tarafından zaptolundu. Malları, mülkleri ellerinden alındı, hepsi milletin malı oldu ve hükümetin hazinesi para ile doldu. Her yerde her köyde mektepler açıldı, hastaneler yapıldı. Altı yaşından 15 yaşına kadar bütün çocuklar mekteplere dolduruldu, hekimler, hastaneler, eczaneler bedava ve hep meccanen oldu.

Çalışmayana ne ekmek, ne giyecek, ne de et hiç birşey vermiyorlar. Herkes çalışmaya mecbur tutuluyor. Her çalışanın elinden çıkan iş, bütün çalışan insanlar arasında müsaveten taksim ediliyor.

Maaşlar hep bir olmuş, kumandanla asker, vali ile odacı veya küçük bir katip aynı maaşı alıyor. bütün insanlar her şeyde müsavi olmuş. Herkes yapabildiği, becerebildiği bir işi yapmaya mecburdur. İşini gören adam artık hiç birşey düşünmüyor. Yiyeceği giyeceği işleri, oturacağı evi velhasıl bütün ihtiyaçlarını hükümet adamları düşünüyor, onlar hazırlıyor ve herkese onlar veriyor.

Bütün o eski mahkemeler lağvolmuş, hapis cezaları kaldırılmış, kabahat yapanlara fazla çalıştırılmakla ceza yapılıyor. Bütün askerler arkadaş ve kardeş gibi çalışıyor, bir asker zabitine, hatta en büyük kumandanına «Beyefendi», «Paşa hazretleri» demiyor, zabit, kumandan arkadaş diyor. Köylüler de hükümet adamlarına böyle «Arkadaş» diye hitap ediyor. Kumandan, kumandanlara askere, köylüye hep «Arkadaş» diyor ve arkadaşça muamele ediyor. Dövmek, sövmek fena söylemek ortadan kalktı. Herkes kardeş ve arkadaş oldu. Nefer neferliğini biliyor, vazifesini biliyor, zabitinden ne emir alırsa derhal ifa ediyor. Çünkü, o emri neferin ifa etmesi bir vazifedir. Zabitin vazifesi söylemek, neferin vazifesi de yapmaktır, işte o kadar. Vazifesini yapmayan her kim olursa olsun mutlaka şiddetle ceza görüyor. Birbirlerine

itaatsizlik, hürmetsizlik kalmamış. Herkes birbirine arkadaşça hürmet ediyor.

Hırsızlık, yalancılık, dolandırıcılık, anaforculuk, rüşvet kamilen ortadan kalkmış. Mal ve mülk sahibi olmak yasak olduğu için rüşvet, anafor, hırsızlık gibi fenalıkları yapmaya bir sebep kalmamış. Velhasıl herkes insanlığını anlamış, herkes birbirine müsavi olmuş. Bizde de böyle olacak. Bizde bu yola gidiyoruz[22].

Derneğin, ayrıca bir yeraltı örgütünün kurallarının yansıtıldığı kırk maddelik bir talimatnamesi de vardı[23]

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin üyeleri, o günlerde Ankara'da ve Eskişehir'de sosyalist düşüncenin halka tanıtılması, halkın bu konuda aydınlatılması için konferanslar veriyorlardı[24] Basında çıkan yazılar da aynı amaca yönelikti. Rusya'yı devrime sürükleyen nedenler, Bolşevizmin ilkeleri, sınıfların kaldırılması, ekonomi, eğitim, sosyal yaşam gibi konularla ilgili yazılara sık sık rastlanıyordu[25]. Ankara'da henüz Rus elçiliği tam olarak kurulmamıştı. Fakat kendilerine Bolşevik denilen kişiler Rusya'dan gelip gidiyorlardı. İlk gelenler Türk ve Müslümanlardı sonradan bunlara Ruslar katılmaya başladılar Rus Komünistleri arasında dikkati çeken bir adam da Verloff'du. Bu yeni sistemin insanlığı kurtaracağına yürekten inanarak propaganda yapıyordu[26].

(22) Borak, Sadi; «İlk Türk Komünistleri İstiklal Mahkemesinde» Günaydın Gazetesi, 6 Ağustos 1976, Aynı belge Yakın Tarihimiz I, YeşilOrdu Cemiyeti, s. 71'de kısaltılmış olarak verilmiştir.

(23) Tuncay, Mete; a.g.e., Cilt II, Belgeler, s. 207-210. (TBMM Arşivi, İstiklal Mahkemesi T. 2 Dosya 27-2'den)

(24) Mülkiye Kaymakamı Vakkas Ferit BMM'nin karşısındaki belediye bahçesinde masa masa dolaşarak mebuslara komünizmin lehinde konuşmalar yapardı. (Bkz. Damar Arıkoğlu, Hatıralarım, Tan Gazetesi Matbaası, İst. 1961, s. 152.

(25) Hakimiyet-i Milliye, 10 Haziran 1336, 20 Temmuz 1336, 19 Ağustos 1336, Yeni Gün, 20-25 Ağustos 1336.

(26) Adıvar, Halide Edip, a.g.e., s. 150-151.

Sovyetlerle kurulan ilişkinin yarattığı ilgi ile bu yeni rejimin ne olduğu araştırılıyor. Bu yakınlaşmanın ne şekilde gelişeceği bilinmediğinden her ihtimale karşı hazırlıklı bulunmak için sosyalist fikirlerin öğrenilmesi, yayılması ve örgütlenmesi destekleniyordu. Bununla birlikte Rusya ve Kafkasya'dan gelen Verloff, Şerif Manatov, Ziynetullah Nuşirevan gibi kişilerin Türkiye'yi Bolşevikleştirmek ve dolayısıyla Türkiye Sovyetini kurmak için çalışmakta olmaları ihtimali Mustafa Kemal'i endişelendirmekteydi[27]

1.3. Ankara'dan Bolşevizme Bakış

Halide Edip'in 1920 Ankara'sını anlatırken söylediği gibi Meclis'e egemen olan iki türlü «Mefkûre» vardı. Bunlardan batı düşüncesini benimsemiş olanlar Meclis'in fikri yapısına kendi düşünceleri doğrultusunda şekil vermekte daha fazla başarılı olmaktaysalar da dış politikada, doğunun özellikle Rusya'nın politik görüşüne eğilim duyuyorlardı. Fakat, Rusya'nın iç durumunu, sosyal yaşam biçimini Türkiye'ye kesinlikle uygulamak düşüncesinde değillerdi.

Meclis'teki «Şark Mefkûresi»ni ise yorumlamak hayli zordu. Bu düşünüşü benimseyenlerin inanışına göre batı uygarlığı çöküntü halindeydi ve doğudan yeni bir iyi toplum doğacaktı. Bu fikrin muhtelif safhalarından biri komünizmdi ve Meclis'te ateşli tarafları vardı. Şark Mefkûresinin diğer temsilcileri olan ulema sınıfı ise doğu düşüncesini eski İslam demokrasisi halinde diriltmek isteğindeydiler[28]. Böyle düşünenler, İslamiyetle Bolşeviklik prensiplerinin İslamın özünde var olduğunu açıklamaya çalışıyorlar, İslamiyetin bir

(27) Selek, Sabahattin; Anadolu İhtilali, Burçak Yayınevi, İst. 1968. s.590.

(28) Adıvar, Halide Edip; a.g.e., s. 147-150.

sosyal devrim olduğunu bu nedenle Bolşevizmi toplumsal hayata geçirmeye İslam dünyasında gerek olmadığını düşünüyorlar, dış politikada ise Bolşeviklerle dayanışma içinde olmayı uygun görüyorlardı.

Anadolu zor günler yaşıyordu. 22 Haziran'da başlayan Yunan taarruzu karşısında Türk cepheleri büyük bir bozguna uğramıştı. Meclis'e ordunun dağıtılıp küçük fedai müfrezeleri kurularak gerilla savaşı yapılması yolunda önergeler sunuluyordu.

Milletvekilerinin çoğu Bolşevizmi tam olarak bilmemekle birlikte, emperyalizme karşı oluşu nedeniyle ulusal bağımsızlığımızı sağlayabilmek için Bolşevizme yaklaşmak hatta Bolşevizmi benimsemek gerekebileceği düşüncesindeydiler.

Sol fikirlerin Meclis'teki etkisi mebusların görüntüsüne de yansıyordu. Komünizmin işareti sayılan kızıl renk moda olmuştu. Kırmızı kravatlı veya tepelcri kırmızı kadife kalpaklı mebusların sayısı gittikçe artıyordu. Milletvekillerinden bazıları «daha ne bekliyoruz! niçin komünizmi ilân edip halkımıza yeni bir ruh, yeni bir heyecan aşılamıyoruz! hangi mal, hangi servet kaldı ki korkalım! diyorlardı[29]

Yeşil Ordu halk arasında özellikle ordu içinde de hızla yayılmaya başlamıştı. Batı cephesinde yeşil, kırmızı flama taşıyan birlikler olduğu[30] gibi Çerkes Ethem'in Kuvay-ı Seyyaresi'nin içinde de bir Bolşevik Taburu vardı[31].

Çerkes Ethem Çapanoğlu ayaklanmasını bastırmak için (Haziran ortalarında) Yozgat'a giderken (veya dönüşünde) Ankara'da Yeşil Ordu'ya katılması'ndan sonra Mustafa Kemal, derneğin gücünün kendi denetiminden çıktığı ve kendi

(29) Arıkoğlu, Damar; Hatıralarım, Tan Matbaası, İst. 1961, s. 151-152.
(30) Altay, Fahrettin; «10 Yıl Savas (1912-1922) ve Sonrası», İnsal Yayınları, İst. 1970, s.282.
(31) Arif, Mehmet; Anadolu İnkılabı «Milli Mücadele Anıları», s.55.

adı kullanılarak zararlı bir biçim ve nitelik aldığı inancıyla kapatılmasını Yeşil Ordu Cemiyeti yöneticilerinden istedi.

Hakkı Behiç Bey, «yapamazsınız Paşam geç kaldınız»[32] diyerek bunun kabul edilemeyeceğini ve uygulanamayacağını çünkü derneği kuranların sonuna dek amaçlarından ayrılmayacakları üzerine birbirlerine söz vermiş olduklarını söylüyordu[33]. Gerçekten de Mustafa Kemal, derneği tamamen kapatmayı başaramamıştır. Ankara'daki etkinlik durdurulmuşsa da faaliyet Eskişehir'de yoğunlaşarak sürmüştür.

Öğretmen Behram Lütfi ve Mustafa Nuri'nin kurduğu Eskişehir Heyet-i Merkeziyesi, Çerkes Ethem'in Yeşil Ordu'ya katılmasından sonra bu bölgedeki etkinliklerini arttırmıştı. Çerkes Ethem'in Arif Oruç'a kurdurttuğu «Seyyare Yeni Dünya» bir «İslâm Bolşevik Gazetesi» idi. Bu gazetenin başlığında «Dünyanın Fukara-i Kâsibesi Birleşiniz» denilmekteydi[34]. Sosyal demokrat nitelikli bu gazetenin «vazifesi ihtilal halinde ve istila tehlikesi içinde bulunan Türkiye'deki kardeş vatandaşları Kuvay-i Milliye ve Büyük Millet Meclisi etrafında toplamaya çalışmak, milli birliği temin etmek, ihtilalcı hükümete de adalet ve hürriyet esasları dahilinde hareket etmek lüzumunu izhar etmekti»[35] Gazetenin ordu içinde de yaygın şekilde okunması sağlanmaya çalışılıyordu[36]

(32) Uluğ, Naşit H.. a.g.e., s.271.
(33) Atatürk, Mustala Kemal; Nutuk II, s.471.
(33) Atatürk, Mustafa Kemal; Nutuk II, s.471.
(34) Tuncay, Mete; a.g.e., s.85.
(35) Çerkes Ethem'in Hatıraları, Dünya Matbaası, Güniz Basımevi, İst. 1962, s.109.
(36) Çerkes Ethem'in Ağabeyi Saruhan mebusu Reşit Bey, 18 Eylül'de, XII. Kolordu Komutanı Fahrettin Bey'e bir mektup yazarak; «Bilmem ki Bolşevik olacak mısınız? Olmazsanız bile herhalde bir Bolşevik Gazetesi olan Yeni Dünya'nın intişarını temin için abone olarak muavenetinizi istirham eylerim efendim» diyordu. Bkz: Altay, Fahrettin; a.g.e., s. 277.

Cemiyetin Eskişehir ve Ankara grubu gizli faaliyetler içindeydiler. Özellikle Baku'daki Türkiye Komünist Fırkası ile ve söylendiğine göre bu partinin başkanı olan Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya gönderdiği Süleyman Sami ile ilişki kurmuşlar ve para yardımı istemişlerdi[37] Bu gizli Komünist Fırkası'nın kurulmasına ilk resmi Sovyet temsilcisi olan Şerif Manatov ön ayak olmuştu Üyeleri arasında Binbaşı Salih Hacıoğlu, Muallim Mustafa Nuri, Şeyh Kudbettin, Ziyaetullah Nuşirevan da bulunuyordu. Ayrıca, Meclis'teki halk zümresine mensup milletvekillerinden Tokat Mebusu Nazım Bey'in grubu da bu gizli partiye girmişti[38].

Ankara, Eskişehir, Yozgat, Kırşehir, Adana ve Kastamonu gibi şehirlerde komünist grup ve örgütler oluşturulmuş; 14 Temmuz 1920'de Ankara'da gizli bir örgüt olarak kurulan Türkiye Komünist Fırkası'yla Anadolu'nun bu çeşitli illerindeki komünist örgütler birleşmişti[39] Partinin 25 maddelik bir Nizamnamesi vardı. İşçi köylü ve askerlere hitaben yayınladığı Beyannamesinde ise İngiliz politikasının aleti olan Hürriyet ve İtilafçıların onursuz İstanbul Hükümetine karşılık, eski İttihatçıların maskeli olarak kurdukları Kuvay-i Milliye Hükümeti'nin de komünizmden yana görünmeye çalışmakla birlikte, gerçekte aldatıcı bir milliyetperverliği temsil ettiği, Türkiye Komünist Fırkası'nın her iki hükümetle de hiçbir ilgisi olmadığı belirtilmekteydi[40]

Mustafa Kemal, Çerkes Ethem ve çetesinin Bolşevizmi benimsemesiyle güçlenen Yeşil Ordu Cemiyeti'nin bu gizli Komünist Partisi yoluyla Mustafa Suphi'nin örgütüyle de

(37) Yakın Tarihimiz, Yeşilordu Cemiyeti, s. 282.
(38) Tuncay, Mete; a.g.e., s. 94.
(39) Şişmanov, Dimitır; Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi, Belge Yayınları, İst. 1978, s. 93.
(40) Tuncay, Mete; a.g.e., s. 97.

birleşerek ulusal kurtuluş hareketinin önderliğini ele geçirmesinden endişe duymaya başlamıştı[41]. Yeşil Ordu'ya mensup mebusların meclis kararlarına egemen olmaya başlamaları tedirginliğini daha da arttırmaktaydı. Nitekim Dahiliye Vekili seçiminde bu olay iyice ortaya çıkmıştı. 17 Temmuz'da Dahiliye Vekilliğine seçilen Hakkı Behiç Bey kısa bir süre sonra istifa etmiş; Yeşil Ordu'cuların bu istifayı geri aldırmak için dikkati çekecek kadar çaba harcamaları üzerine cephede bulunan Mustafa Kemal, Dahiliye Vekilliği seçiminin kendi gelmeden görüşülmemesini istemişti. 4 Eylül 1920 günkü seçimde Mustafa Kemal Paşa'nın desteklediği Refet Bey'e karşın Yeşil Ordu Katib-i Umumisi olan Tokat Mebusu Nazım Bey'in Dahiliye Vekili seçilmesi Meclis'te Yeşil Ordu'cuların bir grup oluşturmuş olduklarını açıkça ortaya koyuyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Nazım Bey'i kendisini ziyaret ettiğinde kabul etmemiş ve 6 Eylül'de istifa etmek zorunda bırakmıştı[42].

Çerkes Ethem Hatıralarında, o sırada Ankara'da olduğunu; Mustafa Kemal Paşa'nın bir akşam arkadaşlarıyla kendisini ziyarete gelerek Nazım Bey'in istifasını sağlamasını kendisinden istediğini; o gece Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü Bey'i Nazım Bey'e göndererek Çerkes Ethem'in fikrinin iletildiğini; Hacı Şükrü Bey'in aynı gece Nazım Bey'in istifa dilekçesini getirdiğini anlatmaktadır[43]

Yeşil Ordu'cudardan oluşan Halk Zümresi'nin meclis kararlarında bu denli etkili oluşu üzerine, Mustafa Kemal sol faaliyetleri kendi denetimi altında tutmaya ve bu nedenle

(41) Şişmanov, Dimitır; a.g.e., s.7.
(42) Atatürk, Mustafa Kemal; Nutuk II, s.501.
(43) Çerkes Ethem'in Hatıraları, s.103-106.

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin tamamen dağıtılmasına karar verdi. Halk Zümresi'nin Yunus Nadi, Hakkı Behiç, Dr. Adnan, Eyüp Sabri, Muhittin Baha, İbrahim Süreyya gibi önde gelen kişilerinden bir komünist partisi kurmalarını istedi. Amacı kendine yakın bazı İttihatçıları ve komutanları da bu partiye alarak Yeşil Ordu'nun ve Halk Zümresi'nin gücünü zayıflatmak, dağılmalarını sağlamaktı.

18 Ekim'de Türkiye Komünist Fırkası kuruldu. Dahiliye Vekaleti, vilayetlere gönderdiği bir tamimle Yeşil Ordu'nun Türkiye Komünist Fırkası'na inkılâp ettiğini bildiriyordu[44]

1.4. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki İttihatçılar ve Enver Paşa

Milli mücadelenin ilk günlerinden beri, İtilaf Devletleri, İstanbul Hükümeti ve ulusal hareket karşıtları, ulusal savunmanın bir «İttihatçı tertibi olduğu düşüncesindeydiler[45]». Memleket hukukunu müdafaa elinizde bir kalkandır, hükümeti devirmek, İttihatçılık ve Bolşeviklik maksadınızın esasıdır» diye hareketi yıpratmaya çalışıyorlardı[46].

Mustafa Kamal ve arkadaşları, milli mücadele hareketinin, İttihatçılığın devamı olmadığını sürekli vurgulayarak bu izlenimi silmeye özen gösteriyorlardı. Sivas Kongresi'ne katılan üyeler, fırkacılık yapmayacaklarına, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile veya öteki partilerle hiçbir ilişkileri olmadığına yemin etmişlerdi[47] Yemin eden bu kişilerin çoğu eski İtti-

(44) Yakın Tarihimiz, Yeşilordu Cemiyeti, s.101.
(45) Jaeschke, Gotthard; Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri, TTK Yayını, Ank. 1986, s.168-169.
(46) Bayar, Celal; a.g.e., s. 1633.
(47) İğdemir, Uluğ; Sivas Kongresi Tutanakları, 2. Baskı, TTK Yayını, Ank. 1986, s.18-22. KANSU, Müfit; a.g.e., s. 218-219.

hatçıydılar fakat olay artık parti mücadelesi değil; bir yurt savunmasıydı. Eski İttihatçılar da bir partili değil bir yurtsever olarak bu savaşta yerlerini almışlar ve Müdafaa-i Hukuk Derneklerinin kuruluşlarına öncülük ederek Anadolu ulusal direnişinin örgütlenişine katılmışlardı[48].

1919 Osmanlı Meclis-i Mebusan seçimlerinde de eski İttihatçıların Meclis'te çoğunluğu elde etmiş olmaları yerli ve yabancı basında, seçimlerin bir İttihatçı zaferi olduğu ve Anadolu'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hâlâ etkinliğini sürdürdüğü şeklinde yorumlanmıştı[49]

Türkiye Büyük Millet Meclisi, İstanbul'dan son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ından gelebilenlerle, 19 Mart bildirisiyle seçilmiş milletvekillerinden oluşuyordu. Bir çoğu, Meşrutiyet ve Mütareke Döneminde kurulmuş tüm siyasi dernek ve fırkalarda kuruculuk ve yöneticilik yapmış veya bu fırka ve derneklerin fikirlerini benimsemiş kişilerdi. Bu nedenle aralarında şüphesiz çok sayıda İttihatçı da vardı. Meclis'in açıldığı ilk günlerde, Mustafa Kemal, milli mücadelenin İttihatçılar tarafından iktidarı elde etmek için girişilmiş bir teşebbüs olduğu düşüncesini silmek amacıyla Meclis'teki tanınmış İttihatçıları mümkün olduğu kadar çevresinden ve yönetim kadrolarından uzak tutmaya çalışmış, hatta Maarif Vekili seçimi sırasında en fazla oyu yakın dostu Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'in almasına karşın, eski bir İtilafçı olan Dr. Rıza Nur'un adaylığını desteklemişti[50] Fakat birliği sağla-

(48) Derneklerin kuruluşları ve İttihatçılarla ilgisi için Bkz: Bıyıklıoğlu, Tevfik; Trakya'da Milli Mücadele, Cilt I, TTK Yayını, Ank. 1955, s.123-128. Bayar, Celal; Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş, Cilt 5, s.1630-1633. Erdeha, Kamil; Milli Mücadelede Vilayatler ve Valiler, Remzi Kitabevi, İst. 1975, s. 176.

(49) Zurcher, Erik Jan; a.g.e., s. 146.

(50) Karaosmanoğlu, Yakup Kadri; Vatan Yolunda, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İst. 1986, s. 141-142.

mak için her türlü gücün katkısına ve işbirliğine ihtiyacı vardı. Bu nedenle İttihatçılardan güvendiği kişileri sonraları önemli görevlerde kullanmaktan çekinmemişti.

Fırkacılığa karşı olunmasına rağmen bir süre sonra, olayların akışı içinde çözülmeler gruplaşmalar başlamış ve eski İttihatçıların da değişik saflarda yer aldıkları görülmüştür. Mustafa Kemal Paşa'ya onun eylemine yürekten bağlananlar olduğu gibi karşı olanların da bazıları ülkeyi düşmandan kurtarıncaya kadar Mustafa Kemal Paşa'yı desteklemek daha sonra ise onu devirerek İttihat ve Terakki egemenliğini kurmak düşüncesindeydiler. Bir kısmı ise ülke dışındaki İttihatçılarla özellikle Enver Paşa ile ilişki kurarak onun Anadolu'ya bir an önce gelmesini ve ordunun başına geçerek başarıya koşmasını amaçlıyorlardı[51]. Yeşil Ordu'nun Meclis Grubu olan Halk Zümresi çoğunlukla İttihatçılardan kuruluydu ve Enver Paşa'nın dışarıdaki çalışmalarıyla yakından ilgiliydiler.

Birinci Dünya Savaşı başlangıcında Hindistan'ı ayaklandırmaya üç alaylık bir kuvveti Mustafa Kemal komutasında göndermeyi düşünmüş olan Enver Paşa şimdi aynı projeyi bizzat gerçekleştirmek emelindeydi. Moskova'da tasarısını Bolşevik yöneticilerle görüşmüş; alternatif olarak Rusya'nın askeri desteğiyle Anadolu'ya girmeyi ve Mustafa Kemal'in yerini almayı önermişti. Ruslar, bu projeleri pek güvenilir bulmamakla birlikte, Mustafa Kemal başaramadığı takdirde Enver'in milli mücadeleye lider yapılabileceği düşüncesindeydiler[52]. Enver Paşa 26 Ağustos'ta Mustafa Kemal Paşa'ya

(51) Selek, Sabahattin; Anadolu İhtilali, Burçak Yayınevi, İst. 1968, s.575.

(52) Ergin, Feridun; Kemal Atatürk, İ.Ü. İktisat Fak. Yayını, İst. 1984, s.49.

Moskova'dan bir mektup yazarak İslam Birliği özlemini gerçekleştirmeyi amaçlayan «İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı»nı oluşturacağını bildiriyordu[53] Nitekim Bakû Şark Milletleri Kongresi'ne Enver Paşa «İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı»na bir adım olmak üzere «Fas, Tunus, Cezayir, Trablusgarp, Mısır, Arabistan ve Hindistan İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı» temsilcisi olarak katılmış ve bir bildiri sunmuştur[54].

1.5. Bakû Şark Milletleri Kurultayı

1-7 Eylül tarihleri arasında yapılan bu kongreye 1891 delege katılmıştı. Bunlardan 235'i Türktü. Türkiye'li delegelerin çağrılması Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti kanalıyla yapılmamış. Doğrudan doğruya halka ve sol örgütlere çağrıda bulunulmuştu.

Kongre'ye Moskova'daki elçilik kurulundan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni temsilen gözlemci sıfatıyla İbrahim-Tali (Öngören) katılmıştı; Anadolu temsilcilerinin çoğu kuzeydoğu illerinden gitmişlerdi. Eski Trabzon mebusu Hafız Mehmet'in başında bulunduğu bu grupta, Erzurum'dan Cevat (Dursunoğlu), Süleyman Necati, (Karabekir'in gözlemcisi olarak) Binbaşı Arif ve Teğmen Asım, Dr. Salim, Trabzon'dan Abdülhalim, Ali Kemal ve daha başkaları yer almıştı.

Bakû'daki Türkiye Komünist Partisi'nden katılanlar arasında Mustafa Suphi, Ethem Nejat, Süleyman Sami, Salih

(53) Cebesoy Ali Fuat; Moskova Hatıraları, Vatan Neşriyatı, İst. 1955, s.50-52.

(54) Ataöv, Türkkaya; 1-7 Eylül 1920 Doğu Halkları Birinci Kongresi'nde Enver Paşa'nın konuşma metni ve bununla ilgili kongre kararı, SBF. Dergisi, Cilt XXIX, Mart-Haziran 1974, No: 1-2, s. 43 vd.

Zeki, Ahmet Cevat (Emre), Mehmet Emin, Süleyman Nuri, İsmail Hakkı, Naciye Hanım, Bahaeddin Şakir, Baha Sait, Nüzhet Sabit bulunuyordu. Şevket Süreyya (Aydemir), Azerbaycan temsilcileri arasında katılmıştı[55] Kurultaya katılan delegeler Türkiye hakkında hiç bir hüküm ve karar almaya yetkili değillerdi.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Neriman Nerimanov'un açış konuşmasından sonra kongre başkanlığına seçilen Zinoviev, bu kongreye sadece Komünist Partilerin değil, bütün antiemperyalist kuruluşların çağrıldığını belirttikten sonra dünyada komünist olmadıkları halde antiemperyalist olanlara da yardım edeceklerini, mesela Ankara Hükümeti'nin başında bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın Komünist olmadığının açıkça bilinmiş olmasına rağmen emperyalistlere karşı savaştığı için yardım yapıldığını açıklıyordu[56].

Radek ve Pavloviç'in konuşmalarından sonra bir görevli tarafından Enver Paşa'nın bildirisi okundu. Bu konuşmadan sonra kongre istilacılara karşı savaşan Türkiye'ye yardım edilmesine, Türkiye ve bütün doğu işçi ve köylülerinin bağımsız örgütlerde birleşmelerine; karar verdi.

Türk delegelerinden Cevat (Dursunoğlu)'nun konuşması okunduktan sonra İbrahim Tali Bey söz alarak Birinci

(55) Tuncay, Mete; a.g.e., s.101.
Şehidoğlu, Süreyya H.; Eylül 1920 Bakû Kurultayı ve Milli Mücadeleye Sağdan Soldan El Koyma Çabaları, Ofset 75, 1975, s.34-35.

(56) Komintern'in (III. Enternasyonal) Temmuz-Ağustos 1920'de yapılan II. kongresinde Lenin'in «Azgelişmiş ülkelerde orta sınıfın önderliğinde yapılan ulusal devrimci nitelikteki burjuva demokratik hareketlerin komünist partilerce savunulması» şeklindeki tezi kabul edilmişti. Bakû Kongresi'nin amacı bu kararı duyurmaktı. Emperyalistlere karşı tüm doğu halklarının ayaklanmasını sağlayarak dünya devriminin gerçekleştirilmesi yolunda bir adım daha atılmış olacaktı. (Bkz. Mete Tuncay, a.g.e., s.138, Not:142).

Dünya Savaşının istilacılar tarafından çıkarıldığını; bunlara karşı Türk köylüsünün silahı eline aldığı zaman kendi ulusal sınırlarını korumaktan başka bir amacının olmadığını ve Ankara Hükümeti'nin yüzünü III. Enternasyonala ve Moskova'ya çevirdiğini belirterek Anadolu hareketinin iç ve dış nedenlerini açıklayıp «Anadolu İnkılâbı, Moskova İnkılâbının gördüğü tecrübelerden memnuniyetle istifade edecektir» diyerek sözlerini «Yaşasın bu yolda birlikte yürüyen İnkılâbcı Rusya ile İnkılâbcı Anadolu ve onların dayandığı Şark İnkılâbı» diye bitirmişti[57]

Kongreden hemen sonra 10 Eylül 1920'de Bakû'daki Türk İştirakiyun Fırkası'nın ilk genel kurul toplantısı yapıldı ve fırkanın adı «Türk Komünist Fırkası» şekline dönüştürülerek partinin merkez heyeti başkanlığına Mustafa Suphi seçildi. Bolşevikliğin Türkiye'de iktidara gelmesi için çalışma merkezinin Anadolu'ya aktarılmasına karar verdiler.

1.6. Mustafa Suphi'den Gelen Mektup

Mustafa Suphi'nin 1919'dan beri Anadolu hareketiyle bağlantı kurmaya çalıştığı bilinmektedir. 11 Mayıs'ta Sevr Antlaşma taslağının açıklanması üzerine 15 Haziran'da Mustafa Kemal Paşa'ya aşağıdaki mektubu göndermişti:

Büyük Millet Meclisi Reisi ve Kuvay-i Milliye
Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Osmanlı Heyet-i Murahhası Reisi Tevfik Paşa'nın İstanbul'a tebliğ ettiği sulh şeraitlerine göre Anadolu rençberinin son rızkı tanesine kadar taarruz olunduğu anlaşılıyor. Böyle bir sulhu kabule razı olan herhangi bir hükümet ve sınıf ile cidale karar vermiş olan İştirakkiyyun Teşkilatının

(57) Cebesoy, Ali Fuat; a.g.e., s. 29-31.

müzaherctinize nail olacağı ümidindeyiz. Buradaki faaliyetimiz hakkında Sülcyman Sami yoldaş lazım gelen malumatı arzedecektir. Mağdur halkımızın halâsı mübareze ve inkılâpta olduğu kanaatiyle hatm-ı kelâm ve teyid-i ihtiram eyleriz.

Azadan	Heyet-i Merkeziye Reisi
Mehmet Emin	Mustafa Suphi

Bu mektubu 19 Temmuz'da Trabzon'a getiren Süleyman Sami, Mustafa Kemal'den aşağıdaki bilgileri öğrenmek istiyordu.

a) Anadolu'da açık olarak Bolşevik örgütü kurulmasına müsaade edilir mi?

b) Hali hazırda tatbik edilmekte olan Bolşevik programının Anadolu'da tatbiki için ne gibi tadilat düşünülüyor?

c) Bolşevik programının tatbiki hususunda Büyük Millet Meclisi'nin noktai nazarı nedir?[58]

Mustafa Kemal, 19 Temmuz'da kendisine ulaşan mektuba 13 Eylül'de cevap verdi.

«Bakû'da İştirakiyun Komitesi Heyeti Merkeziye Reisi Mustafa Suphi Bey ve Azadan Mehmet Emin Yoldaşlara».

«Süleyman Sami Yoldaş vedaatiyle gönderdiğiniz 15 Haziran 1920 tarihli mektubunuzu aldım. Milletimiz kendisini hiçbir suretle temsil etmeyen İstanbul Hükümeti'nin kabul eylediği şerait-i sulhiyeyi reddetmiştir. Ekseriyet-i azimesi rençber ve köylüden müşteşekkil olan milletimiz Garbın em-

(58) Bayur, Hikmet; Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı dışarda Akımlar, Belleten, Cilt XXXV, Ekim 1971, Ank. No: 140, s.613-614.

peryalizm ve kapitalizm mahkumiyetinden kendini kurtarabilmek için bunlara karşı müttehit olarak mücadele ve mübarezeye karar vermiştir.

«Türkiye İştirakiyyun Teşkilâtının da aynı kanaat ve gaye ile çalışmakta olmasını büyük bir memnuniyetle telakki ettik.

«Milletimiz Ankara'da vücuda getirdiği Büyük Millet Meclisi ile mukadderatına bizzat ve istiklal-ı tam dairesinde vaziyet etmiştir. İşbu halk hükümetini vücuda getiren teşkilatımızın köyden itibaren nahiye, kaza, liva ve vilayet merkezlerine kadar her yerde halk tarafından intihap olunmuş birer heyet-i idaresi vardır ve bu teşkilat Büyük Millet Meclisi riyasetine merbuttur. İşbu teşkilat mütarekeyi müteakip Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namı altında vücuda getirilmiş bir teşkilattır. Bugünkü Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti işbu teşkilattan doğmuştur ve binaenaleyh Sovyet teşkilatı idariyesinden farksızdır. İçtimaî inkılâp dahi safahat-ı lâzimesini geçirmekte olup bir inkılâbı halktan doğmuş olan Büyük Millet Meclisi sevk-ü idare etmektedir.

«Gerek şahsen ben ve gerekse rüfeka-yı mesaim ekseriyeti rençber ve küylüden ibaret olan milletimizin istiklâlini tesis ve temin gaye-i yegânesini takip etmekteyiz.»

«Memleket ve milletimiz her taraftan emperyalist ve kapitalistlerin hücumlarına maruz bir halde olduğu gibi fi'len bunlara iştirak eden İstanbul Hükümeti'nin, Padişahına atfen, memleket dahilinde ika eylediği ifsadat-ı mütemadiyeden mütevellit mahallî ihtilâflara da karşı koymak mecburiyetindedir. Binaenaleyh milletin vahdet ve mukavemetini ihlal edebilecek zamansız ve fazla teşebbüslerden tevakki et-

mek milletimizin halâsı nokta-i nazarında elzemdir. Bu lüzumu gözönünde bulunduran Büyük Millet Meclisi içtimaî inkılâbı sükunetle ve esaslı surette tatbik etmektedir.

«Gaye ve prensip itibariyle bizimle tamamen müşterek olan Türkiye İştirakkiyyun Teşkilâtından maddeten ve manen hakkıyla müstefit olabilmekliğimiz için teşkilatınızın münhasıran Büyük Millet Meclisi Riyasetiyle tesis ve muhafaza-i irtibat eylemesi lazımdır. Türkiye dahilinde tatbik edilecek her nevi teşkilat ve inkılâbat ancak bu kanal vasıtasıla yapılabilir.»

«Aynı hedefe yürüyen Türkiye İştirakiyyun Teşkilâtıyla tamamen tevhid-i mesai edebilmek üzere Büyük Millet Meclisi nezdine salâhiyet-i tammeyi haiz bir murahhas göndermenizi ve Büyük Millet Meclisi tarafından Azerbaycan Hükümeti nezdine murahhas olarak Bakû'ya gönderilmiş Memduh Şevket (Esendal) Beyle tesis-i irtibat ve tevhid-i mesai eylemenizi rica eder ve bilvesile samimî hürmet ve selâmlarımı takdim eylerim»[59]

TBMM Reisi
Mustafa Kemal

Mustafa Kemal, yurdun bağımsızlığını sağlamaya çalışırken ulus içinde ayrılıklar doğuracak ve birliği bozacak davranışlardan sakınılmasını isteyerek; her ne yapılmak isteniyorsa Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığıyla anlaşarak yapılmasını ve Türkiye işlerinin Ankara'ya gönderilecek tam yetkili bir temsilci yoluyla ülke içinde kararlaştırılmasını istiyordu.

(59) **BAYUR, Hikmet**; a.g.e., s.622-623.

1.7. Halk Zümresi

Halk Zümresi Yeşil Ordu'nun Meclis'teki grubu niteliğindeydi[60]. Temmuz ayında kurulmuş olan Zümre[61] Meclis'teki etkinliğini Dahiliye Vekili seçiminde kanıtlamıştı. Ertesi günkü Yenigün Gazetesinde ise Yunus Nadi, Büyük Millet Meclisi'nde bir Halk Zümresi'nin oluşmuş olduğunu yazarak Zümre'nin amacının memlekette halkı hakim kılmak olduğunu açıklıyor[62] ve 8 Eylül'de aynı gazetede Halk Zümresi Siyasi Programı yayınlanıyordu[63] (Ek 2).

Ülkede bir sosyal devrimin gerekliliğine inanmış kişilerden oluşan bu Zümre de tıpkı Yeşil Ordu gibi İslamcı sosyalizmi savunuyordu. Meclis'te 70-80 kişilik bir grup oluşturdukları söyleniyordu[64] Önde gelen üyeleri Yunus Nadi, Hakkı Behiç, Eyüp Sabri, İbrahim Süreyya, Refik (Koraltan), Muhittin Baha ve Dr. Adnan (Adıvar) gibi eski İttihatçı milletvekilleriydi[65].

Mustafa Kemal Halk Zümresi'nin bir siyasi grup oluş-

(60) Nazım Bey İstiklal Mahkemesinde bu grubun Temmuz ayı ortalarında Mustafa Kemal Paşa ile Yeşil Ordu'nun çalışmalarına tekrar izin vermesi için yaptıkları görüşmeden sonra kurulduğunu; Halk Zümresi'nin Nizamnamesinin ilk 18 maddesinin hemen o gün Yunus Nadi tarafından yazıldığını açıklamaktadır. (Bkz. Yakın Tarihimiz, I, «Yeşil ordu Cemiyeti», s. 133.

(61) O günlerdeki Meclis görüşmelerinde bazı miletvekillerinin Halk Zümresi'nin varlığını açıklayan konuşmalar yaptıkları görülmektedir. Özellikle Bkz. 8 Temmuz 1336 tarihli oturumda İzmit Mebusu Sırrı Bey'in konuşması.. TBMM Zb.C., Cilt 2, İçtima 30, Celse 2, 8.7.1336, s.205.

(62) Yeni Gün, 5 Eylül 1336.

(63) Yeni Gün, 8 Eylül 1336.

(64) GÜNEŞ, İhsan; a.g.e., s.122.

(65) TUNCAY, Mete; a.g.e., s.132, Not:108.

turmasından memnun olmamıştı. Çünkü aslında bu grubun fikirlerini yönlendiren de Nazım Bey'in İstiklal Mahkemesinde dediği gibi kendisiydi. Temmuz ayındaki Meclis konuşmalarında halkçılık düşüncesini sık sık gündeme getirdiği görülmektedir[66]

Mustafa Kemal, Halk Zümresi'nin hükümetten ayrı bir grup olarak Meclis'e egemen olmasını önlemek amacıyla 19 Eylül'de Halkçılık Programını Meclis'e sunarak bu görüşleri hükümete mal etmek istedi.

14 Eylül'de Ali Fuat Paşa'ya, gönderdiği telgrafta:

«Bolşevikler aynı zamanda memleketimizde Bolşevik teşkilâtı vücuda getirmek için fevkalade faaliyete başlamışlardır. Bakû'ya gönderdikleri Mustafa Suphi ve arkadaşları vasıtasiyle Türkiye Komünist Merkezi Umumisini ihdas ettirdiler. Tamamen Bolşevik efkârına kazanılan saf ve gayri saf adamlardan sahilin her noktasına çıkardıkları gibi dahilen de Eskişehir'e ve Ankara'ya kadar göndermişlerdir. Bunların maksatları memlekette bir inkılâbı içtimaî vücuda getirmektir. Bu halde memleket doğrudan doğruya üçüncü enternasyonale yani Rusya'ya merbut olacağından Bolşevikler hiç bir taahhüt ve muavenete lüzum kalmaksızın bizi kendilerinden ayrılmış bir hale getirmiş ve Garplılarla siyasi pazarlıklarında daha kuvvetli bir vaziyet elde etmiş olacaklardır. Memleketimizin fikir ve inkılâp tarafdarı olan veya bu perde altında türlü türlü maksatlar peşinde koşan adamları da bu mehaliki farketmeksizin Bolşevik teşkilâtını teshil etmektedirler.

Biz bu ahval üzerine evvelemirde memleketi elimizde muhafaza ve ne ıslahat lâzım ise hükümet vasıtasiyle yaparak

(66) TBMM Z. C. Cilt II, İçtima 32, Celse 2, 12.7.1336, s.255 ve Cilt III, İçtima 48, Celse 1, 14.8.1336, s.189.

anarşi ve inkılâp suretiyle Rus tâbiiyetine mâni olmak ve Moskova'daki heyeti murahhasamızın müzakeresi müsbet veya menfi bir neticeye ikiran için istical etmek, Ruslar ne muavenet edeceklerse miktarına bakmayarak kabul etmek, Ermenilerle müsait bir muharebe vermek ve Azerbaycan'la ittisali emri vâki yapmak için Rusların muvafakatine rabtı hareket etmemek kararlarını ve talimatlarını verdik. Bundan sonra heyetten Trabzon vasıtasiyle aldığımız yeni bir raporda ahidnameden bahsolunmaktadır. Buna nazaran Van, Bitlis ve Muş taraflarında Ermenilere terki arazi mevzuubahs olduğu görülmektedir. Makine başında bizimle muhabere ederek meseleyi bir neticeye isal için Yusuf Kemal Bey Trabzon'a gönderilmiş ve ayrıca malzeme ve paranın denizden yola çıkarıldığı bildirilmiştir. Bu daha ziyade ümitbahş yeni bir vaziyettir ki, Yusuf Kemal Bey geldikten sonra mahiyeti anlaşılacaktır.»

«İzahatımdan anlaşılmıştır ki, bilâ kayd-ü şart Rus tâbiiyeti demek olan dahildeki komünizm teşkilâtı gaye itibariyle tamamen bizim aleyhimizdedir. Gizli komünizm teşkilâtını her surette tevkii ve teb'it etmek mecburiyetindeyiz. Meclis'te ahiren meydana çıkan Halk Zümresi bizim tanıdığımız arkadaşlardır. Bunlar memlekette bir içtimai inkılabın kısmen olsun lüzumuna kani olanlardır. Bu teşebbüsün mehalikini ihata edememektedirler. Hükümetten ayrı bir Zümre yapmaktan vazgeçirmek istedik, mümkün olamadı. Fakat şimdi halkçılık programı altında hükümetçe bir program kabul ettik. Halk Zümresi kendiliğinden dağılmış gibidir. Hacı Şükrü Bey gibi birçok arkadaşlar hafi bir tarzda başladıkları Yeşil Ordu teşkilâtı ile oynadılar. Bunu tevkif etmelerini kendilerine ihtar ettim. Kendi arzularını suhuletle ifrviç ettirmek isteyen bir takım kimseler hilekârane bir su-

rette komünizm vesaire teşkilâtına taraftar olduğumu daima neşrediyorlar. Fakat yanlıştır. Vaziyetim arzettiğim gibi Şark veya Garp ile muayyen bir neticeye varmadan inkılâbattan içtinap etmek ve bilmünasebe Mustafa Suphi Yoldaşa da yazdığım vehile ne yapılacak ise hükümet vasıtasiyle yapmaktır. Bittabi komünizm ve bolşevizme alenen aleyhtarlığı muvafık görmem»diyordu[67]

Mustafa Kemal, kendi denetimi dışında hiçbir örgütsel faaliyetin sürdürülmesini onaylamıyor ve gereken önlemleri alıyordu.

14 Eylül'de Kazım Karabekir Rus Elçilik Kurulu Başkanı Upmal ile görüşmüştü. Bu görüşmede Upmal'ın «Bugün halen halka padişahınızı esaretten kurtararak yine başınıza geçireceğinizi söylüyorsunuz. Biz dahi bu sultan hükümetinin ne olacağını bilmiyoruz. Eğer Türkiye'nin bugünkü halk hükümeti ahaliye propaganda yapmayı muvafık bulamıyorsa bir Türkiye Komünist Fırkası'nın aleni çalışmasına müsaade etmelidir. Ta ki Rus Sovyet Hükümeti de görsün ki Türkiye'de emperyalist hükümeti aleyhine çalışılıyor».

«Esasen Anadolu'nun her tarafında Komünist teşkilatına girmiş kimseler vardır. Fakat gizli bulunuyorlar. Açık çalışmaktan korkuyorlar. Bu vaziyet hariçte Anadolu Hükümeti'nin şekil ve rengini göstermiyor» dediğini 14 Eylül'de Büyük Millet Meclisi Başkanlığına iletiyordu[68].

Bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal, Türk-Sovyet ilişkilerinde Bolşeviklerin gösterdikleri çekingenliklerin kalkmasını; görüşmelerin ve yardımın bir an önce olumlu bir noktaya gelmesini sağlamak; ülkede yer yer gelişmiş olan gizli örgütleri sona erdirmek, ulusal hareketin yön değiştir-

(67) Cebesoy, Ali Fuat; a.g.e., s. 473-475.
(68) Karabekir, Kazım; a.g.e., s. 843.

mesine neden olacak girişimleri disiplin altına almak amacıyla kendi denetiminde bir komünist partisinin kurulmasına karar verdi. Bu kararı almasında o günlerdeki askeri-stratejik durumun da etkisi vardı. Eğer Türk kuvvetleri emperyalist batı karşısında yenilgiye uğrarsa; Doğu Anadolu'ya sığınarak Rus gücünün iyice etkisi altına girmek zorunda kalınabilirdi. Lord Kinross, Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir durumda, milli bir kuruluş olan Türk Komünist Partisinin başına geçerek Sovyetlerin karşısında Türkiye'nin bağımsızlığını korumak ve bir hükümet kurmak amacıyla Türkiye Komünist Fırkası'nı kurdurmuş olduğu görüşündedir[69]

Samet Ağaoğlu, Kuvayi Milliye Ruhu adlı eserinde Mustafa Kemal'in kişiliğini tanıtırken «Büyük Meclisi idarede gösterdiği muvaffakiyet amillerinden birisi de bu mecliste tezahür eden fikir cereyanlarının hepsinden büyük dava yolunda istifade etmesini bilmiş olmasıdır. Bütün fikirleri bir noktada, zafer noktasında bu sayede toplamıştır. Komünist telakkiler en ileri milliyetçi fikirlerle Mustafa Kemal Paşa kanalıyla anlaşmış bulunuyordu. Cephe vaziyeti ve siyasi şartlara görse bu fikirlerden bir tarafını kuvvetlendiriyor ve yine bu şartlara göre diğer fikre temayül ediyordu» diyor[70]

1.8. (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası

Mustafa Kemal'in izniyle III. Enternasyonal'e bağlı ve onun programına dayanan Türkiye Komünist Fırkası Ankara'da resmen kurularak 18 Ekim 1920'de hükümetçe onay-

(69) Tuncay, Mete; a.g.e., s.94.

(70) Ağaoğlu, Samet; Kuvayi Milliye Ruhu, «Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi», Nebioğlu Yayınevi, İst. 1944, s. 251.

lanmıştı. Partinin otuz kişiden kurulu bir «Merkez-i Umumisi» ve dokuz kişiden oluşan bir kurucu heyeti vardı. Genel Merkezin, teşkilat, toprak ve köylü, sınai ve amele, askerlik işleri ve propaganda şubeleri kurulmaktaydı.

Eskiden kurulmuş olan gizli YeşilOrdu Teşkilatı bu partiye dönüştüğünden artık bolşevizm, komünizm fikir ve esasları üzerinde, (Resmi) Komünist Partisi'nin fotograflı belge ve yetkinamesi olmaksızın kim olursa olsun hiçbir kişi, cemiyet veya heyetin faaliyette bulunmasına izin verilmeyeceği içiçlerine bildirilmişti[71].

Partinin Katib-i Umumisi Hakkı Behiç Bey'di. Önde gelen üyeleri arasında Tevfik Rüştü (Aras), Mahmut Esat (Bozkurt), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Kılıç Ali, Hakkı Behiç (Bayiç), İhsan (Eryavuz), Refik (Koraltan), Eyüp Sabri (Akgöl) ve Süreyya (Yiğit) bulunuyordu. Fevzi (Çakmak), Ali Fuat (Cebesoy), Kazım (Karabekir), Refet (Bele) ve İsmet (İnönü) Beyler de gizli olarak bu fırkaya alınmıştı[72].

Mustafa Kemal, Çerkes Ethem ve grubunu bu parti içinde kendi denetimine almak düşüncesiyle Ethem Bey'e bir mektup yazmış. Kurulan partinin heyet-i merkeziyesine kendisinin, Çerkes Ethem'in ve Refet Bey'in de katılmış olduğunu açıklayarak «Yeni Dünya» gazetesinin Ankara'da çıkarılmasını istemiş[73] Bunun üzerine gazete Ankara'ya taşınarak Türkiye Komünist Fırkası'nın yayın organı olarak çıkmaya başlamıştı. Ayrıca Hakimiyet-i Milliye ve Yeni Gün Gazeteleri de fırkanın fikirlerini halka yansıtmıştır[74] Bu ga-

(71) Cebesoy, Ali Fuat; a.g.e., s.507-508.
(72) Cebesoy, Ali Fuat; a.g.e., s.509. Mustafa Kemal'den Ali Fuat Paşa'ya 31.10.1336 tarihli telgraf.
(73) Çerkes Ethem'in Hatıraları, s.108-109.
(74) Hakimiyet-i Milliye, 8, 9, 12, 16 Teşrinievvel 1336, Yeni Gün 17 Teşrinisani 1336, 23 Kanunievvel 1336

zetelerdeki makalelere göre: Türkiye Komünist Fırkası bolşevizmi komünizmin bir uygulama biçimi olarak değerlendiriyor, Komünizmin, Türkiye'de bolşevizmin taklitçiliği değil, Türkiye'nin kendi özelliklerine toplamsal koşullarına göre hazırlanmış bir program ile uygulanmasını öngörüyordu. Türkiye için Rusya'daki gibi kanlı bir iç devrimin gerekmeyeceği düşüncesini savunarak İslamiyeti sosyalizmin esası olarak gösteriyor; Anadolu için bir sosyalist program düşünülüyordu, özel sermayeye müsamaha edilmeli, büyük endüstri ve sermaye birikimleri yavaş yavaş devletleştirilmeliydi[75].

Türkiye Komünist Fırkası'nın 43 maddelik Nizamnamesi 7 bölümden oluşuyordu[76]. Hakkı Behiç'in imzasıyle yayınlanan beyannamesinde «...Komünizm çalışma ortaklığına dayanan bir toplum yaşayışıdır. Amacı insanlığın ilerleyip gelişmesi, mutluluğa kavuşması ve kurtulmasıdır. Kişilerin hak ve görevlerinde temel nedir? Toplumun çıkarları...istenilen şu: Dışta, bütün ulusların özgürlüğü içte, halk çoğunluğunun egemenliği... Komünizm düşman ulus tanımaz, düşman fikir tanır. Düşmanın adı da içte kapitalizm, dışta emperyalizmdir... Partimiz, Anadolu'yu Batı kapitalizminin sürüm yeri ve ekonomik kölesi durumundan kurtaracak, Avrupa emperyalizmini en canalıcı temelinden vuracaktır... Dünya federasyonu kuruluncaya kadar, uluslararası özgürlük ve bağımsızlıklarına aşırı saygı göstermek suretiyle her çeşit emperyalist yönelimlerden kaçınmak ve Batı emperyalizmine karşı işbirliği yapmak gerektiği görüşündeyiz. Türkiye Komünist Fırkası'nın ulusal özgürlüğe aykırı davranışı yoktur ve olamaz... Komünizm bir ulusun başına geçiriliverecek taklitçi bir program

(75) Tuncay, Mete; a.g.e., s.93.
(76) Yeni Gün, 25 teşrinievvel, 1 Teşrinisani 1336.

değildir. O öyle bir inançtır ki, genel ve politik çizgilerinin, her ülkedeki doğal ve toplumsal duruma göre, çeşitli metodlarla uygulanmasını gerekli kılar. Komünist olmak için, başka bir ulusa uyruk ya da egemen olmak gerekmez... Bütün İslam dünyasında ençok baskısını duyuran batı emperyalizmi olduğu için, komünizm Müslüman ülkelerini doğal bir işbirliğine ve Rus Sovyet Cumhuriyeti ile ortaklığa itmektedir... Komünizm, İslam ilkeleriyle uyuşacağından duraksamaya yer yoktur. Çünkü komünizm ortaklık ve eşitlik yaşamından ibarettir. Bütün dinsel ilkelerin toplum yaşamında uygulanmasından ibarettir...denilmekteydi[77] Türkiye Komünist Fırkası III. Enternasyonele üye olmak için başvuruda bulunmuşsa da kabul edilmemiştir. Çerkes Ethem'in isyanından sonra bu parti de etkinliğini kaybetmiştir.

1.9. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası

Resmi Türkiye Komünist Fırkası kurulup Yeşil Ordu'nun bu partiye katıldığının Dahiliye Vekaletince açıklanması üzerine Tokat Mebusu Nazım Bey, Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi Halk Zümresi'nin, Türkiye Komünist Fırkası ile ilişkisi olmadığını; kendilerinin de bu fırkaya katılmadıklarını basın yoluyla duyurdular[78]

Halk Zümresi'nin ve YeşilOrdu'nun sol ideolojiye gerçekten inanmış olan bu kesimi, bir süre Gizli Türkiye Komünist Fırkası'nda çalışmalarını sürdürdüler. Sol faaliyetleri kendi denetiminde tutmak kararında olmasına karşın; bu gizli partinin yoğun faaliyeti, yayılma ve yasallaşma çabaları,

(77) Yeni Gün, 17 Teşrinisani 1336.
(78) Verdikleri ilan Yeni Gün ve Yeni Dünya Gazetelerinde yayınlanmadı. Yakın Tarihimiz I, «Yeşil Ordu Cemiyeti» s. 102. TUNCAY, Mete; a.g.e., s.139, s.150.

hükümeti, bu çevrenin varlığını tanımak zorunda bıraktı. Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiyesi'nin fırka program ve nizamnamesini tastik etmesiyle, 7 Aralık 1920'de Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası resmen kuruldu. Fırka, Umumi Merkez Teşkilatı, Matbuat, İrşat, Maliye ve Teşkilat şubelerinden oluşmaktaydı. Fırkanın gelir kaynakları iane, teberruat ve aidatla beraber daha yüksek teşkilattan gelecek paralardı. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kurucu ve yöneticileri arasında Tokat Mebusu Nazım, Bursa Mebusu Şeyh Servet, Afyonkarahisar Mebusu Mehmet Şükrü, Baytar Binbaşı Salih Hacıoğlu, Ziynetullah Nuşirevan bulunuyordu. Fırkanın geçici başkanı Nazım Bey, Katib-i Umumisi Salih Hacıoğlu idi. Ankara'da yayınlanan Emek Gazetesi bu fırkanın yayın organıydı[79]

Fırka, geniş halk kitlelerinin desteğini kazanmak ve Yeşil Ordu'nun tabanını kendi yanlarına çekmek amacıyla İslamiyetin sola yakınlığı üzerinde durmuş ve köylü kesimini de sol düşünceye çekmeye çalışmıştır. Katib-i Umumi Salih Hacıoğlu'nun imzasıyla «Yeşil Ordu ve Hafî Türkiye Komünist Partisi Teşkilatlarına» başlığıyla gizlice yayınlanan bildiride:

«Yoldaşlar!

Anadolu'nun geçirmekte olduğu buhran ve Şark İnkılâbının evyevm müteveccih bulunduğu hedef-i ittisa ve kamali nazar-ı dikkate alan Yeşil Ordu ve Türkiye Hafî Komünist merkez-i umumileri, Üçüncü Enternasyonalce kabul edilmiş olan Rusya Komünist «Bolşevik» programının düstur il-amel ve düstur il-inkılâp olmak üzere kabulünü muvafık görmüş ve her ikisi birleşerek memleket dahilindeki bütün içtimaî inkılâp cereyanlarını tevhit etmeye karar vermiştir.

(79) Tuncay, Mete; a.g.e., s.97 ve s.139, No:149.

Büyük Millet Meclisi'nde teşekkül etmiş ve teşekkülünden beri halka ve halk inkılâbına doğru mühim adımlarını da atmış olan Halk Zümresi ile beraber umumu birden, diğer teşkilâttan her türlü iltibası izale için «Türkiye Halk İştirakiyun (Bolşevik) Fırkası» namını almıştır. Gazetelerle de ilân olunduğu veçhile bu müttehit ve samimi teşkilâtın ahiren teşekkül eden Türkiye Komünist Fırkası ile hiç bir münasebeti yoktur.

Kapitalizm ve emperyalizmin beşeriyet için bir bela olduğuna ve zavallı Anadolu emekçilerinin artık sunuf ve tegallüp tehakkümatından kurtulması zamanı gelmiş olduğuna kani olan «Türkiye Halk İştirakiyun (Bolşevik) Fırkası» bütün cihana saadet ve Türkler için rahat ve selamet verecek olan bu muazzam emekçiler inkılâbında gayet samimi ve gayet doğru olmayı ve muğfil ve ihtiraskâr ef'al ve eşhastan kaçınıp sakınmayı en birinci düstur-i hareket saymıştır. Yeşil Ordu Nizamname-i Dahilisi 11 ve 12. maddesiyle bu hususta takyidat-ı lâzimeyi derpiş eylemiştir. Pek yakında neşir ve tebliğ edilecek «Türkiye Halk İştirakiyun (Bolşevik) Fırkası» nizamnamesinde de hudud-i tahaffuz kemal-i ehemmiyetle tekrar olunacaktır.

Yeşil Ordu Nizamname-i dahilisindeki 37. maddeyi tekiden nazar-ı dikkatinize vaz'ederim. Yeni Merkez-i Umumîce ittihaz olunan parola: «Emek»tir. Köy teşkilâtına son derece çalışılmalıdır. Bu inkılâptan ençok müstefid olacak köylülerdir. Onları alettevalî uyandırmalı, teşkilâta raptetmeli.

Merkez-i Umumîye yazılacak muharrerat için adres: «Tokat Mebusu Nazım»dır. Bizi alet-tevalî tenvir buyurunuz. Biz de sizi tenvirden halî kalmayacağız. Merkez-i Umumînin gayet ciddi ve emin esasat ve şerait altında faal bulunduğuna emin olunuz. «Mektubunuzu aldık» tarzında bu ta-

mimin vürudunu adrese bildiriniz yoldaşlar!» denilmekteydi[80]

Fırka, Afyon'da, Yozgat'ta, Sivas'ta, Çorum'da, Akdağ Madeni'nde faaliyetlerini arttırmış[81]. Partinin, Ankara Örgütünün öğretmen okulu salonunda düzenlediği konferanslarda Şeyh Servet Efendi, Ziynetullah Nuşirevan, Mehmet Şükrü Bey, konuşmalar yapmışlardı[82].

Hükümet, fırkanın faaliyetlerini önlemek amacıyla bu fırkaya giren memurların görevlerine son vermiştir[83]

Çerkes Ethem olayı sırasında ayaklanmayı destekledikleri iddiasıyla Salih Hacıoğlu, Ziynetullah Nuşirevan gibi partinin önde gelen üyelerinin tutuklanması üzerine, Nazım Bey ve Mehmet Şükrü Bey 1 Şubat 1921'de Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın faaliyetine son verdiğini bildirmişler ve bu açıklama Hakimiyet-i Milliye Gazetesinin 2 Şubat tarihli sayısında yayınlanmıştır[84].

21 Mart 1921'de TBMM Gizli Oturumunda Nazım Bey, Mehmet Şükrü Bey ve Şeyh Servet Efendi'nin dokunulmazlıkları kaldırılmış ve Fırka Yöneticileri Ankara İstiklal Mahkemesinde yargılanmıştır[85], 9 Mayıs 1921'de Şeyh Servet Efendi ve Mehmet Şükrü Bey suçsuz bulunmuş; Nazım Bey, Salih Hacıoğlu, Ziynetullah Nuşirevan on beşer yıl ağır hapis cezasına, diğer bazı sanıklar da çeşitli cezalara mahkum olmuşlar; Sakarya Savaşından sonra ise cezaları affedilmiş ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası yeniden faaliyete geçmiştir.

(80) Borak, Sadi; İlk Türk Komünistleri İstiklal Mahkemesinde, Günaydın Gazetesi, 6 Ağustos 1976, Yakın Tarihimiz, a.g.e. s.174.
(81) TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt 1, İçtima 142, Celse 3, 1.2.1337, s.357.
(82) Tuncay, Mete; a.g.e., s.98.
(83) TBMM Zb.C., Cilt 1, İçtima 142, Celse 3, 1.2.1337, s.357-358.
(84) Tuncay, Mete; a.g.e., s.155, Not:288.
(85) Yakın Tarihimiz, I, «Yeşil Ordu Cemiyeti» s.69-298.

2. HALKÇI DÜŞÜNCENİN EGEMENLİĞİ

2.1. Oluşumu

Rusya'da XIX. yüzyılın sonunda gelişen «Narodnichestvo» (halkçılık) denen akım, aydının halkı aydınlatması düşüncesi ile başlamıştı. Daha sonra aydının, halkı aydınlatması değil, aydının kendisinin halkı tanıması, halktan toplumun sorunlarını öğrenmesi düşüncesine gelinmiş ve en sonunda ise Rus toplumunun gerçekte alması istenen niteliğinin temelinin, halkın geleneksel örgütleri olacağı inancı biçimine dönüşmüştür. Böylece aydınların öncülüğünde ve köylü desteğinde sosyalist düzenin kurulmasını savunan bir akım halini almıştır[86].

Rusya'daki bu halkçılık akımının etkileri Osmanlı Devleti'nde önce Balkanlardaki Türk aydınları arasında görüldü. Menizade Yusuf, Bulgaristan'da Tarla adında bir dergi yayınlayarak toprak ve halk ilişkisini dergisinin adıyla gündeme getirmişti[87] Rusya'dan gelen Mizancı Murat, Hüseyinzade Ali gibi Türkler de yazılarıyla bu fikirleri Türk aydınlarına duyurdular. Ayrıca halkçılık düşüncesini benimsemiş bir kuruluş olan Ermeni Hıncak Komitesi'nin de Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda temsilcileri vardı ve Meclis-i Mebusan'da Bulgar ve Ermeni milletvekilleri sosyalizmi savunmaktaydılar.

Halkçılık akımı ile ilgili çalışmalar devrimci görüşlerin merkezi olan Selanik'te başlamıştı. Özellikle Genç Kalemler ve Yeni Felsefe Mecmuası adlı dergilerde Osmanlı aydınları

(86) Berkes, Niyazi; Türk Düşününde Batı Sorunu, Bilgi Yayınevi, Ank. 1975, s.230-231.

(87) Mardin, Şerif; a.g.e., s.40-41.

nın toplumsal konulardaki görüşleri yayınlanıyordu. Ülkenin sorunları uzun uzun tartışılıyor; Türkiye için yeni bir toplumsal görüş gerekliliği üzerinde duruluyordu. Sosyalizmi savunanlar «Yeni Hayat» adını verdikleri bir akım oluşturmuşlardı. Genç Kalemler'deki yazarlar ise halkçılık fikrinin savuncusuydular[88].

Halkçılık akımı ençok yazarlar arasında ilgi uyandırdığından halka ulaşmak için karşılarına çıkan ilk duvarın dil sorunu olduğunu; devletle halk arasındaki uçurumun giderilebilmesi, ve aydınların halk yığınlarına ulaşabilmeleri için sade bir dil kullanmaları gerektiğini görmüşlerdi. Dilde sadeleşme ile başlayan «halka doğru» akımı İstanbul'daki Osmanlıcı aydınlar tarfından «fazla devrimci» bulunarak şiddetle eleştirilmişti[89]

Böylece, küçük bir grupla sınırlı da olsa, Batı Uygarlığının kendine özgü toplumsal temelleri olduğunu kavramış; batıya karşı objektif ve eleştirici davranışlar içinde olan; batılılaşmayı, batı taklitçiliği olarak algılamayan, Tanzimatçı, Yeni Osmanlıcı, İslamcı olmayan bir batı anlayışına sahip yeni bir aydın tipi ortaya çıkmıştır[90]

Balkan Savaşı yenilgisi üzerine batıya duyulan tepki ile ise İttihat ve Terakki Fırkası'nın Türkçü politikasının etkisiyle Yeni Hayat çevresindeki halkçılık hareketi toplumsal amaçlarını kaybederek Türkçülük şekline dönüşmüş ve Ziya Gökalp, halkçılığı marksist sosyalizmden ayırarak Durkheim'ın sosyolojisi ile birleştirip «tesanütçülük» diye adlandırdığı solidarizm ve mesleki temsilcilik ideolojisine dönüştürmüştür[91]. Ziya Gökalp'in çabalarıyla İttihat ve Terakki Fır-

(88) Berkes, Niyazi; a.g.e., s.232.
(89) Berkes, Niyazi; a.g.e., s.62.
(90) Berkes, Niyazi, a.g.e., s.232.
(91) Berkes, Niyazi; a.g.e., s.237.

kası'nın tabanında, esnaf örgütlerinin etkinliği arttırılarak esnaf birlikleri kurulmuştu. Ziya Gökalp'in esnafçı görüşlerine karşı Yusuf Akçura, çağdaş bir devletin dayanağının burjuvazi olduğu fikrini savunarak; Türklerin bir burjuazi sınıfı geliştirmezlerse, köylüden ve hükümet memurlarından oluşan bir ulusal Türk toplumunun, yaşama olanaklarının pek zayıf olduğunu ileri sürmüştü[92]. İttihatçı ideologlar ülkedeki gelişmeleri içeren bir toplum felsefesi oluşturmaya çalışıyorlardı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında bir diğer halkçı ideolog Tekin Alp, Alman Sosyal Demokrat düşüncesinden esinlenerek, uluslaşmanın ekonomik yönünü vurgulamış, tesanütçülüğü savaş Almanya'sında benimsenen «Yeni İstikamet» politikası doğrultusunda yönlendirmeye çalışmıştır[93]

2.2. Atatürk'ün Halkçılık Programı

Meşrutiyet döneminin bu düşünsel ortamında yetişmiş bir Osmanlı aydını olan Mustafa Kemal, ilk gençlik yıllarından beri, halkın kayıtsız, koşulsuz egemen olduğu bir toplum düzeni düşlemiş ve ulusal egemenliğe dayalı bağımsız yeni bir Türk Devleti kurma amacını 23 Nisan 1920'de başarmıştı. 24 Nisan'da Meclis'e sunduğu önergeye göre kurulan hükümetin niteliği kolayca anlaşıldığı gibi «hâkimiyeti milliye esasına müstenit halk hükümetidir. Cumhuriyettir»[94]. Fakat o günlerde açık olarak adı konulmayan bu sistem bazı milletvekillerini tedirgin etmişse de geçici bir dönem için çalışacağı düşüncesiyle benimsenmesinde sorun yaratılmamıştı. Bununla birlikte Meclis'teki eski düzenin savunucu mebuslar tarafından zaman zaman tartışılmıştı[95].

(92) Toprak, Zafer; II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık, Toplum ve Bilim I, Bahar 1977, s.113-114.
(93) Toprak, Zafer; a.g.e., s.116-117.
(94) Atatürk, Mustafa Kemal; Nutuk II, s.438.
(95) TBMM Zb. C., Cilt III, İçtima 52, Celse 2, 18 Ağustos 1336, s.278.

Meclis ve İcra Vekilleri Heyeti, Mustafa Kemal Paşa'nın önerdiği ilkeleri ilk günden uygulamaya başlamış ve bir yandan da önerge kapsamı temel olmak üzere, bir yasa tasarısı hazırlamak üzere Hukuku Esasiye Encümenine havale etmişti. Bu komisyon dört ay süren çalışmalar sonunda «Büyük Millet Meclisi'nin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevaddı Kanuniye» başlıklı sekiz maddelik bir tasarıyı Meclis'e getirdi. İvedilik kararıyla görüşülmeye başlayan tasarının gerekçesi ve Meclis görüşmeleri gerek komisyonun, gerekse milletvekillerinden çoğunun padişah ve halife mevcut oldukça Büyük Millet Meclisi'nin vaziyet ve mahiyetinin tabii olmadığı, amacının saltanat ve hilafet makamını düşman tasallut ve tecavuzundan kurtarmak olup bunun gerçekleşmesine kadar geçici önlemlerle memleketi yönetme yetkisine sahip olduğu inancında bulunduklarını ortaya çıkarmıştı. Dört günlük görüşmeler sonunda 24 Ağustos 1920 günlü oturumda tasarı tümüyle reddedildi[96].

Meclis tutanakları incelendiğinde Mustafa Kemal'in savunduğu ilkelere bu kadar aykırı bir tasarının görüşülmesi sırasında söz almadığı, sadece görüşmelerin geçtiği bazı oturumlara başkanlık ettiği; ancak komisyon çalışmaları devam ederken onun da önergesi üzerinde çalıştığı ve Meclis'e sunmak üzere en elverişli zamanı beklediği görülmektedir. Mustafa Kemal, Milli Savunma Teşkilatının güçlendirilmesi için alınacak önlemlerin görüşülmesi sırasında 12 Temmuz 1920 günlü oturumda «...hangi prensibi koyabileceğimizi düşünmekle meşgul olalım zannederim bu günkü mevcudiyetimizin mahiyeti asliyesi, milletin temayülâtı umumiyesini ısbat etmiştir, o da halkçılıktır ve halk hükümetidir.

(96) TBMM Zb. C., I. Devre, Cilt III, İçtima 55, Celse 4, 24.8.1336, s.378-387.

Hükümetlerin halkın eline geçmesidir... idareyi halka teslim etmek için çalışalım. O zaman bütün müşkilâtın bertaraf olacağına bendeniz kaniim. Ben bununla şahsan iştigal etmekteyim. Yakın zamanda bu noktai nazarımı ifade eden mütalaamı Heyet-i Âliyenize arzededeceğim»... diyor[97] 14 Ağustos'taki oturumda da aynı konuya değinerek «...esas itibariyle tetkik olunursa bizim noktai nazarlarımız ki halkçılıktır kuvvetin, kudretin, hakimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır» diyordu[98].

Bu sözler, özellikle Halk Zümresi'ne mensup milletvekillerinin yoğun bir biçimde, halkçılık düşüncesini işleyen yayınlara ağırlık vermelerine neden olmuş; 5 Eylül'de Halk Zümresi'nin kurulduğunun açıklanması, 8 Eylül'de Halk Zümresi Siyasi Programının yayınlanması üzerine Mustafa Kemal uzun zamandır üzerinde çalıştığı Halkçılık Programını hazırlayarak 13 Eylül'de Meclis Başkanlığına vermiştir (Ek 3). 18 Eylül günlü oturumda Halkçılık Programı okunurken meclis başkanlığına «Karahisar-ı Şarkî Mesut» imzası ile verilmiş olan önerge, Halk Zümresi Siyasi Programının savunusu niteliğindedir ve oluşturulacak bir komisyonda her iki programın birlikte incelenmesini önermektedir.

«Riyaset-i Celileye

Hâli tanzim, istikbali temin maksadıyla içtima etmiş olan, Büyük Millet Meclisi'nin; memleketin selâmet, milletin saadetine kâfil esasatı şimdiye kadar tesbit ve ilan etmemesi

(97) TBMM Zb.C., I. Devre, Cilt II, İçtima 32, Celse 2, 12.7.1336, s.255.

(98) Atatürk'ün Söylev Demeçleri I, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, İst. 1945, s.97-98.
TBMM Zb., Cilt III, İçtima 48, Celse 1, 14.8.1336, s.189.

ni menafi-i âliye-i vataniyye ile gayr-i kâbil-i telif gören bir kısım mütefekkirin tarafından bu gaye-i mukaddesenin bir an evvel teyessür nüma-yi husulüne hâdim olacağı kanaatıyla teşkil ve evrak-ı havadise dercettirmek suretiyle Meclis-i Âlinin nazar-ı dikkat ve tasvibine arz olunan «Halk Zümresi» programının su-i tefsire uğratıldığı anlaşılmış ve Heyet-i Vekile cânibinden biddefeat vaadolunduğu halde ancak bir iki gün evvel pek cüz'î farklarla bu esasata muvafık bir programın tab'ı ve tevzi olunduğu da görülmüş olmasına ve yuvarlanmakta olduğu umman-ı felaketten kurtulmak çarelerini taharri etmekte olan bir milletin efradı arasında en küçük ihtilâf-ı fikir ve nazarın bile pek elim neticeler verebileceği müstağni-i arz ve izah bulunmasına nazaran Şer'iye, Dahiliye, Adliye, Maliye, Maarif, İktisat, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye, Müdafaa-i Milliyye, Hariciye, Nafia işlerinde nazariyat-ı ilmiyyesini ameliyatla tevsi ve tenvir etmiş mütehassıs beşer zatten mürekkep bir encümen teşkil olunarak her iki programın bu encümende müstacelen tetkik ve telif olunduktan sonra bera-yi müzakere Meclis-i Âliye tevdili suretiyle su-i tefehhümden mütevellit ihtilâfat ve su-i tefsiratın bertaraf edilmesi menafi-i mülk ve millet nokta-i nazarından münasip mutalâa kılındığını arz ve teklif ederiz.

Karahisar-ı Şarkî Mesut[99]

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal imzasıyla Meclis'e sunulan programa «Heyeti Vekilenin siyasi, içtimai, idari, askeri noktai nazarlarını telhis ve teşkilat-ı idariye hakkındaki muharreratını ihtiva ettiği» belirtilerek hükümet programı niteliği kazandırılmıştır[100]. Bu belgenin yasa tasarı-

(99) TBMM Zb.C., Cilt 4, İçtima 67, Celse 3, 18.9.1336, s.184.
(100) TBMM Zb.C., Cilt 4, İçtima 67, Celse 3, 18.9.1336, s.179.

sı mı program mı? olduğu konusunda sorular yöneltilmesi bazı milletvekillerinin önerinin Kanun-ı Esasi Encümenine gönderilmesini istemeleri üzerine, Maliye Vekili Ferit (Tek) Bey, bunun bir yasa olmayıp bir program, hükümetin siyasi programı olduğunu açıklamıştır.

Öneriyi eleştiren Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, tasarıda din konusuna yer verilmediğine dikkati çekiyordu. Yapılan tartışmalar sonunda programın ayrıntılı olarak incelenmesi, her komisyondan (şube) seçilecek üçer kişinin oluşturacağı özel bir komisyonda (Encümen-i Mahsus) tartışılarak bu komisyonun hazırlayacağı biçimde Meclis'e gelmesi kararlaştırılmıştır[101]. 20 Eylül günkü toplantıda okunan «zapt-ı sabık hülasası'nda ise Halkçılık Programının, Zümre'nin programıyla beraber «Encümen-i Mahsus»ta incelenmesine karar verildiği yazılıdır ki, ikinci reis Vekili Vehbi Efendi tarafından oya sunulmuş ve aynen kabul edilmiştir[102]. Anayasa tasarısını hazırlayacak olan özel komisyona ilişkin seçimler 25 Eylül'de tamamlandı. Seçilen komisyonda Halk Zümresi'ne mensup milletvekilleri çoğunluktaydılar.

Meclis toplantılarında ve komisyonlarda ençok tartışma konusu olan ve çözümlenemeyen konu Halifelik ve Padişahlığın durumu idi. Eski düzen yanlısı mebuslara kimse açıkça karşı görüşte bulunamıyor «padişahlık ulusa geçmiştir; böyle olunca onun da varlığının bir anlamı yoktur» diye apacık konuşulamıyordu[103].

25 Eylül günü yapılan gizli oturumda hoca mebuslar yine bu konuyu gündeme getirince Mustafa Kemal Paşa bir takım açıklamalar yapmayı yararlı görerek şunları söylüyor-

(101) TBMM Zb.C., Cilt 4, İçtima 67, Celse 3, 18.9.1336, s.182-186.
(102) TBMM Zb.C., Cilt 4, İçtima 68, Celse I, 20.9.1336, s.188.
(103) Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk II, s.566.

du: «Türk Milletinin ve onun yegane mümessili bulunan Meclisi Âlinin, vatan ve milletin istiklalini, hayatını temin için çalışırken hilafet ve saltanatla, halife ve sultanla bu kadar çok meşgul olması mahzurludur. Şimdilik, bunlardan hiç bahsetmemek menafiî âliye iktizasındandır. Eğer maksat, bugünkü halife ve padişaha muhafazai merbudiyet ve sadakat edildiğini ifade ve teyidetmekse, bu zat haindir. Düşmanların, vatan ve millet aleyhinde vasıtasıdır. Buna halife ve padişah deyince millet, onun emirlerine mutavaat ederek düşman âmalini yerine getirmek mecburiyetinde kalır. Hain veyahut makamının kudretüsalâhiyetini kullanmaktan memnu olan zat, zaten padişah ve halife olamaz. O halde, onu hal'edip yerine derhal diğerini intikab ederiz. Demek istiyorsanız buna da, bugünün vaziyet ve şeraiti müsait değildir. Çünkü hal'i lâzım gelen zat, milletin nezdinde değil, düşmanların elindedir. Onun vücudunu keenlemyekün addederek diğer birine biat edilmek tasavvur olunuyorsa, bugünkü halife ve sultan hukukundan felagat etmeyerek İstanbul'daki kabinesiyle, bugün olduğu gibi muhafazai makam ve idamei faaliyete devam edebileceğine nazaran, millet ve Meclis-i Âli, asıl maksadını unutup halifeler davasiyle mi uğraşacak? Ali ile Muaviye, devrini mi yaşayacağız? Hülasa, bu mesele vasî, nazik ve mühimdir. Halli, bugünün işlerinden değildir.

Meseleyi esasından halle girişecek olursak, bugün içinden çıkamayız. bunun da zamanı gelecektir.

Bugün vaz'edeceğimiz esasatı kanuniye, mevcudiyet ve istiklâlimizi kurtaracak olan Millet Meclisi'ni ve milli hükümeti takviyeye mâtuf mâna ve salâhiyeti zâmin ve natık olmalıdır[104].

(104) Atatürk, Mustafa Kemal; Nutuk II, s.566-567. Ayrıca Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları. Cilt I, İçtima 72, Celse 2, 25.9.1336, s.135.

Bu kesin ve kararlı tutumu yansıtan sözler, Meclis'i etkiledi. Kurulan özel komisyon halkçılık programı doğrultusunda hazırladığı tasarıda şeriat, hilafet ve saltanattan hiç söz etmiyordu[105] Halkçılık programı üzerindeki çalışmalar 21 Ekim'de tamamlanmış ve özel komisyonun hazırladığı tasarı 18 Kasım'da Meclis'e sunulmuştur.

2.3. Meslekî Temsil Sistemi

Halk Zümresi'ne mensup milletvekilleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde hazırlanan anayasa tasarısı komisyonunda etkin görevler almışlardı ve yapılan anayasa görüşmelerinde kendi fikir çevrelerinde geliştirilmiş düşünceleri sık sık gündeme getirmekteydiler. Bunların en önemlisi, bürokrasiye karşı demokratik bir önlem almak amacıyla oluşturulmuş olan meslekî temsil sistemiydi.

İttihat ve Terakki'nin yeniden örgütlenmesi için hazırlanan İstanbul ve Bakû programları, Türkiye'de demokrasiye geçilmesini sağlamak için, milletvekili seçimlerinin meslekî temsile dayanmasını önermişlerdi[106]

Meslekî Temsil Sistemi 19. yüzyılda Avrupa'da George Sorel çevresinde, devrimci sendikalizm akımı içinde doğmuştur. Bilindiği gibi, klasik seçim sistemleri bölgesel niteliktedir. Belirli coğrafi alanları kaplayan seçim bölgelerinde, oy vermeye hakkı olan kimselerin bir ya da daha çok temsilci seçmeleri öngörülür. Oysa, bu gibi bölgelerde oy veren seçmenlerin türlü türlü, hatta birbiriyle çatışan ekonomik ve toplumsal gereksinmeleri ve görüşleri olduğu için, bunların seçeceği kimselerin de zorunlu olarak, bir azınlığı temsil e-

(105) Akın, İlhan; Türk Devrim Tarihi, Fakülteler Matbaası, İst. 1984, s.149.

(106) Tuncay, Mete; a.g.e., s.90

decekleri ileri sürülmüş ve bu bu sakıncayı düzeltmek düşüncesiyle bir başka temsil sistemi, meslekî temsil sistemi ortaya atılmıştır[107]

Bu fikrin Türkiye'deki temsilcisi İttihat Terakki'nin yöneticilerinde Ali İhsan Bey'di. 11 Teşrinievvel 1336 tarihli Anadolu'da Yeni Gün Gazetesinde yayımlanan bu programla (Ek 4) ilgili olarak Ali İhsan Bey gazetenin ertesi günkü sayısında açıklama yaparak «Bundan beş ay önce, İstanbul'daki çalışma ve içtihat arkadaşlarımla beraber Ankara'ya geldiğim zaman, beraberimizde orada hazırlanmış bir program getirmiştik. Bu programa göre, millî hâkimiyet, -biri demokratik bir tarzda teşekkül etmiş, öteki sosyal ve ekonomik meslek temsilcilerinden meydana gelen- iki mecliste tecelli eyleyecekti. Burada, programın bu noktasını tadil ettik. İki meclis bir oldu; ve sırf meslekler temsilcilerinden meydana gelmesi hususu tercih edildi» diyor ve 7 Teşrinisani 1336 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde ise»... program şahsıma izafe olunuyor, halbuki İstanbul İttihat ve Terakki Heyet-i Merkeziyesine aittir ve tertibine iştirak eden zevat meyanında ihtiram-ı umumîyi kazanmış simalar vardır. İsimlerini zikretmek şimdilik muvafık-ı ihtiyat olmaz. İstanbul Heyet-i Merkeziyesi memleketi kurtarmak için icabatı iktisadiyeyi rehber-i hareket etmek iktiza ettiğine kanidir. Bu program o kanaat mahsulüdür»[108] diyerek bu programın İstanbul İttihat ve Terakki örgütünün eseri olduğunu açıklıyordu.

2.4. Mesaî

İttihat ve Terakki İstanbul Örgütünün meslekî temsil sistemini hazırladığı günlerde Enver Paşa ve çevresindeki

(107) Tuncay, Mete: a.g.e., s.132, Not.110.
(108) Tuncay, Mete; a.g.e., s.130, Not: 105.

Bakû grubu da Türkiye için bir başka program hazırlamışlardır.

Bakû Şark Milletleri Kongresi'nden sonra Enver Paşa çevresinden iki eski İttihatçı Küçük Talat ve Nail Beyler, 22 Ekim'de Kazım Karabekir'i ziyaret ederek Enver ve Talat Paşalardan 7 ve 17 Eylül tarihli birer mektupla birlikte «Büyük Millet Meclisi ve Kuvva-yı İcraiyye Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine» hitaben yazdıkları bir raporu sundular. Bu raporda, Şark Milletleri Kurultayı'ndan bahsedilerek Komintenin ileri gelenlerinin Türkiye'ye ilişkin görüşlerine yer verilmekteydi. Raporda, Türkiye'nin komünistliği benimsemesinin yaşamın ve Türk toplumunun gerçeklerine uygun düşmeyeceği, Savet (Şura) sisteminin pratik bir siyasal yöntem olmadığı Türkiye'de Kızıl Ordu gibi belirli bir sınıf temeline dayanan bir ordunun da kurulamayacağı anlatılıyordu. Aslında bugün Türkiye sola açılmaya zorunluydu. Ama Türkiye Sovyet Sistemini benimseyecekse bu Mustafa Suphi'nin «Türkiye İştirakiyun Fırkası» aracılığıyla olmamalıydı. Bugün Türkiye bir sol hareketi vücuda getirmeye muhtaçtı ve bu «bugünkü idareye nazaran daha geniş esaslar üzerinde halkçı bir tarzı idare tesis edilmekle temin olunabilirdi». Halbuki Türkiye hızla sol bir rejimin etkisine girerse geniş Türk ve Müslüman alemiyle bağları hiç bir zaman kurulamayacak biçimde kopacaktı. Sonuç olarak bir yandan Sovyet yardımı için gerekli işler yapılırken bir yandan da bir tür devletçilik uygulamasıyla, üretim ve dağıtım alanlarında devletçilik ve halkın daha geniş biçimde yönetime katılması sağlanmalıydı ve bu uygulamayı sağlamak için yurt çapında siyasal bir örgütlenmeye gitmek zorunluydu[109]

(109) Karabekir, Kazım; İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı, Tekin Yayınevi, İst. 1990, s.46-54.

Düşünülen örgütlenme yöntemi ve güdülen amaçlar Bakû'da hazırlanan ve Trabzon'da bastırılan «Mesaî» adı verilen bir programla saptanmıştı[110]. Bu program incelenmesi için Berlin'e Talat Paşa'ya da gönderilmişti[111].

Enver Paşa 1920 yılının son iki ayıyla 1921'in iki ayını Berlin'de geçirmiştir. Moskova'dan 28 Eylül'de Karabekir'e yazdığı bir mektupta, bu seyahatinin amacının Anadolu'ya silah almak olduğunu belirtmektedir[112] ama Almanya'daki İttihat ve Terakki önderleriyle program ve örgütlenme sorunları hakkında konuşmak istemiş de olabilir.

Enver Paşa, Rusya'ya döndükten sonra, onun çevresindeki İttihatçılar Mesaî tasarısını bir yana bırakarak yeni bir program hazırlamışlar ve kendilerine «Halk Şûrâlar Fırkası» adını vermişlerdir[113]

(110) Tuncay, Mete; Mesai Halk Şûrâlar Fırkası Programı 1920, Ank. Üni. SBF. Yay. Ank. 1972, s.7-8.
Enver Paşa, Mustafa Kemal'e 16 Temmuz 1921'de gönderdiği mektupta «...Anadolu halkının menfaatlerine daha muvafık ve cidden ezilen halkı düşünür idare esasına müstenit bir programla Talat Bey (Küçük) ve bir iki arkadaşın Anadolu'ya gitmesine karar verdik. O zaman Kazım Karabekir Paşa ve zatı samîleri komünist esasını kabul eder görünmüş olduğunuzdan tabii bu hususta yaptığımızı değil, size yalnız fikrimi yazmakla iktifa etmiştim....» diyor (bkz. Cebesoy, Mosk. II. s.232.

(111) Tarihi Mektuplar, Tanin Gazetesi, 6-7 Aralık 1944. «Talat Paşa'dan Cavit Bey'e» 5 Kasım 1920 tarihli mektupta: Talat Paşa, «Memlekette komünizm cereyanına mani olmak için daha vasî bir programla eski teşkilatın ihyası lüzümunu hissetmişler. Ali Bey (Enver Paşa)da hazır olduğu halde onlar da bir program müsveddesi ihzar ederek Küçük Talat'la dahile göndermişler» diye yazıyor.

(112) Karabekir, Kazım; a.g.e., s.48.

(113) Tuncay, Mete; Mesaî... s.8-9.

2.5. Büyük Millet Meclisi'nde Anayasa Tartışmaları

18 Kasım 1920 günlü Meclis oturumunda özel komisyonun hazırladığı anayasa tasarısı komisyon sözcüsü Burdur Milletvekili İsmail Suphi (Soysallıoğlu) Bey'in konuşmasıyla görüşmeye sunuldu. İsmail Suphi Bey, memlekette en az yüz senedir, sürüp giden kötü idareyi nedenleri ve örnekleri ile anlatıyor; Tanzimattan beri ülkenin memur egemenliğinde ezildiğini, bu nedenle komisyonun memur yönetimine savaş açtığını da sözlerine ekliyordu.

««...bu memlekette hakiki idare, halkın ihtiyacatına muvafık idare vazedilmemiştir...» Türkiye köylüsü meşrutiyetten evvel ne ise yine o halde kalmıştır. Yine Türkiye köylüsünün başında jandarma, yine Türkiye köylüsünün başında bitmez tükenmez harplar, vergiler başlamış ve devam etmiştir. Türkiye köylüsü yine Balkan'da, yine Karadağ'da, yine Şark Cephesinde, yine Yemen'de ölmüş, ölmüştür.... ...jandarmanın kırbacı altında öküzünü satarak, teknesini satarak ölmüş, ezilmiş, harap olmuştur... ...Biliyorsunuz ki, devri meşrutiyette vakit vakit teşebbüsler oldu... ...bazen halka doğru sözleri işitildi. Halkın ihtiyacını düşünmek, yukarı tabakanın aşağı tabakaya doğru inerek, halkı anlamak dinlemek, birlikte yükseltmek emelleri başgösterdi. Fakat bunlar ihtilal gulguleleri ve harp topları arasına karıştı, gitti. Hiçbir netice hasıl edemedi.

...Biz burada esasen bir inkılâp için toplanmadık; esas itibariyle bir müdafaai meşrua için toplandık. Cihanşumul bir müdafaa için, hakkı hayatımızı, bütün dünya denizler gibi üzerimize gelse bile yine müdafaa için toplandık. Azim ve ısrarla toplandık. Fakat efendiler, burada toplandıktan sonra

gördük ki bu memleketi zaafa sürükleyen yalnız tesvilâtı hariciye değildir.

...Memleketin illetlerinin, dahili suiidarenin büyük bir tesiri vardır... ...bugün Meclisi Âliniz müdafaa için toplanmış olmakla beraber bu memleketi, bu milleti yaşatmak için en iyi esas nerede ise onu bulmağa ve ledelhace herşeyde inkılap yapmağa, herşey ve herşey yapmağa karar vermiştir. İşte hükümetin halkçılık programı namı altında Meclisi Âlinize sevkettiği program bu fikirlerin mahsulüdür[114]

Büyük Millet Meclisi, hükümet teklifinin komisyonca bir bildiri haline getirilen ilk dört maddelik kısmını bölüm bölüm okuyarak aynen kabul ve ilana karar verdi. Büyük Millet Meclisi'nin halkçılık anlayışını gösteren bu bildiri şöyleydi:

«Emperyalist Devletlerin Devlet ve Milletimizin hayatına açıkca kasdetmeleri neticesinde müdafaai meşrua için toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, şimdiye kadar muhtelif vesilelerle sarahaten veya zımnen ilan ettiği maksat ve meslekini bir kere daha bütün cihana arz için şu beyannameyi neşreylemeğe lüzum görmüştür.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, milli hudutlar dahilinde hayat ve istiklâlini temin ve hilâfet ve saltanat makamını tahlis ahdiyle teşekkül etmiştir. Binaenaleyh hayat ve istiklalini, yegâne ve mukaddes emel bildiği Türkiye halkını, emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden kurtararak irade ve hâkimiyetinin sahibi kılmakla gayesine vâsıl olacağı kanaatindedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin hayat ve istiklâline suikast eden emperyalist ve kapitalist düşmanların teca-

(114) TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 5, İçtima 99, Celse 1, 18.11.1336. s.364.

vüzatına karşı müdafaa ve bu maksada münafi hareket edenleri tedip azmiyle müesses bir orduya sahiptir. Emir ve kumanda sahahiyeti Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti maneviyesindedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, halkın öteden beri mâruz bulunduğu sefalet sebeplerini yeni vesait ve teşkilât ile kaldırarak yerine refah ve saadet ikame etmeği başlıca hedefi addeder. Binaenaleyh toprak, maarif, adliye, maliye, iktisat ve evkaf işlerinde ve diğer mesailde, içtimaî uhuvvet ve teavünü hâkim kılarak, halkın ihtiyacatına göre tecaddüdât ve tesisatı vücude getirmeğe çalışacaktır. Bunun için de siyasi ve içtimai umdelerini milletin ruhundan almak ve tatbikatta milletin temayülât ve an'anatını gözetmek fikrindedir.

Binaenaleyh Türkiye Büyük Millet Meclisi memleketin idari, iktisadi, içtimai umum ihtiyacatına müteallik ahkâmı peyderpey tetkik ve kanun şeklinde tatbik mevkiine vazeylemeğe başlamıştır. Veminallüttevfik 21 Teşrinievvel 1336[115]

Anayasa tasarının maddeler bölümünün birinci maddesini açıklarken İsmail Suphi Bey şöyle diyordu. «Hakimiyet bilâ kaydu şart milletindir» maddesini bu kürsü üzerinde okumaktan fevkalade iftihar duyuyoum ve diyebilirim ki; hayatımın en kıymetli anı bu andır. Çünkü; bu maddeye muadil zavallı millet bu kadar kan akıttığı halde daha böyle bir satır yazı hiç bir yerde görmemiştir. Bu şeref Meclisi Âlinize nasip oluyor ve böyle kıymetli bir maddenin vazıı bulunuyorsunuz. Eski Kanunu Esâsi'yi baştan aşağı tetkik ediniz (Hakimiyet bilâ kaydu şart milletindir) diye bir satır yazıya bile tesadüf edemezsiniz»[116]

İsmail Suphi Bey Encümen'in en önemli değişikliğinin

(115) TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 5, İçtima 99, Celse 1, 18.11.1336, s.369.
(116) TBMM Zb.C., Cilt V, İçtima 99, Celse 1, 18.11.1336, s.365.

meslekî temsil sistemini getiren 4. madde olduğunu söyleyerek: «...Bizde şimdiye kadar cari olan usûlu intihap iki dereceliydi elli bin nüfusa bir milletvekili seçimi esas alınmıştır... Şimdiye kadar bu memlekette teşekkül eden meclisler, daima güzideler sınıfından teşekkkül etmiş meclislerdir. Halktan kimse gelemiyordu... Hükümet bize gönderdiği programda da temsili nisbiyi kabul ediyordu. Encümen düşündü... en doğru olanı; halkı, hayatı ameliyede olduğu gibi, mümkün olduğu kadar hayatı umumiyeye muvafık surette meclise nakletmektir. Biz sade esası vazettik ve (Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya müntahap azalardan mürekkeptir) dedik» diyordu. İsmail Suphi Bey bu esasın hazırlanmasının, memlekette sanat mensuplarının aralarında sendikalar kurması ve benzeri kanunların yapılmasının, seçim kanununun, seçimin nüfus ve sanayi mensupları ile oranlarının ayrı meseleler olduğunu açıklıyordu.

Böyle bir seçimle oluşacak meclis çok kalabalık olacağından 7. maddeye göre meclis iki aylık bir kongre halinde toplanacak; iç ve dış politikanın ana hatlarını çizdikten sonra dağılıp; yerini daha dar (heyet-i icraiye mahiyetinde) bir meclise bırakacaktı. Meclis ve Hükümet Başkanlarının ayrılmasıyla ilgili olarak da şimdiye kadar uygulamada zararlar görüldüğü için Büyük Millet Meclisi Reisi ayrı, Vekiller Heyeti Reisi ayrı olacaktı. İcra Vekilleri mahiyetindeki Vekiller heyetinin, Millet Meclisi karşısındaki sorumluluklarını daha iyi tesbit etmek ve açıklamak için Meclis Reisi'nin ancak Büyük Millet Meclisi Reisi olarak kalmasını düşünmüşlerdi.

İlk üç madde tartışmasız olarak kabul edildiktan sonra sıra dördüncü maddeye gelmiş ve Meslekî Temsil Sisteminin görüşülmesi uzun tartışmalara neden olmuştur. Maddenin

savunucuları Burdur Mebusu İsmail Suphi (Soysallıoğlu), Kütahya Mebusu Ragıp (Soysal), İzmir Mebusu Mahmut Esat (Bozkurt), Lazistan Mebusu Dr. Abidin (Atak), Karahisarısahip Mebusu Şükrü (Koç) Beyler meslekî temsil sisteminin ülkenin gerçeklerine en uygun yöntem olduğunu savunmuşlardır. Mahmut Esat Bey, yasanın tüm anlamının meslekî temsilde toplandığını söyleyerek bu kanun memlekette tarihi bir inkılâp yapacaktır»... «bendeniz, ancak çiftçi tabakasının çıraklarıyla demirci tabakasının çekiçleriyle ve tabak tabakasının önlükleriyle bu Meclis'e girdiği zamanda memleketin kurtulduğuna kanaat hasıl edebilirim» diyordu[117]

Yasa, ülkede mesleklerin henüz net olarak ayrışmamış bulunması nedeniyle sistemin uygulanmasında güçlükler doğuracağı düşüncesinde olanlarca eleştiriliyordu. Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey, Temsili Meslekî'den önce yapılması gerekenin Temsili Mahallî'yi seçmek olduğunu söyleyerek «Şurâdan Şurâya Seçim Sistemi»ni öneriyor[118], Karesi Mebusu Hasan Basri (Çantay) Bey ise «...Temsili Meslekîyeye taraftarım fakat bugün değil» diyerek önce bir dereceli seçimin kabul edilmesini istiyor ve milletin seviyesi yükseltilmedikçe bu sistemin uygulanmasında başarılı olunmasının imkansız olduğunu vurguluyordu[119]

Bu madde 29 ve 30 Kasım 1920 günlü oturumlarda yeniden görüşüldü. O güne kadar tartışılan öneriler ile Trabzon Mebusu Hüsrev (Gerede) Bey'in halen yürürlükte olan mevcut sistemin sürdürülmesini öneren «Büyük Millet Meclisi Vilayetler halkınca seçilen üyelerden oluşur» şeklindeki

(117) TBMM Zb.C., Cilt 5, İçtima 99, Celse 3, 18.11.1336, s.390.
(118) TBMM Zb.C., Cilt 5, İçtima 100, Celse 3, 20.11.1336, s.413-414.
(119) TBMM Zb.C. Cilt 5, İçtima 100, Celse 3, 20.11.1336, s.416.

değişiklik önergesi ve İzmit Mebusu Hamdi Namık (Gör) Bey'in 4. maddenin tasarıdan tamamen çıkarılmasını isteyen teklifi üzerine, komisyon adına söz alan, Karesi Mebusu Mehmet Vehbi (Bolak) Bey, 4. maddenin yeniden düzenlenmek üzere encümence geri çekildiğini bildirdi. Madde ile ilgili öneriler teker teker oylandıktan sonra komisyona gönderildi[120]

17 Ocak 1921'de komisyona iade edilen maddeler yeniden ele alınmış ve komisyonun 4. maddeyi ilk sunulduğu şekliyle muhafaza etmiş olduğu yani Meslekî Temsil Sisteminde ısrar ettiği görülmüştü. Söz alan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, mesleklerin henüz teşkilatlanmamış olması nedeniyle meslekî temsil usuluyle seçim yapacak durumda bulunulmadığını belirterek asıl sıkıntının iki dereceli seçimden kaynaklandığını açıklıyor ve «millet oyunu hakkıyla kullanamıyor. İkinci seçmenler etki yapıyor, ya da ikinci seçmenlere etki yapılıyor. Buraya gelen mebusların bütün oylara haiz olması için bir dereceli seçim uygulanmalıdır» diyordu[121]. Bu konuda tekrar uzun tartışmalar yapıldıktan sonra madde «Büyük Millet Meclisi Vilayetler halkınca seçilmiş üyelerden oluşur» şeklindeki biçimiyle kabul edilmiştir[122].

Büyük Millet Meclisi'nin görevinin Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 1. maddesinde açıklandığı gibi «Hilafet ve Saltanatın, vatan ve milletin istihlâs ve istiklâlinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar...» sürmesi yani halife-padişah esir bulunduğu için onun bütün yetkilerinin Meclis'e «geçici» olarak geçtiği ve Hilafet ve Saltanat makamının kurtarılma-

(120) TBMM Zb.C. Cilt 6, İçtima 106, Celse 2, 30.11.1336, s.156-165.
(121) TBMM Zb.C. Cilt 7, İçtima 134, Celse 1, 17.1.1337, s.298.
(122) TBMM Zb.C. Cilt 7, İçtima 134, Celse 2, 17.1.1337, s.312.

sından sonra bu yetkilerin «Hakimiyet-i Milliye» adına Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından yeniden padişaha verilmesinin mümkün olacağı görüşünde olan muhafazakarlar, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Tasarısının meclisin görev ve yetkilerini belirleyen 7. maddesinin görüşülmesi sırasında yeni tartışmalara neden oldularsa da tasarının tüm maddelerinin görüşülmesi 20 Ocak 1921 günlü 135. oturumda sona ermiş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bu ilk anayasası aynı gün milletvekileri tarafından onaylanmıştır[123]

2.6. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu 20.1.1337 (1921)

Kanun No:85

Maddi 1- Hakimiyet bilâ kaydû şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.

Madde 2- İcra kudreti teşri salahiyeti milletin yegane ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerkûz eder.

Madde 3- Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti «Büyük Millet Meclisi Hükümeti» ünvanını taşır.

Madde 4- Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca müntehap azadan mürekkeptir.

Madde 5- Büyük Millet Meclisi'nin intihabı iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan azanın azalık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Sabık Heyet lâhik heyetin içtimaına kadar vazifeye devam eder. Yeni intihabat icrasına imkân görülmediği takdirde içtima devresinin yalnız bir sene temdidi caizdir. Büyük Millet

(123) TBMM Zb.C. Cilt 7, İçtima 135, Celse 2, 20.1.1337, s.339.

Meclisi azasının herbiri kendini intihap eden vilayetin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir.

Madde 6- Büyük Millet Meclisi'nin heyeti umumiyesi teşrisani iptidasında davetsiz içtima eder.

Madde 7- Ahkâmı şer'iyenin tenfizi, umum kavaninin vazı, tadili, feshi, ve muahede ve sulh akti ve vatan müdafaası ilânı gibi hukuku esasiye Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Kavanin ve nizamat tanziminde muamelatı nasa erfak ve ihtiyacatı zamana evfak ahkamı fıkhiye ve hukukiye ile adap ve muamelat esas ittihaz kılınır. Heyeti Vekilenin vazife ve mesuliyeti kanunu mahsus ile tayin edilir.

Madde 8- Büyük Millet Meclisi, hükümetinin inkısam eylediği devairi kanunu mahsus mucibince intihap kerdesi olan vekiller vasıtası ile idare eder. Meclis icrai hususat için vekillere veche tayin ve ledelhace bunları tebdil eyler.

Madde 9- Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından intihap olunan reis bir intihap devresi zarfında Büyük Millet Meclisi Reisidir. Bu sıfatla Meclis namına imza vazına ve Heyeti Vekile mukarreratını tasdika salahiyettardır. İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler. Ancak Büyük Millet Meclisi Reisi Vekiller heyetinin de reisi tabiisidir.

İdare

Madde 10- Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet noktai nazarından vilayetlere, vilayetler kazalara münkasem olup kazalar da nahiyelerden terekküp eder.

Vilâyat

Madde 11- Vilayet mahalli umurda manevi şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir. Harici ve dahili siyaset, şer'i, adlî ve askeri umur, beynelmilel iktisadî münasebat ve hükümetin

umumi tekâlifi ile menafii birden ziyade vilâyata şâmil hususat müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisi'nce vaz edilecek kavanin mucibince Evkaf, Medaris, Maarif, Sıhhiye, İktisat, Ziraat, Nafia ve Muaveneti içtimaiye işlerinin tanzim ve idaresi vilayet şûralarının salahiyeti dahilindedir.

Madde 12- Vilâyet Şûraları vilâyetler halkınca müntehap azadan mürekkeptir. Vilâyet Şûrâlarının içtima devresi iki senedir. İçtima müddeti senede iki aydır.

Madde 13- Vilâyet Şûrası, azası meyanında icra amiri olacak bir reis ile muhtelif şuabatı idareye memur azadan teşekkül etmek üzere bir idare heyeti intihab eder. İcra salahiyeti daimi olan bu heyete aittir.

Madde 14- Vilâyette Büyük Millet Meclisi'nin vekili ve mümessili olmak üzere vali bulunur. Vali, Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından tayin olunup vazifesi devletin umumi ve müşterek vazaifini rüyet etmektir. Vali yalnız devletin umumi vazaifile mahalli vazaif arasında tearuz vukuunda müdahale eder.

Kaza

Madde 15- Kaza yalnız idari ve inzibati cüzû olup manevi şahsiyeti haiz değildir. İdaresi Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından mansup ve valinin emri altında bir kaymakama mevdudur..

Nahiye

Madde 16- Nahiye hususi hayatında muhtariyeti haiz bir manevi şahsiyettir.

Madde 17- Nahiyenin bir şûrası, bir idare heyeti ve bir de müdürü vardır.

Madde 18- Nahiye şûrası, nahiye halkınca doğrudan doğruya müntehap azadan terekküp eder.

Madde 19- İdare heyeti ve nahiye müdürü, nahiye şûrası tarafından intihap olunur.

Madde 20- Nahiye şûrası ve idare heyeti kazaî, iktisadi ve mali salahiyeti haiz olup bunların derecatı kavanini mahsusa ile tayin olunur.

Madde 21- Nahiye bir veya birkaç köyden mürekkep olduğu gibi bir kasaba da bir nahiyedir.

Umumi Müfettişlik

Madde 22- Vilâyetler iktisadi ve içtimai münasebetleri itibariyle birleştirilerek umumi müfettişlik kıtaları vücuda getirilir.

Madde 23- Umumi müfettişlik mıntıkalarının umumi surette asayişinin temini ve umum devair muamelatının teftişi, umumi müfettişlik mıntıkasındaki vilâyetlerin müşterek işlerinde ahengin tanzimi vazifesi Umumi Müfettişlere mevdudur. Umumi Müfettişler devletin Umumi vazaifile mahalli idarelere ait vazaif ve mukarreratı daimi surette murakabe ederler.

Maddei Münferide

İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meri olur. Ancak elyevm münakit Büyük Millet Meclisi 5 Eylül 1336 tarihli Nisabı Müzakere Kanunu'nun birinci maddesinde gösterildiği üzere gayesinin husulüne kadar müstemirren müctemi bulunacağı cihetle işbu Teşkilâtı Esasiye Kanunundaki 4'üncü, 5'inci, 6'ncı maddeler gayenin husulüne elyevm mevcut Büyük Millet Meclisi adedi mürettebinin sülüsanı ekseriyetle karar verildiği takdirde ancak yeni intihabdan itibaren meriyül icra olacaktır[124].

(124) Kili, Suna-Gözübüyük, Şeref; Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İşb. Kültür Yayını, Ank. 1985, s.91-94.

Görüldüğü gibi 20 Ocak 1921 Anayasası fiili örgütlenmeyi hukuki ilkelere bağlayan ve illerin yönetim biçimini düzenleyen iki bölümden oluşmuştur.

Anayasa, görünürde padişahlığı açıkça yıkmamakta, hatta Maddei Münferide ile dolaylı yoldan «Nisab-ı Müzakere Kanunu»ndaki gayeye atıfta bulunmaktadır. 7. Maddede ise ülkede halen şeriat ilkelerinin yürüklükte olduğu, laik bir hukuk anlayışına henüz geçilmediği görülmektedir. İlk bakışta, yalnızca zaten yürürlükte olan bir yönetim biçiminin derli toplu bir metinle ortaya konup hukuksallaştırılması sözkonusudur. Fakat, bu yapılırken, çok önemli bir ilke, ulusal egemenlik ilkesi Türk tarihinde ilk kez bir hukuk kuralı durumuna getirilmiştir. 1921 Anayasası bir «halk hükümeti» kurmak amacında o derece ileri gitmektedir ki, illerdeki ve bucaklardaki yönetimin seçimle işbaşına gelen «şûra»lara (yönetici meclislere) bırakılmasını, eğitim, sağlık, ekonomi, bayındırlık, sosyal yardım gibi işlerin onlara devredilmesini öngörmektedir. ancak Kurtuluş Savaşı'nın havası içinde bu pek demokratik hükümler gerçek anlamıyla uygulanamamıştır[125]

(125) Soysal, Mümtaz; Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, İst. 1987, s.43-44.

SONUÇ

1920 yılı, Anadolu ulusal eylemini yok etmeye uğraşan emperyalist batı devletlerine ve onların ülkedeki işbirlikçilerine karşı verilen mücadelenin en yoğun olduğu yıldır.

Ulusal savunmanın önderi Mustafa Kemal, tam bağımsız, demokratik, çağdaş bir Türk Devleti kurmak kararıyla, 1919 yılı boyunca ulusal direnişin örgütlenmesini ve kurulacak olan halk egemenliğinin yasal dayanaklarını hazırlamaya çalışmış; Amasya Genelgesi'yle başlayan Erzurum ve Sivas Kongreleri'nden Heyet-i Temsiliye'ye uzanan bu süreç, 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla tamamlanmıştır.

Ankara'da Anadolu'nun ortasında yeni bir devlet kurulmuştu. Bu devlet batı emperyalizmine karşı yok olmamak için savaşmak zorundaydı; tıpkı emperyalizmin boyunduruğundaki ezilmiş ulusların ekonomik ve siyasal baskıdan kurtarılmasını kendisine amaç edinen doğudaki komşusu Sovyet Rusya gibi...

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde toplanmış olan milletvekillerinin düşünsel düzeyleri, yaşam biçimleri, görüntüleri çok farklıydı. Fakat yüreklerindeki yurt sevgisi onları bütünleştirmişti. Bu Meclis'e belki Osmanlı toplum yapısının çelişkileri ve kararsızlıkları yansımıştı. Fakat her zaman yetkilerini korumakta titizdi. Her an eylem halindeydi. Hiçbir tehlikeden yılmadan sürekli halkla cepheyle bağlantılı çalışıyordu; halkın umudu olmuştu. Ulusal hareketin gücünü dünyaya duyurmak ve başarı sağlamak için kendi içinden oluşturduğu kurullar sürekli dış dünya ile

ilişkideydi; Moskova'da, Londra'da Roma'da amaca ulaşmaya çalışıyor, haklı davayı savunuyorlardı.

Batının uzlaşmaz saldırgan politikası karşısında varolma savaşı verilirken; tam bağımsızlık ilkesini benimsemiş olan Anadolu eylemcileri, politik ilişkilerin paralelinde yeni kurulan devletin ideoloik yapısını belirleme arayışları içine de girmişlerdir. İşte 1920 yılı, tüm Anadolu'ya yansıyan bu arayışların yılı olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında imparatorluğu kurtarmak için oluşturulan düşünce akımlarının ve uluslararası ilişkilerin Meclis'in siyasal ve ideolojik yapısını yönlendirdiği bu arayış döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Sovyet Rusya ile ilişki kurmasının nedeni onların destek ve yardımlarıyla saldırgan batı devletlerini ülkeden çıkarıp tam bağımsızlığı sağlamaktı. Sovyet dostluğu korunmaya çalışılırken ve Sovyet dış politikası ile bir paralellik kurulurken; Rusya'nın toplumsal yaşamını da benimsemek zorunda olunmadığı özellikle vurgulanıyordu. Bu «ittifak»ın bir «iltihak»a dönüşmesi hiç bir zaman düşünülmemiş; İngiliz emperyalizmi ile Sovyet Rusya sosyalizmi arasındaki temel çatışmadan yararlanmak istenilmişti. Rusya'da Bolşevikler henüz sorunlarını tam olarak çözümleyememişken; sosyalizmin ya da komünizmin Anadolu'ya uygulanmasında başarılı olunabileceğinden, Mustafa Kemal kuşku duymakta; hareketi Anadolu'ya taşımaya çalışan Sovyetlerdeki Türk grupları ve onların Sovyet liderleriyle olan ilişkileri de onun, bu çekingenliğini arttırmaktaydı. Enver Paşa da, Mustafa Suphi grubu da Anadolu hareketinin başına geçebilmek için uygun ortamı beklemekteydiler. Bununla birlikte Anadolu hareketinin sosyalist bir gelişmeye yönelmesine 1920 yılı sonlarına kadar olumlu bakılmıştı.

Sovyetler, Mustafa Kemal önderliğindeki ulusal direnişin başarıya ulaşıp ulaşamayacağı konusundaki tereddütleri nedeniyle Türkiye'ye olan tutumlarını açıkça ortaya koymamakta, vaad ettikleri yardımı geçiktirmekteydiler. Mustafa Kemal, Türk-Sovyet ilişkilerinde Bolşeviklerin gösterdikleri çekingenliklerin kalkmasını; görüşmelerin ve yardımın bir an önce olumlu bir noktaya gelmesini sağlamak; Anadolu'da yer yer kurulmuş olan gizli örgütleri sona erdirmek; ulusal hareketin yön değiştirmesine neden olacak girişimleri disiplin altına almak amacıyla kendi denetiminde bir Komünist Partisi'nin kurulmasına izin vermiştir. Bu kararın alınmasında o günlerdeki askeri statejik durumun da etkisi vardır. Eğer Türk kuvvetleri emperyalist batı karşısında yenilgiye uğrarsa; Doğu Anadolu'ya sığınarak Rus gücünün etkisi altına girmek zorunda kalınacaktır. Lord Kinross'un da dediği gibi, Mustafa Kemal böyle bir durumda, milli bir kuruluş olan Türk Komünist Partisi'nin başına geçerek Sovyetlerin karşısında Türkiye'nin bağımsızlığını korumak ve bir hükümet kurmak olanağını kullanmak istemiş olabilir. Gerçekten de Sovyetlerle olan ilişkilerin olumlu gelişiminde emperyalistlere karşı elde edilen başarıların katkısı büyük olmuştur. Yunanlıların İnönü savaşlarında uğradıkları yenilgiden sonra Sovyetler, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması'nı imzalayarak Misak-ı Milli'yi tanımışlar; Sakarya zaferinden sonra ise, o zamana kadar Mustafa Kemal'in başarısızlığa uğraması durumunda Anadolu hareketinin başına geçmesi için alternatif olarak beklettikleri Enver Paşa'yı desteklemekten vazgeçmişler ve iki ülke arasındaki dostluğu güçlendirmek amacıyla Aralık 1921'de Frunze'yi Ankara'ya göndermişlerdir.

Ulusal eylemin lideri Mustafa Kemal, ülke koşullarına

gerçekçi bir yaklaşımla bakarak, Türkiye'yi kurtarmak için oluşturulan çabalardan bir sentez yapmayı başarmış, parçalanmış Osmanlı İmparatorluğundan tam bağımsız, halk egemenliğine dayalı yeni bir Türk Devleti kurmuştur.

Mustafa Kemal, ulusal savunma hareketinin ilk gününden beri adım adım oluşturmaya çalıştığı halkçı düşüncenin egemenliğini, 20 Ocak 1921 Anayasası ile yasallaştırarak ulusal egemenlik ilkesini Türk tarihinde ilk kez bir hukuk kuralı durumuna getirmiş; bu düşünce çizgisini sürdürebilmek için 10 Mayıs 1921'de Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu'nu 9 Eylül 1923'de ise Halk Fırkası'nı kurarak Türkiye Cumhuriyeti'nin temel yapısını oluşturan ilkeleri topluma benimsetmeye çalışmıştır. Bu onun akılcı kişiliğinin eseridir.

Büyük bir zaman ustası olan Atatürk, yapacaklarını «ulusal bir sır gibi» vicdanında taşıyarak; yavaş yavaş yeri geldiğince bütün topluma uygulatmak için her olanağı değerlendirmiş, haklı bildiği her işte büyük bir cesaretle direnmiş fakat hiçbir zaman aşırılığa kaçmayarak Türk ulusunun menfaatlerini herşeyin üstünde tutmaya özen göstermiştir. Onun önderliğindeki Anadolu ihtilali ulusçu, halkçı, tam bağımsız, demokratik Türk Devrimini yaratmıştır.

Ek: 1

Yeşil Ordu Nizamnamesi

1) Türkiye Yeşil Ordu Teşkilâtı Avrupa emperyalizminin hülûl ve istilâ siyasetini Asya'dan tard etmek üzere teşekkül etmiş bir mücadele teşkilâtıdır.

2) Yeşil Ordu umum Türkiye'de dahi her nevi emperyalizm cereyanlarını ve sermayelerini haksız tegallüp ve tahakkümlerini ref ve izale etmekte tereddüt etmez.

3) Yeşil Ordu arazi ve umumi servetten bütün efrâd-ı ahâlinin, ancak zati saîleri ve maddi ve manevi kabiliyetleri nisbetinde faydalanmasını temine çalışır.

4) Su, hava, ışık ve hararet gibi hayati menfaatlerden sayılan ve umumi olan toprağın hükümetçe idaresini ve halkın meccanen müşterek mesaisine tahsisini esaslı ıslahat cümlesinden sayar,

5) Menkul ve servet sağlayan sermayelerden hasıl olacak faydanın şahıslara ailelere değil bütün efradı ahaliye temini için iktisadi idarede hükümetin şiddetli müdahalesine taraftardır.

6) Yeşil Ordu servet tevlit etmeyen süs ve kullanma eşyasının bugüne kadar devam edip gelen tasarruf haklarına riayet etmekle beraber bundan sonra birikmesine mâni olacak tedbirleri vazifelerinin en ehemmiyetlisi olarak telakki eder.

7) Yeşil Ordu, cemiyet hayatında halk hükümetini ve tam bir «iştirâk-ı mesâi» usulünü kabul eder.

8) Yeşil Ordu harb ve askerlikten, kuvvetin kaynak ol-

duğu temellük hakkı dâvalarından nefret eder. Muharebe ve mücadeleyi, ancak bu dâvalara mani olmak için emperyalizmi imha edinceye kadar meşru görebilir.

9) Yeşil Ordu yığılmış veya miras kalmış altınlarının gölgesinde daima âmir ve mütehakkim yaşayan azınlıklara mukabil, zarurî ihtiyaçlarını bile te'min edemeyerek mütemadiyen azınlıklar hesabına çalışan esir insanların teşkil edeceği çoğunluk ordusudur ve hedef bu çoğunluğun refah ve saadeti, hürriyet ve selâmetidir.

10) Yeşil Ordu yalnız adalî ve fikrî emeğinin karşılığı olarak yaşayan rençber, amele, hademe; me'mur gibi beşeriyetin hakikî hâdimlerini teşkilâtının en sağlam unsurları olarak bilir.

11) Yeşil Ordu zatî sa'y ile cemiyet hayatında yer bulamayacak acezeyi ve ihtiyar malûl ve mariz olanları umumî hayatın müşterek mütesavi menfaatlerinden ayıramaz.

12) Yeşil Ordu aile hayatına hürmetkârdır.

13) Yeşil Ordu, İslâmiyetin bütün içtimaî esaslarına istinat ederek asr-ı saâdetin müşterek samimiyetini iadeye ve Batı'dan gelen kendini beğenmiş ihtirasları Asya'dan atmağa çalışmakla yolunu, hak yolu, Allah yolu bilir.

14) Yeşil Ordu terbiyede geleceği hazırlama işlerinde kardeşliği her şeye hakim kılmak umdesini kabul eder.

15) Mektep tahsilini, cemiyetin müşterek hayatındaki esaslara göre, parasız mecburî ve yatılı olarak sağlamağa taraftardır.

16) Yeşil Ordu adâlet esaslarında, neticeler ve hâdiseler ile değil, sebepler ve te'sirlerle mücadelenin verimli ve te'sirli olduğuna inanır. Bu sebeple her nevi ihtiraslarla rüçhan ve tefevvuk iddialarını, ruhî marazları, ırsî illetleri ıslah edecek

müesseseselere mahkemelerden, hapishanelerden ve bunlara müntehî olan bütün cürüm ve ceza hakkındaki nazariyelerden ziyade chemmiyet verir.

17) Yeşil Ordu en ağır cürmü emperyalizm olarak telâkki ve idam cezasını yalnız bunun taraftarının hakkında meşru mukabele olarak kabul eder.

18) Yeşil Ordu ahlâk işlerinde içtimaî fayda esasını tâkip eder. Hayır ve şer ancak cemiyetin ve beşeriyetin müşterek saâdeti itiyadiyle kaabil-i tefriktir.

19) Yeşil Ordu, kızıl inkılâp ordularının samimi bir kardeşlik ile ebediyen bağlısı ve müttalikidir.

20) Yeşil Ordu'nun fârik alâmeti yeşil bayraktır. İslâm kardeşliği bu bayrak altında teessüs ve insanlar arasında kızıl ve yeşil bayrakların irtihadı, mes'ut inkılâba ve gerçek saâdete yönelen çalışmaları tamamlayacaktır.

21) Yeşil Ordu Türkiye'de hafî (gizli) bir umumî merkez ile idare olunur. Umumî merkez bütün Yeşil Ordu teşkilâtına mâlik memleketlerle bağlı olduğu gibi Moskova ve kızıl orduları merkezi ile de münasebettedir.

22) Köylere kadar her memlekette Yeşil Ordu'nun umumî merkezine bağlı hafî (gizli) merkez hey'etleri vardır.

23) Teşkilâtın şimdilik vazifesi iş bu programdaki esasların halka neşir ve tâmimi ile gelecekteki faaliyet zeminin sür'atle hazırlanmasıdır.

24) Umumi merkez fiilen harekete geçmek zamanını, harici merkezlerle muhabere ile tesbit ederek büyük faaliyet merkezlerini ta'yin ve murahhaslarını îzam eyliyecektir.

25) Yeşil Ordu'nun inkılâp hareketi tahmin olunduğundan daha yakındır ve beşerin saâdet ve istihlâsı bu harekettedir.

26) Yeşil Ordu'nun teşkilâtına mensup olupta emperyalizm lehinde gayemize hıyanet eden derhal idâm olunur.

27) İdam hükmü umumî merkezce verilir ve şimdilik gizli ve hususî vasıtalarla icra edilir.

28) Yeşil Ordu'nun umumî masrafları gizli surette toplanacak ianelerle, mensuplarının vereceği aidattan tedârik olunur.

29) İane toplamakta şikâyetlere ve Yeşil Ordu'nun teşkilâtının genişletilmesine mâ'ni olacak tazyikler ile, aleyhtarı cereyanları artırmağa bâis olacak zor ve tehditler kat'iyyen memnu'dur.

30) Umumî merkez varidatı, merkez hey'etinde gönderilecek yüzde yirmi hisse ile kendi hususî teşebbüslerinin te'min edeceği menfaatlerden terekküp eder.

31) Yeşil Ordu umdelerinin neşr ve tâmimi için makale, risale ve kitaplar yazan fikir ve kalem erbabı umumî merkezce taltif edilir.

32) Yeşil Ordu umdelerinin aleyhinde neşriyat ve teşvikatta bulunanlara, şimdilik beşerin saâdetine râci olan büyük inkılâbın mahiyeti ihtiyatlı lisanla anlatılarak fikirlerini düzeltmeğe gayret edilir[126]

(126) Yakın Tarihimiz, Yeşil Ordu Cemiyeti, Cilt I, s. 103.

Ek: 2

Halk Zümresi Siyasi Programı

Maksat ve Meslek

1) Memlekette bilâ kaydü şart halkı hâkim kılmak üzere «Halk Zümresi» teşekkül etmiştir.

2) Asrın icabına halkın ihtiyacına göre muktezi teceddüdat ve tesisatı temin etmek Zümre'nin gayesidir.

3) Zümre, İslâmiyetin kudsî esasatına istinat ederek Asr-ı Saadetteki samimiyet-i müşterekeyi iadeye ve Garptan gelen ifsadat-ı ahlâkikiyyeyi, tahakküm ve ihtirasatı takim ve imhaya çalışmakla yolunu Hak yolu, Allah yolu bilir.

4) Zümre'nin meslek-i esâsisi halkın refah-ı umumîye mütesaviyen nail ve hâdim olmak hakkını ihraz etmesine hizmet ve delâlettir. Zümre'nin nazarında, bedenî veya fikrî emeğinin mukabili olarak yaşayan rençber, amele, hırfet ve sanat erbabı, müderris, mualim, memur, hademe gibi faaliyet ve mesai anasırı beşeriyetin hakiki hâdimleridir.

5) Terbiyede ve istihzarat-ı müstakbelede uhuvvet ve içtimaiyyet-i umumiyyeyi ferdiyet-i hodbinâneye hâkim kılmak, Zümre'nin en başlı umdelerinden biridir.

6) Zümre, kapitalistlerin mahsul-ü tasniatı ve emperyalistlerin vesile-yi müdahelât ve tahakkümü olan dûyun-u hariciyye ve imtiyazat-ı ecnebiyyeyi, masum halk hesabına, en haksız bir külfet-i zâlime addeder.

Halk ve Hükümet

7) İcra kuvveti ile teşri selahiyeti halkın Büyük Şûrasında temerküz eder.

8) Büyük Şûrâ, livalardan rey-i âm ile intihap olunan mümessillerden terekküp eder. Onsekiz yaşını ikmal eden her fert intihap etmek ve yirmibeş yaşını ikmal edenler de intihap edilmek hakkına mâliktir.

9) Büyük Şûrâ âzâları iki sene müddetle intihap olunurlar ve alelâde olarak lâakâl dört ay içtimâ ederler. Büyük Şûrâ, kâffe-i mesalih için merci' ve hâkemdir. Şûrâ münakid bulunmadığı zaman âzâsından üçte biri intihapla müçtemi kalarak, Şûraya ait hukuk ve selâhiyeti istimal eder.

10) İntihabın adîm ül-imkân olduğu, mürettep âzânın sülüsan ekseriyetiyle tahakkuk ettiği takdirde, devre-i intihabiyyenin her defasında azamî bir sene temdidi caizdir.

11) Kanun-u mahsusla diğer şûrâlara tefrik edilen vezaif ve selahiyet fevkindeki kavaninin vaz'ı ve tadili ve feshi ve hukuk-u müktesebenin tevsii ve tahdidi, aff-ı umumî ve hususî, akd-i sulh ve ilân-ı harp, tanzim veya tasdik-i muahedat Büyük Şûrânın cümle-yi hukukundandır.

12) Büyük Şûrâ, hükümetin inkısam ettiği şubeleri, kendi arasından müntehap İcra Vekilleri marifetiyle idare eder. Âzâ'yı mütebakiyye icraî hususatta, vekillere tayin-i istikamet ve teftiş ve murakabe ile leddelicap, bunlardan bazılarını veya cümlesini tebdil eyler.

İdare

13) Memleket, coğrafî ve vaziyet-i iktisadî münasebet itibarları ile vücude gelmiş ve gelecek nahiye, kaza ve liva şûrâları marifetiyle idare olunur. Nahiye ve liva şûrâlarının reisleri o cüz-ü idarîlerin icra âmiridir. Memuriyetleri birer derece yukarı şûrâların ekseriyetiyle tasdik olunur.

14) Vahdet-i idare ile cereyan-i umurun halelden masun kalmasını teminen memleket teftiş mıntıkalarına ayrılarak

Büyük Şûrâ, her defasında ayrı müfettişler göndermek suretiyle, işbu mıntıkaları mütemadiyen teftiş ve murakabe ettirir. Livalar arasında çıkacak ihtilâfı her liva şûrâsında ikişer zatla birlikte mütefettiş tetkik ve halleder, müfettiş keyfiyetten Büyük Şûrâyı haberdar etmeye mecburdur. Müfettişler idare ve maksadı-ı içtimaî hilâfına hareket eden şûrâ reislerinin tebdili kendisini müzakerata iştirak ettirmek şartıyla ait olduğu şûrâya esbab-ı mucibesiyle arz eder ve keyfiyetten büyük şûrâyı haberdar eyler.

Hidemat-ı Umumiyye

15) Şer'iyye ve Evkaf, Sıhhiyye ve Muavenet-i İçtimaiyye, Maarif, İktisat, Adliye, Maliye, Dahiliye, Nafıa, Hariciye ve gaye-i meşruamızın istihsaline değin Müdafaa-yı Millliye vekâletlerinden ibarettir.

16) Uhuvvet-i umumiyenin tesisini isteyen «Halk Zümresi» muharebe ve mücadeleyi ancak tahakküm ve istilâ davalarına mani olmak ve emperyalizmi imha ve beynelbeşer fitneyi izale etmek için meşru görür; ve bu vazifeyi bilâ istisna her fert hakkında istitaat nisbetinde hem madden hem bedenen mecburî telâkki eder.

17) Zümre; içtimaî, idarî ve ahlâkî noksanları izale sırasında, küûl, fuhuş, ırza tasallut, sirkat ve emsali zemaim-i ahlâkiyyenin men ve nehyini de olanca ehemmiyetle nazar-ı itibare alacaktır.

18) Zümre mektep tahsilini cemiyetin hayat-ı müşterekesindeki esasat-ı samimiyyeye göre, meccanî ve leylî olarak teyide taraftardır. Her tarafta mektepler ve umumî kütüphaneler açılarak okumadık kimse bırakılmayacaktır. Müessesat-ı ameliyye ve fenniyyenin adetleri teksir olunacak; ve bunların cümlesi hükümetin idaresinde ve meccanî olacaktır.

19) Umur-u maliyyede Zümre'nin gayesi mesai-yi umumiyyeyi hüsn-ü tanzim ve tevzi edebilmektir. Bu gaye temin olununcaya kadar vergilerde nisbet-i âdileye ihtimam olunacak, ikinci sınıf olan işçi ve köylü şimdiye kadar ezildikleri bâr-i tekaliften kurtarılacaktır.

20) Arazinin rekabesi beytülmale aittir. Toprakları olmayanlara, hükümetçe kâfi miktarda ve bilâ bedel arazi verilerek, her rençberin hür ve müstakil çalışabilmesi ve bu suretle toprakların azamî imar ve istismarı temin olunacaktır. bu husus kanun-u mahsusla tesbit edilecektir.

21) Emekçilerin (işçi ve köylülerin) meskenleri(nin) kavaid-i sıhhiyeye muvafık olması bunların çalıştıkları mahallelerde her türlü tehlikeden masun bulunmaları hükümetçe temin edilecektir.

22) Eczahaneler ve hastahaneler hükümetin taht-ı idaresindedir. Hastalık halinde meccanen tedavi edilmek her ferdin hakkıdır.

23) Halk Zümresi, sây-ı zâtisiyle hayatında mevki bulamayacak acezeyi ve ihtiyar, malûl ve mariz olanları hayat-ı umumiyyenin aynı derecede menafi-i müştereke ve mütesaviyyesinden ayırmaz. Onaltı yaşına kadar fukara çocukları hükümetçe iskân ve infak ve terbiye olunur.

24) Teşebbüsat-ı nâfıada imtiyaz usulü yoktur. Tesisat-ı nâfıanın kaffesi halkın hukuk-u umumiyyesi meyanına dahil ve hükümetin taht-ı idaresindedir.

25) Halk Zümresi, adalet esaslarında netayiç ve hadisatla değil esbap ve müessirat ile mücadelenin müsmir ve müessir olduğuna kanidir. Binaenaleyh, her nevi ihtirasat ile rüçhan ve tefavvuk daiyelerini, marazî infialât-ı ruhiyyesi, irsî ve ecdadî sevaik-i beşeriyyeyi ıslah edecek müessesata, mahkemelerden, hapishanelerden ve bunlara müntehi olan bütün

cürüm ve ceza hakkındaki nazariyelerden ziyade ehemmiyet verecektir.

26) Tedricen, âzâsı halk tarafından müntehap Halk Mahkemeleri teşkil olunacak ve hapishaneler dar-ül-mesaî haline kalbedilecektir.

27) Refah-ı umumîyi mesâînin âheng-i intizamından çıkaralacak olan Halk Zümresi, muhtekirlerin hile ve desiselerle cem ve celp etmiş olduğu magsubattan nefretle, en sahih sermayeyi sây ü amelden ibaret bilir.

Teraküm ve inhisarı gayr-i caiz menafiin azamî mikyas ile husul ve tevzii için istihsal ve istihlâk kooperatifleri vücude getirilecektir. Ticaret-i hariciyye hükûmetin taht-ı himaye ve murakabesinde bulunan bu teşkilât marifetiyle yapılacaktır.

28) İşbu siyasi program muhteviyatını temin-i tatbiki için muktezi kavanin ve nizamatı ihzar ve teklif etmek üzere Zümre mensuplarından ve mütehassıslardan mürekkep zevat işe başlayacaktır[127]

(127) Tuncay, Mete; Türkiye'de Sol Akımlar, Belgeler, BDS Yayınları, İstanbul 1991, s. 165–166.

Ek: 3

Teşkilâtı Esasiye Kanunu Lâyihası

Maksat ve Meslek

1) Türkiye Büyük Millet Meclisi, hududu millisi dahilinde temini hayat ve istiklâl ve tahlisi makamı hilâfet ve saltanat ahdile teşekkül eylemiştir.

2) Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, hayat ve istiklâlini kurtarmağı yegâne maksadı ve gaye bildiği halkı, emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden tahlis ederek idare ve hâkimiyetin hakiki sahibi kılmakla gayesine vâsıl olacağı itikadındadır.

3) Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, milletin hayat ve istiklâline suikast eden emperyalist ve kapitalist düşmanların tecavüzatına karşı müdafaa ve harici düşmanlarla tevhidi mesai edip milletin iğfal ve ifsada çalışan dahilî hainlerin tedibi için orduyu tarsin etmeği ve onu istiklâli millinin müttekâsı bilmeği vecibe addeder.

4) Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti halkın maruz bulunduğu avamili sefaleti izale ile esbab ve veaiti saadet ve refahını temin etmeği umdei esasiye ve binaenaleyh toprak, maarif, adliye, iktisat ve alelûmum içtimai measailde asrın icabına ve halkın hakikî ihtiyacına göre muktazi teceddüdat ve tesisatı vücude getirmeği başlıca vazife addeder. Ancak, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti gaye ve maksatlarını temin için bilcümle mesai ve icraatında millet ve memleketin maruz bulunduğu fiilî tecavüzat ve ifsadata karşı milletin vahdet ve tesanüdünü halele ve müdafaa ve

mücahede kuvvet ve kudretini nakiseye uğratmaktan ehemmiyetle tevakki eder. Siyasi, içtimaî, umdelerini milletin ruhundan almağa atfı ehemmiyet eden Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu umdelerin tatbikatında milletin temayülât ve ihtiyacatı hakikiyesini nazarı dikkatte bulundurur.

Mevaddi Esasiye

5) Hilâfet ve saltanat makamının tahlisine muvaffakiyet hâsıl olduktan sonra Padişah ve Halifei müslimin kavanini esasiye dairesinde mevkii muhterem ve mübeccelini ahzeder.

6) Hakimiyet bilâ kaydü şart milletindir, usulü idare, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müsteniddir.

7) İcra kudreti ve teşri salâhiyeti milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder.

8) Türkiye Halk Hükümeti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Ve (Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti) ünvanını taşır.

9) Büyük Millet Meclisi, vilâyetler halkınca reyiâm ile müntehap azadan mürekkeptir.

10) Büyük Millet Meclisi azasının miktarı her elli bin nüfusta bir aza olmak itibariyle tertip olunur.

11) Büyük Millet Meclisi'nin intihabı iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan azanın azalık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Büyük Millet Meclisi azasının her biri kendini intihap eden vilâyetin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir.

12) Büyük Millet Meclisi her sene teşrinisani iptidasında bilâ davet içtima eder.

13) Büyük Millet Meclisi Azası her mebdei içtimadan

itibaren dört ay sonra Büyük Millet Meclisi'ne ait kâffei hukuk ve salâhiyeti haiz olmak ve gelecek devrei içtimaiyeye kadar hali içtimaı muhafaza etmek üzere her vilâyetten asgarî birer aza bulunacak surette içlerinden sülüsünü reyi hafî ile tefrik eder.

14) Bilûmum kavanin vaz ve tadili, feshi ve muahedat ve sulh akti ve ilânı harp Büyük Millet Meclisi'nin cümlei hukukundadır.

15) Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti inkisam eylediği devairi kanunu mahsusu mucibince intihapgerdesi olan vekiller vasıtasıyle, reisinin tahtı riyasetinde olarak idare eder. Azayi mütebakiye icraî hususat için vekillere veçhe tayin ve ledelhace bunları tebdil eder.

16) Ordu münhasıran Büyük Millet Meclisi'nin ordusudur. Emrü kumanda salâhiyeti Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti maneviyesinde olup emrü kumandaya müteallik umur erkânı harbiyei umumiye vekâleti tarafından tedvir olunur.

17) Büyük Millet Meclisi Reisi aynı zamanda İcra Vekilleri Heyetinin de reisidir. Meclis reisi sıfatı ile Meclis namına vazı imzaya ve tasdiki mukarrerata salâhiyettardır.

İdare

18) Türkiye, coğrafi vaziyet ve iktisadî münasebet noktai nazarından vilâyetlere, vilâyetler kazalara münkasem olup kazalar da nahiyelerden terekküp eder.

Vilâyet

19) Vilâyet umuru mahalliyede şahsiyeti maneviye ve muhtariyeti tammeyi haizdir. Siyaseti hariciye ve dahiliye, umuru askeriye, beynelmilel münasebatı iktisadiye ve Hükümetin tekâtifî umumiyesi ile menafii birden ziyade vilâyata şamil hususat müstesna olmak üzere Büyük Millet Mecli-

si'nce vazedilecek kavanin mucibince bilumum umuru maarif, sıhhiye, iktisadiye, ziraiye, nafia ve muaveneti içtimaiyenin tanzimi idaresi (Vilâyet meclislerinin) salâhiyeti dahilindedir.

20) Vilâyet meclisleri, beş bin nüfusta bir aza itibariyle ve reyiâm ile vilâyet halkınca müntehap azadan mürekkeptir. Vilâyet meclislerinin devairi intihabiyesi, Büyük Millet Meclisi'nin devrei intihabiyesi kadardır. Müddeti içtimaiyeleri senede iki aydır.

21) Vilâyet meclisi azası meyanından bir reis ile dört azadan teşekkül etmek üzere bir heyeti idare intihap eder. Salâhiyeti icraiye daimî olan işbu heyete aittir.

22) Vilâyette Büyük Millet Meclisi'nin vekil ve mümessili olmak üzere vali bulunur, vali Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından tayin olunup vazifesi Hükümetin umumî ve müşterek vezaifini rüyet etmektedir. İdarei mahalliyeye karşı vaziyet ve vazifesi yalnız murakabeden ibarettir.

Kaza

23) Kaza yalnız bir idareî ve inzibatî cüzü olup şahsiyeti maneviyeyi haiz değildir. İdaresi Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından mansup ve valinin tahtı emrinde bir kaymakama mevdudur.

Nahiye

24) Nahiye hayatı hususiyesinde haizi muhtariyet bir şahsiyeti maneviyedir.

25) Nahiyenin bir meclisi, bir idare heyeti ve bir de müdürü vardır.

26) Nahiye meclisi nahiye halkınca reyiâm ile müntehap azadan terekküp eder.

27) İdare heyeti veya nahiye müdürü nahiye meclisi tarafından intihap olunur.

28) Nahiye meclisi salâhiyeti kazaiye, iktisadiye ve maliyeyi haiz olup bunların derecatı kavanini mahsusa ile tayin olunur.

29) Nahiye bir veya birkaç köyden mürekkep olduğu gibi bir kasabada bir nahiyedir. Bir veya müteaddit köyün birleşmesinden hasıl olan nahiyeye (Divan), bir kasabanın teşkil ettiği nahiyeye (Belde) namı verilir.

Müfettişi Umumîlik

30) Vilâyetler iktisadî ve içtimaî münasebetleri itibariyle birleşerek müfettişi umumîlik mıntıkalarını vücude getirirler.

31) Müfettişi umumîlik mıntıkalarının umumî suretle asayişinin temini ve bilumum devair muamelâtının teftişi ve müfettişi umumîlik mıntıkasındaki vilâyetlerin müşterek işlerindeki ahengin tanzimi vazifesi müfettişi umumîlere mevdudur[128].

(128) Arar, İsmail; Atatürk'ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi, Baha Matbaası, İst. 1963, s. 33–38.

Ek: 4

MESLEKİ TEMSİL SİSTEMİ
(Kör) Ali İhsan Beyin Programı ve Notları

Mukaddime

Fırka, Osmanlı İmparatorluğu'nun şu dört sebepten sukut ve inhitata uğradığı kanatindedir.

1) Vaktiyle hakikî tımar sahiplerinin mağlûbiyet ve indirası üzerine halkın idare-i memleketten katiyyen uzaklaştırılarak hükümetin kapıkulu ananâtına vâris ve halkın ihtiyaçlarını gayr-i müdrik zümreye intikal ve inhisarı.

2) Bunun neticesi olarak memur ve bittabi müstehlik sınıfın bütün hüsn-ü niyetine rağmen ıslahata şiddetle taraftar olduğu zamanlarda bile idarenin tanziminde umûr-u iktisadiyeye bigâne kalması.

3) Fakr-ü sefalet neticesi akaid ve fezail hakkındaki telâkkilerin za'fâ duçar olarak dinî, ahlakî düsturların mürde ve bi'meâl ibâreler halinde kalması.

4) Ecanip tarafından tahrik edilen bazı anasırın «Hâkim Kavim» addolunan Türk ve Müslüman halk ile mücadelesi.

Fırkanın kanaatına göre, sukutumuza sebep olan bu âmilleri ortadan kaldırarak yeni bir Türkiye te'sis edebilmek için yalnız bir çare vardır ki, o da idareyi halk idaresi şekline tebdil ve idarenin tanziminde halkın iktisadî ihtiyaçlarını rehber ittihaz eylemektir. Eğer halk fıkaralığın, sefaletin zebunu olmaz ise, maddiyatı inkişâf edebileceği gibi, ancak o zaman doğru düşünmeğe ve doğru hareket etmeğe, mânâsız

ve mürde lâfızları canlı ibârelere tebdil etmeğe muktedir olabilir ve efkârı, mesaînin hüsn-ü tanziminden tevellüdü tabii olan refah-ı maddî, teali-i maneviyeye matuf olacağı için unsur-ı mücadelâta ve vekayi-i maziyenin tahrifi ve su-i telkini suretiyle sunuf-u âliye tarafından hissiyât taglit edilerek idare olunun tarz-ı siyasetin tahkikâtına bigâne kalır.

PROGRAM

Meslek

Türkiye Devleti'nin umde-i teşekkülü tahsil ve ta'mim-i refah ve te'min-i adl ve müsavattır. Bu itibarla meslek-i esası, âmme-i halkın refah-ı umumiyeye hâdim bir uzv-u nâfi halini iktisap etmesine hizmet ve delâlet ve bu hususa masruf teşebbüsâtı, indiyattan tecrit ile iktisadî iş bölümünün icabâtına mutavaat ve dahil-i memlekette aheng-i iktisadın te'sisiyle seyyiat-ı rekabetten halkı siyanettir.

Hakk-ı Hükûmet

Madde 1- Hakk-ı hükûmet ve hâkimiyet bilâ kayd ü şart millete râcidir. Bu itibar ile kudret-i icrâ ve selâhiyet-i teşri milletin mümessili hakikisi olan Meclis-i Umûmî-i Millette tecelli eyler.

Madde 2- Meclis-i Umûmî-i Millî, cüz-ü tam-ı idarî olan livalarda mukim ve âtiyüzzikr mesâlike münkasem ahalinin rey-i âm usuliyle intihap edecekleri meb'uslardan terekküp eder. Her meslek eshabı kendi meb'uslarını içlerinden ayrıca intihab edecekler ve haiz-i nisab olmayan meslekler eshabı için de her cüz-ü tam behemehal bir mebus verecektir. Me-

salik-i mezkûre erbabından on sekiz yaşını ikmal etmiş ve nizamname-i mahsusta ayrıca tasrih olunacak esbab-ı maniadan âzâde bulunmuş olan her ferd hakk-ı intihabı haizdir. Kezalik bizzat mesalik-i mezkûreye mensup olmayıp da bunları ifasına mecbur oldukları hıdemât ve mesaîyi ibraza ikdar için muktezi hidemât-ı beytiyeyi ifa edenler aynı mesleğe mensuplar ile beraber itay-ı re'y eylerler.

Mesalik-i mezkûre şunlardır:

1) Çiftçiler, çobanlar
2) Sanatkârlar
3) Tacirler
4) Me'murîn ve müstahdemîn
5) Efrad-ı askeriyye
6) Gemiciler
7) Madenciler
   > bulunan elviyede
8) Serbest meslekler eshabı
9) İşçiler

Madde 3- Meb'usân iki sene müddetle intihap olunur ve ikişer ayı tecavüz etmemek üzere iki defa akd-i içtima eyler.

Meb'usânın gayr-i mün'akid bulunduğu zamanlarda âzâsından üçte biri intihap ile müçtemi kalır ve kâffe-i mesalih için merci ve hâkimdir. Meclis mün'akid bulunduğu zamanlar selâhiyet-i icra ve hakk-ı teşri' kendisine ait olup gayr-i mün'akid bulunduğu zamanlarda hâl-i içtimâı muhafaza etmiş olan sülüsü, Meclis'e ait hukuk ve selâhiyeti istimâl eyler.

Madde 4- Bilûmûm kavâninin va'z ve ta'dil ve feshi ve hukuk-u meksubenin tevsi ve tecdidi aff-ı umûmî ve husûsî, akd-i sulh ve ilân-ı harp Meclis-i Umûmînin cümle-i hukukundandır.

Madde 5- Meclis-i Umûmî hükümetin inkisam ettiği devairi intihabgerdesi olan komiserleri vasıtasiyle idare eyler. Âzây-ı mütebakiye icraî husûsâtta komiserlere veche tayin eyliyececkleri gibi leddelhacce bunları tebdil ve kâffe-i şuabatta icray-ı teftiş hakkını muhafaza eyler.

Madde 6- Komiserler ile âzây-ı daime arasındaki münasebât ve teftişin tarz-ı icrası nizamât-ı mahsûsa ile tavzih ve irae olunacaktır.

İdare

Madde 7- Memleketin ihtiva ettiği iktisat merkezleri ehemmiyetleri itibariyle iki sınıf addolunacaktır.

Bunlardan birinci derecede mühim olan merkezler, iktisaden kendisine merbut etrafı ve kazalariyle livaları ve ikinci derecede mühim merkezler etrafı ve nahiyeleriyle kazaları teşkilde esastır. İdare bir dereceli olup her liva iktisadî bir merkez etrafında toplanan bir iktisat dairesidir ve cüz-ü tamı idarîdir. Her cüz-ü tamda idare-i mahalliye ve hidemât-ı umumiyeye ait teşkilât memleketin ihtiyacına göre şubelendirilir.

Madde 8- Livalar idare-i mahalliyeyi, mevzu kavanin ve nizamat dahilinde tanzim ve hususi bütçeyi tertip ve suret-i sarfını ta'yin selâhiyetini haiz umûmî meclislere maliktir. Meclis-i umûmîlerce müntehap bir encümen livalara ait umur ve hususatı alettemadi mürakabe eyler, ve hususi bütçenin sarfiyatını taht-ı teftişte bulundurur. Liva dahilinde hidemât-ı mahalliye ait icra selâhiyeti işbu encümenin reisine mevdudur. Liva Meclis-i ûmumîlerinin tarz-ı intihapları meb'usan intihabatının aynıdır.

Madde 9- İktisaden istidatlarına göre müteaddid köyler

bir belediye meclisine malik bir nahiye teşkil ederler. Şehir ve kasabalar dahi bir belediye meclisine maliktirler. Kaza merkezleri şehir ve nevahi belediye mümessillerinden mürekkep olarak teşekkül eden, kaza meclislerinin makarrıdır. İşbu kaza meclisleri, o kaza dahilindeki şehir ve kasabalar ile köyleri müşterken alakadar eden hususatı icra eyler.

Madde 10- Hidemat-ı umumiye; hariciye, adliye, müdafaa-i milliyye, maarif-i umumiye, nafia, maliye, dahiliye, sıhhiyye, posta telgraf, ziraat, iktisadiyat, muavenet-i umumiyeden ibaret olup bu hizmetler bervech-i bâlâ şartlar tahtında on iki komiserliğe ayrılmıştır. Orman ve maadin ziraat komiserliğine, rüsumat maliyeye; sicill-i nüfus, tapu dahiliyeye mülhak olduğu gibi, ticaret ve sanayi ve umumi istatistik hidematı da iktisat komiserliğine ilhak edilmiştir.

Madde 11- Meclis-i umûmî gayr-i mün'akid bulunduğu zamanlarda icray-ı faaliyet edecek olan sülüs âzâ hidemat-ı umûmiyenin kâfesinde hakk-ı teftişi haiz oldukları gibi, bunlardan müfrez ve umûr-u dahiliyeye nezaretle mükellef bir heyet-i müntahabe de livaları mütemadî bir surette nazar-ı tetkikten geçirerek umûr ve mesalihin intizam dairesinde cereyanına muavenet ve idarenin vahdetini te'mine hizmet edecek ve müfettişler, hidemât-ı umûmiye sektedar olduğu veyahut devletin emniyet-i dahiliyesi ihlâl edildiği takdirde, encümen reisine işten el çektirerek idareyi deruhde etmeğe ve leddelhacce dahiliye komiserliğinin inzimam-ı rey ve muvafakatiyle meclisi in'ikada davet etmeğe ve encümeni yeniden intihap ettirmeğe selâhiyettar olacaktır. Bu suretle hidemat-ı umûmiye veya devletin emniyet-i dahiliyesi muhtel olur ve meclis-i umumi âzâsının kanun-u esasî ve siyaset-i devlete mugayir fikir ve kanaata sahip oldukları tebeyyün

eder ise dahiliye komiseri meclis-i umûmî-î livayı müddetinin inkizasından evvel fesh ile intihabatı tecdid ettirebilir.

Madde 12- Bilûmum deavinin merci-i rüiyyeti mehakim-i adliyedir. Ancak ceraim-i askeriyye Divan-ı Harplerce muhakeme edilir. Herhangi bir mahalde ihtilal zuhuru takdirinde İdare-i Örfiyye ilan olunabilir. Fakat İdare-i Örfiyye'nin ilânını mucip olan ahvâl ve ef'alden dolayı icray-ı muhakemât için Divan-ı Harb-i Örfiler teşkiline mesağ yoktur. Bu kabil muhakemât dahi mehâkim-i adliyede icra kılınır.

İktisat

Madde 13- İktisadî menafiin teraküm ve inhisarına mâni olmak matlubtur. Bu itibarla çiftçi ve esnaf zirai sendika ve istihsal kooperatifleri teşkiline sevk edilecekleri gibi vücutpezir olacak her nevi sendika ve kooperatiflerin yekdiğerleriyle tesis-i irtibatına hizmet edilecek ve eyadi-i tedavül taksir ve bu suretle temin-i tasarruf için istihlâk kooperatifleri dahi teksir olunarak müessesât-ı mezkurenin himayesi emrinde icap eden nizamat tedvin edilecektir.

Madde 14- İstihsal-i azîmenin tevakkuf ettiği sermayeyi hariçten celp için her türlü teshilat yapılacaktır. Ancak erbab-ı fen ile maliye me'murlarından maada sâi erbabının Türk tabiiyetini haiz olması şarttır.

Madde 15- Teşebbüsat-ı umûmiye-i iktisadiyede imtiyaz usulu merdûd olup bu kabil teşebbüsat hükümet hesabına icra olunacatır. Ancak hükümetin, buna kadir olacağı vüs'at-ı maliyeye vusülüne kadar efrad ve ecnebi sermayesine lüzum göründüğünden her işin mahiyet ve müsaadesine göre çareler ve suret-i tesviyeler aranacak, hükümetin bu kabil işlerde hakimiyeti muhafaza etmesine mukabil bir kısım ser-

mayeyi devlet hazinesinden vermesi ve hariçten gelecek sermaye için asgarî menafi te'min etmesi gibi şekiler ile tahsil-i maksad olunacaktır.

Madde 16- Ecnebi sermayesinin memlekete duhuliyle faydabahş olması, refah-ı umumiyeye hizmet namına matlup ve mültezem olmakla beraber ne hemşehrilik hukukunu haiz olan efrad-ı ahali, ne de ecanip müstakillen bank te'sisine ve bu şekil altında muamelat-ı nakdiyye ile iştigâle me'zun değildirler. Ecnebi sermaye-i nakdisi, dahil-i memlekette âmil olabilmek için eshab-ı hükümetle bizzat akd-ı mukaveleye ve nükûd-u mezkûreyi hükümet bankasına iştirak suretiyle v'az ve idhale mecburdurlar.

Madde 17- Fi'len tecavüz yağma, tahrip mahiyetini iktisap etmemek şartiyle hakk-i içtima, serbesti-i vicdan ve hürriyet-i matbuat te'min olunacaktır.

Tertip olunan program halk hükümetini te'sis maksadiyle tanzim edildi. Halk hükümeti demek, bünye-i iktisadiyeyi hakim kılmak demektir. İkisi bir şeydir. Zaten programın hudud-u esasiyyesi üç kısımdır.

1) İcra ve teşri kuvvetinin millete râci olduğunu teslim ve bunların tefrikine lüzum olmadığını iddia eyleyerek işbu kuvveti mesalik-i içtimâiye erbabının mümessil-i hakikilerine vermek;

2) Evvelâ, halk iktisadî nokta-i nazardan tasnif olunduğu zaman asıl sâî ve âmil oldukları tezahür eyleyenleri, yani bizzat istihsal, ma'mül ve gayr-i ma'mül levazımı müstehliklere îsal işlerini yapanları yekdiğeriyle birleştirerek ve muhtelif istihalelere tâbi tutarak istihsal ve mübadelede bugün fazla görünen mutavassıt anasırı ref ve izale etmek;

Saniyen; istihsal, mübadele ve tevzide münferid çalışan

kuvvetleri yekdiğerine rabtederek bu irtibattan zaman, adet ve binnetice kıymet itibariyle tasarruf ve cem-i kuvvet eylemek (bundan büyük sermaye kudreti maksuddur);

Salisen; aynı gaye etrafında aynı meslek erbabının refakat-i sâiyanelerinden husulpezir olacak yeni ahlâkı, yani adâvete veya hasede râci bikaydî veya rekabet yerine, hususî intifaların umûmiyette daha iyi kabil-i temin olduğunu idrakden tevellüt edecek âhenk-i uhuvveti ve aşk-ı vazifeyi tevlid etmek.

3) İktisadî sahaları cüz-i tam (haline sokarak) ve hükûmet teşkilâtını onların içinde ve iktisadî mesâinin halkı topladığı noktalarda yaparak, taksimat-ı mülkiyede bugün cari olduğu gibi, halkı birbirine hükümet ve idare nokta-i nazarından indî ve cebrî raptetmeğe bedel, zaten en büyük saik ve âmil olan ihtiyac-ı iktisadînin emir ve işareti tahtında idare teşkilâtı yapmaktır. Bu tarz-ı taksimat-ı mülkiyye, tabiata muvafık olacağı için hoşnudî ile karşılanır, ve tabiata mugayır olmadığından dolayı halkı iz'aç etmez ve halk hükümet işlerinden tâbir-i aherle hidemât-ı umûmiyeden dolayı müessesat-ı hükûmetle münasebette bulunmaya mecburiyet hissettiği zaman kendi işi için takip etmek zaruretinde olduğu yoldan gider. İktisadî sahalar, yollar ve şömendiferler itibariyle kabil-i tahavvüldür. Bu tahavvülat tabiî takip olunacaktır.

Programın bervech-i bâlâ tasrih olunan hutut-u esasiyyesi bize şu faydaları te'min eder.

a) İcra ve teşri kuvvetlerini gösteren Meclis-i Umûmî memleketin hakiki tablosudur. Ona bakınca kıymetinizin neden ibaret olduğunu anlayacaksınız.

b) Meclis'te evvelâ, hâkim olacak en kavî sınıflardır.

Tahmin olunabilir ki evvelâ hububat ziraati, saniyen Aydın havalisini kaçırmaz isek bağcılık ve eşcar-ı müsmire yetiştirmek; salisen ormancılık hakim olur. Mamafih o zaman tefekkürat, istihsal fazlasını tezyide ma'tuf olacağından tenevvün etmemiş sanatlar için de ruh-u müşterek, iktisadi küşayiş ve tevlid ve terakki vasıtaları arar. Umur-u nâfia, işlerin ehemmiyetine göre tanzim olunur. Adliye bile buna ittiba zaruretinde kalır. Mesail-i adliyyede asıl iş iktisadî münasebetleri tahkim ve takviye ve teşri'den ibaret olur. Yani idare teşriî hak ve kudret, maişetin istinad ettiği âmal-i iktisâdiyyeye vukufları hiçten ibaret olanların veyahut sırf nazarî olanların elinden kurtulur. Hakikaten bilenlere, hakikî ihtiyaçları anlayanlara geçer.

c) Meslek erbabı ve meslek mümessilleri arasında iştirak-ı nazardan bir ruh doğar. Bu ruh onların dimağ-ı müşterekidir. Onun ufku çok geniş olacağı gibi efraddaki his ve adavetten onda eser yoktur. Bîlüzum meslek bizim tasnifimizde zaten mevcut değildir. Bîlüzum addolunabilecek şey işin şeklidir, ve eşkal ise ağır, ağır tahavvül edecektir. Hakikî erbab-ı ticaretin beynelmilel mübadeleden başlayıp en küçük havayici tevzie kadar ifası lâzım gelen hidematın heyet-i umûmiyyesini irae eden makinada büyük ve mühim mevkileri vardır. Bunlar bu mevkilere geçecek ve bu istihale ile mevcudiyetlerini kurtaracaklardır. Nihayet mesalik erbabının ruh-u müşterekleri bir ruh-u umûmiye inkılâp eyler. Bu her mütefekkirin şahsiyetini refah-ı umûmiye ait işlere feda ve tevdi etmesi ruhudur. Cidalı ref' edecek, riyayı kaldıracak olan bu ruhun içtimâî te'siratı nakabil-i ta'dattır. Saik ve netayici olan refahı, müdafaa ile mükellef asker bile bu ruhun tesiri altındadır. Her zamandan fazla fedakâr olacaktır. Çün-

kü tevellüt edecek ruh-u umûmî devre-i imtidatları pek kasir olan şahsiyetleri her zamandan fazla istihkar ettirecektir.

Programın üç noktası şu menafiî temin edeceğine kanaat-ı tammemiz vardır. Mesele şimdi şuradadır. İşe nereden başlamalı?...

Münaşaka götürmez ki idareye yeni şekli vermek için asıl lazım olan şey iradedir. Burada hâl-i hâzırın devamını isteyen iradeye galip olmalıdır. Bu galebeyi temin ise inkılâp isteyen iradenin daha kavi olmasına tevakkuf eder. O halde kuvveti nereden alacağız?... Eğer memlekette mütehakkim sermayedâr bir sınıf, arazi eshabı, haiz-i imtiyaz asiller olsaydı, araziden mahrum olan amele ve avâm halk bunlara karşı hareket için bir maksat-ı müşterekeye mâlik olurlardı. Bizde ise bunlar yoktur. Ve hattâ kanları heder olan efrad-ı askeriyye bile medar-ı istinat bir kemiyet olamaz.

Bir de Millet Meclisi'ne bakalım. Bu Meclis yeknazarda bürokrat ve memur ruhuyla meşbû anasırı havidir. Bu takımı reyini aldıkları muhitlere tamamen bigânedir. Ve hattâ oralarca gayr-i ma'rufturlar. Olsa olsa bunlar muhalefet edebilir gibi görünürler. Fakat aynı zamanda şuna dikkat olunmalı ki, Millet Meclisi bürokrat olduğu ve âzasının bir takımı muhitlerinin yabancısı olduğu için aynı zamanda zayıf oluyor. O kadar ki irade-i umûmiyyesi millet tarafından lâkaydî ile karşılanıyor. Mesela seyyar jandarma teşkilâtı yapmak isteniyor. Halk cevab-ı red veriyor. Gelen, yazılana uymuyor. Ve bu hal Meclis-u Umûmîden âmmeye muta' olmak kabiliyetini selb ediyor. Buna rağmen idarenin devam edebilmesi, halkın bu kabil teşkilâta itiyadından neş'et ediyor. Ancak, bu itîyadi itaat, tebaüd ve teneffür hissiyle daima müterafıktır. Bu tarz-ı mülâhazaya nazaran dahi, Meclis-i Millînin inkılâbı

vücuda getirmek için lâzım gelen kuvvete menba olamayacağı hükmünü vermek icap eder. O halde başka birşey yapalım. Programın Meclis'e mukavemet görmeyecek aksamını kabul ettirerek kabul olunanların bahşettiği menfaatte meclûb olacak halka istinad edelim. Düşünülünce görülür ki, bu da kabil-i icra bir fikir değildir. Çünkü eğer meclis ruh itibariyle bu inkılâb-ı içtimâiyye ait teklif olunacak kanunları ta'dilsiz kabul etmeyecek halde ise muaddel eşkâlin bir nef'i te'min etmesine imkân olmaz.

Saniyen, asıl mesele icra ve teşri' kuvvetini haiz olan meclise inkılâpkâr bir şekil vermektir. Çünkü bu ezilmiş ve merbut olduğu noktalarda bile menfaat-i müşterekesini idrak etmemiş halka inkılâp idaresini hakkiyle te'sis ettirmek için bidayeten şu üç nevi nizamnâmeleri yapmak lâzımdır.

1) Meslek-i içtimaîler mensuplarını birer cemiyet-i umûmiyye te'sisine sevk edecek nizamât, bu cemiyetler ileride mesleklerin makasıd-ı müşterekesini tesbit ve Meclis-i Umûmiye gidecek mümessiller irae eder.

2) İstihsal ve istihlâk kooperatifi ile zürra' sendikaları teşkile ve bunlar arasında ünyonlar yapmağa ait nizamât.

3) Nisbeten en ehemmiyetsiz olarak cüz-i tamm-ı idarîlere ve bunların meclislerine ait nizamât. Bu nizamâtı bugünkü Millet Meclisi yapamaz. Kudretinin fevkindedir. Yapılsa, ellerine verilse ıslah maksadiyle bozarlar. Şu halde inkılâpkâr bir meclis vücut bulmazdan evvel meclis-i hâzıra ne yaptırılabilir?... Asıl teemmülü lâzım gelen cihet de budur. Dikkat olunmalıdır ki bugünkü Millet Meclisi bürokrat anasıra hâvi olmakla beraber halka mensup ve böyle bir programı idrake müsait anasırı muhtevidir. Ve eğer bunlarla bidayetten anlaşılarak ilk meclis-i inkılâbın teşkili için Kanun-

u Esasî ihzar ve intihab-ı meb'usân nizamnâmesi tehiye olunursa bu meclisden muntazır olan azamî fayda elde edilmiş olur. Ve zaten bu maksadın artık katiyen takip edileceğinin ilânı bürokratların da cidal ve mukavemetleri münkesir olmuş olur. Çünkü evvelâ bu ana kadar devam eden hâl, halkın menfuru olan şekil olduğu,

Saniyen, devam edegelen şekli gayr-i kâfi bulan halkın bir kısma inkılâba intizar ettikleri,

Salisen; yapılacak inkılâp neticesinde teessüs edecek şekil ruh itibariyle komünizme muvafık, şekil itibariyle Rusya Sovyet idaresine hattâ faik olacağı için; umûmi olan tereddütleri izale ve kısmen mevcut olan intizar-ı inkılâbı tatmin eyler.

Bugün halk ya müteredddit veya muntazırdır. Ve bu şarkta doğan ruhun telâkkileri, itikatlara za'fa uğratması demektir. Bu his olunmaksızın sirayet eden bir hâldir. Ve asıl inkılâpçılar buradan kuvvet alacaklardır. Muhtelif sahalarda tahaddüs eden iğtişaşlar, ihtiras ve fesad ile ne kadar meşbû olursa olsun bunların mânâsı da bugünkü idareyi reddir. Ve kudred-i inkılâbiyyede bu meyl-i isyan ve reddi, hâl-ihâzırı tahvil, için en kabil-i istîmal ve istinad bir his halinde vaz'edebilmektir. Diğer cihetten inkılâp demek, artık devamına imkân kalmıyan bir şeklin yerine diğerini ikame etmek, bir sosyal sınıfın red ve inkâr edilerek hâkimiyetin diğer bir sosyal sınıfa geçmesi demektir. Bizi, şimdiye kadar devşirmelikten gelen hükümet için hükümet ve memurin ruhu idare etti. Ve rehberi yanlış hesaplar, mugalâtalar ve nihayet mevki-i iktidara vusûl arzusu idi. Bunun yerine inkılâbı tasvir ettiğimiz şekilde yapmak tarih-i mazimizde yapılacak en dakik bir tahlilin icabını kabul olmakla beraber, şarktan gelen ruh-u

sâriye de memleketimize ve ihtiyacımıza göre yerini vermektir. Eğer biz inkılâbımızı sakat doğurmazsak hem halk çok kavî olabileceği gibi velûd ve feyzâver bir idareye mâlik olarak İngiltere'ye, Emperyalizme karşı mukavemetini en büyük nisbete iraeye imkan bulur. Hem de Rusya seylabının anif olarak bizden geçmesine mani oluruz. Şuna pek dikkat lâzımdır ki, bizde mukavemet edecek teşkilâtın za'fı hasebiyle memurların bir kısmı ve zabitandan bazıları yağmagerâne hislere kapılmaktadırlar. Bunlar komünizmi teşkil edemezler. Ve idare olunmazlarsa mevcudiyet-i milliyeyi tahrib ederler. Vâki olacak müsademeler neticesinde eziliriz. Bizim bekâmız âlem-i cedîd ile eski âlemin Adalar denizi'nde, Akdeniz'de karşılaşması demektir. Eğer memleket dahili müsademâta ma'ruz kalırsa bu mücadele dahile geçer ve zayiat o kadar artar ki varlığından nişâne şayân-ı tefekkür olur. Hülâsa ilk iş Kanun-u Esasî ta'dilâtı ve intihap nizamnâmesiyle meclise şekil vermektir. Bunun için de istinat edilecek şey meclisteki Halkçılar ve halkın ruhundaki tereddüt ve intizardır[129]...

(129) Tuncay, Mete; Türkiye'de Sol Akımlar, Belgeler, BDS Yayınları, İst. 1991, s. 167–171.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

A- Belgesel Kaynaklar

Türkiye Büyük Millet Meclisi «Bir Tarihçe ile Meclisi Azayı Kiramın Tasvirlerini Muhtevi Albüm», Himayei Etfal Cemiyeti Yayını, Yenigün Matb. Ankara, (1923).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, IV. Dönem İst. 1336 (1920).

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kavanin Mecmuası, Cilt 1, Ank. 1341 (1925).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt 1-29, Ank. 1940-1961.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1-4, Ank. 1985.

B- Gazete ve Dergiler

- Hakimiyet-i Milliye.
- İrade-i Milliye.
- Yeni Gün.
- Takvim-i Vekayi.
- Belgelerle Türk Tarihi Dergisi.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi.
- Tarih Vesikaları Dergisi.
- Belleten.
- Yakın Tarihimiz.
- Tarih ve Toplum

C- Anılar ve Araştırmalar

ABALIOĞLU, Yunus Nadi; Ankara'nın İlk Günleri, Sel Yayınları, İst. 1955.

ABALIOĞLU, Yunus Nadi; Kurtuluş Savaşı Anıları, Çağdaş Yayıncılık, İst. 1978.

ADIVAR, Halide Edip; Türk'ün Ateşle İmtihanı, Çan Yayınları, İst. 1962.

AĞAOĞLU, Samet; Kuvay-i Milliye Ruhu, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, Nebioğlu Yayınevi, İst. 1944.

AKIN, İlhan; Türk Devrim Tarihi, Fakülteler Matbaası, İst. 1984.

AKŞİN, Sina; İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cem Yayınevi, İst. 1976

AKŞİN, Sina; Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Remzi Kitabevi, İst. 1987.

AKYÜZ, Yahya; Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ank. 1988.

ALTAY, Fahrettin; 10 Yıl Savaş ve Sonrası, İnsel Yayınları, İst. 1970.

ALTUĞ, Yılmaz; Türk Devrim Tarihi Dersleri, Fatih Yayınevi, 4. Baskı İst. 1980.

APAK, Rahmi; Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı, Belge Yayınları, İst. 1972.

ARALOV, S.İ.; Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, Birey-Toplum Yayınları, Ank. 1985.

ARAR, İsmail; Atatürk'ün Halkçılık Programı, Baha Matbaası, İst. 1963.

ARIKOĞLU, Damar; Hatıralarım, Tan Matbaası, İst. 1961.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; Nutuk, 10. Baskı, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, İst. 1970.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; Söylev, Türk Dil Kurumu Yayını, Ank. 1981.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; Söylev III, Belgeler, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ank. 1989.

ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İst. 1945.

ATATÜRK'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ank. 1964.

ATATÜRK Özel Arşivinden Seçmeler, Genel Kurmay A.T.S.E. Bşk. Kültür Bakanlığı, Ank. 1981.

ATATÜRK'le İlgili Arşiv Belgeleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ank. 1982.

ATEŞ, Toktamış; Türk Devrim Tarihi, Der Yayınları, İst. 1982.

AYBARS, Ergun; İstiklal Mahkemeleri, Bilgi Yayınevi, Ank. 1975.

AYDEMİR, Ş. Süreyya; Enver Paşa, Remzi Kitabevi, İst. 1972.

BAYAR, Celal; Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş, Baha Matbaası, İst. 1967.

BAYKAL, Bekir Sıtkı; Heyet-i Temsiliye Kararları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ank. 1978.

BERKES, Niyazi; Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu Batı Yayınları, İst. 1978.

BERKES, Niyazi; Türk Düşününde Batı Sorunu, Bilgi Yayınevi, Ank. 1975.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik; Trakya'da Milli Mücadele, Türk Tarih Kurumu, Ank. 1955.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik; Atatürk Anadolu'da, I. Türk Tarih Kurumu, Ank., 1959.

CEBESOY, Ali Fuat; Milli Mücadele Hatıraları, Vatan Neşriyatı, İst. 1953.

CEBESOY, Ali Fuat; Moskova Hatıraları, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1955.

CERRAHOĞLU, A.; Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı, May Yayını, İstanbul, 1975.

CRİSS, Bilge; İşgal Altında İstanbul, İletişim Yayını, İstanbul, 1993.

ÇERKES, Ethem; Çerkez Ethem'in Hatıraları, Dünya Matbaası, Güniz Basımevi, İstanbul, 1962.

ERDEHA, Kamil; Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valilikler, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.

ERGİL, Doğu; Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi, Türkan Kitabevi, Ankara, 1981.

ERGİN, Feridun; K. Atatürk, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Güray Matbaası, İstanbul, 1984.

ERKUL, Emin; Milli Mücadele Anıları, Vakit Gazetesi, 7 Şubat-14 Nisan 1954.

EROL, Mine; Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi, (1919-1920), İleri Basımevi, Giresun, 1972.

EVANS, Laurence; Türkiye'nin Paylaşılması, Milliyet Yayını, İstanbul, 1972.

FREY, Frederick; W. The Turkish Political Elite, The M.I.T. Press Massachusetts Institute Of Technology, Cambridge, Massachusetts, 1965.

GenelKurmay Başkanlığı Harp Dairesi; Türk İstiklal Harbi, Cilt II, Kısım II, Batı Cephesi, Ankara, 1965.

GENYA, Veysel; T.B.M.M.'nin 25. Yıldönümü Anış, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1945.

GOLOĞLU, Mahmut; III. Meşrutiyet, Başnur Matbaası, Ankara, 1970.

GÜLEKLİ, Nurettin-Can, ONARAN, Rıza; T.B.M.M. 50. Yıldönümü, M.E.B., İstanbul, 1973.

GÜRTUNCA, M. Faruk; 23 Nisan'ı Hızlandıran Türk (Saruhan Mebusu Mahmut Celal Bey), Tan Matbaası, İstanbul, 1956.

GÜNEŞ, İhsan; Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 1985.

İĞDEMİR, Uluğ; Sivas Kongresi Tutanakları. TTKY. Ankara, 1986.

İNÖNÜ, İsmet; Hatıralar, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985.

JAESCHKE, Gotthard; Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, 2. Baskı, T.T.K.Y., Ankara, 1986.

KANDEMİR, Feridun; Rauf Orbay, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1965.

KANSU, Mazhar Müfit; Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber T.T.K. Yayınları, Ankara, 1988.
KARABEKİR, Kazım; İstiklal Harbimiz, Merk. Yayıncılık, İstanbul, 1988.
KARABEKİR, Kazım; İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990.
KARAİBRAHİMOĞLU, Sacit; T.B.M.M., Ege Matbaası, Ankara, 1968.
KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri; Vatan Yolunda, 5. Baskı, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1986.
KİLİ, Suna-GÖZÜBÜYÜK, Şeref; Türk Anayasa Metinleri, T. İş. B. Yayınları, Ankara, 1985.
KİLİ, Suna; Türk Devrim Tarihi, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1982.
KONGAR, Emre; Türk Devrim Tarihi ve Toplum Bilimi Açısından Atatürk, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983.
KURAN, Ahmet Bedevi; İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, Baha Matbaası, İstanbul, 1956.
MARDİN, Şerif; Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.
MARDİN, Şerif; Türkiye'de Toplum ve Siyaset, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
MECHİN, Benoist; Le loup et le leopar Mustapha Kemal au la Mort d'un Empire, Editions Alpin Michel, Paris, 1960.
MEHMET ARİF Bey (Miralay);Anadolu İnkılabı «Milli Mücadele Anıları». Yayına Hazırlayan; Bülent Demirbaş, Arba Yayınevi, İstanbul, 1987.
ÖZTOPRAK, İzzet; Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını, T.İş B. Yayınları, Ankara, 1981.
ÖZTÜRK, Kazım; Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları, Ak Yayınları, İstanbul, 1968.
ÖZTÜRK, Kazım; T.B.M.M. Albümü, Ankara, 1973.
RAMSAUR, E.E.; Jön Türkler ve 1908 İhtilali, Sander Yayınları, İstanbul, 1972.

SELEK, Sabahattin; Anadolu İhtilali, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968.

SONYEL, Salahi; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, T.T.K. Yayını, Ankara, 1973.

SORGUN, Taylan; Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş (Halil Paşa'nın Anıları), 7 gün Yayınevi, İstanbul, 1972.

SOYSAL, Mümtaz; Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1987.

SPERCO, Willy; Moustafha Kemal Atatürk, Createur de la Turquie Moderne Nouvelles Editions Latines, Paris, 1958.

STEİNHAUS, Kurt; Atatürk Devrimi Sosyolojisi, Sander Yayınları, İstanbul, 1973.

ŞAPOLYO, Enver Behnan; Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele'nin İç Alemi, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1967.

ŞEHİDOĞLU, Süreyya; Eylül 1920 Bakû Kurultayı ve Milli Mücadeleye Sağdan, Soldan El Koyma Çabaları, Ofset 75, 1975.

ŞİMŞİR, Bilal; İngiliz Belgelerinde Atatürk, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1973.

ŞİŞMANOV, Dimitr; Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi Kısa Tarihi (1908-1963), Belge Yayınları, İstanbul, 1978.

TANRIÖVER, Hamdullah Suphi, Günebakan; Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İzmir, 1987.

TANSU, Samih Nafiz; İki Devrin Perde Arkası, Ararat Yayınevi, İstanbul, İstanbul, 1969.

TENGİRŞENK, Yusuf Kemal; Vatan Hizmetinde, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981.

TEPEYRAN, Ebubekir Hazım; Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları, Çağdaş Yayınlar, İstanbul, 1982.

TEVETOĞLU, Fethi; Türkiye 'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1967.

TEVETOĞLU, Fethi; Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, T.T.K. Yayını, Ankara, 1988.

TİMUR, Taner; Türk Devrim Tarihi Sonrası, İmge Kitabevi, Yayını, Ankara, 1993.

TUNAYA, Tarık Zafer; Osmanlı İmparatorluğu'ndan T.B.M.M. Hükümeti Rejimine Geçiş, Muammer Raşit Sevig'e Armağan'dan Ayrı Baskı, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1956.

TUNAYA, Tarık Zafer; İslamcılık Cereyanı, Baha Matbaası, İstanbul, 1962.

TUNAYA, Tarık Zafer; Türkiye'de Siyasi Partiler, Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul, 1952.

TUNAYA, Tarık Zafer; Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, Turhan Kitabevi Yayını, İstanbul, 1981.

TUNAYA, Tarık Zafer; Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyet'in Fikir Cereyanları, Basılmamış Tez, İstanbul, 1948.

TUNAYA, Tarık Zafer; Türkiye'nin Siyasi Gelişme Seyri İçinde İkinci Jön Türk Hareketinin Fikri Esasları, Prof. Dr. Tahir Tancr'e Armağan'dan Ayrı Baskı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Akgün Matbaası, İstanbul, 1956.

TUNCAY, Mete; Türkiye'de Sol Akımlar, BDS Yayınları, İstanbul, 1991.

TUNCAY, Mete; Mesai, Ankara Üniversitesi, SBF Yayını, Ankara, 1972.

TUNCAY, Mete; Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler, Belge Yayınları, İstanbul, 1982.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat; Görüp İşittiklerim, T.T.K. Yayını, Ankara, 1951.

ULAGAY, Osman; Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı, Yelken Matbaası, İstanbul, 1974.

ULUBELEN, Erol; İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1967.

ULUĞ, Naşit H.; Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet; İlk Meclis, Milli Mücadele'de Anadolu, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1990.

YALMAN, Ahmet Emin; Yakın Tarihte Gördüklerim, Geçirdiklerim, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970.

YERASİMOS, Stefanos; Türk-Sovyet İlişkileri, Ekim Devriminden Milli Mücadele'ye, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1979.

ZURCHER, Erik Jan; Milli Mücadele'de İttihatçılık, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987.

MAKALELER

ARAR, İsmail; Halife Olmak İsteyen Mebusan Meclisi Reisi Celalettin Arif Bey, Tarih ve Toplum, Sayı: 40, 1987.

ATAÖV, Türkkaya; 1-7 Eylül 1920 Doğu Halkları Birinci Kongresi'nde Enver Paşa'nın Konuşma Metni ve Bununla İlgili Kongre Kararı, Ankara Üniversitesi, S.B.F. Dergisi, Cilt: XXIX, Mart-Haziran 1974.

BAYUR, Hikmet; Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar, Belleten, Cilt: XXXV, Ekim, 1971, Ankara, No: 140.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik; Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri, Belleten, Cilt: XXIV, Sayı: 93-96, 1960.

BORAK, Sadi; İlk Türk Komünistleri İstiklal Mahkemesinde, Günaydın Gazetesi, 6 Ağustos 1976.

ERGİN, Feridun; Mütareke Kabineleri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: VII, Temmuz, 1991, Sayı: 21.

İLKİN, Selim-TEKELİ, İlhan; Mustafa Kemal-Talat Paşa Mektuplaşması, Milliyet Gazetesi, 15-23 Mayıs 1976.

SERTOĞLU, Mithat; İstanbul'un İşgali, B.T.T.D., Sayı: 8, Haziran, 1968.

SERTOĞLU, Mithat; İngilizlerin Kuvay-ı Milliye'yi Bolşeviklere Karşı Kullanma İstekleri, B.T.T.D., Sayı: 12, Eylül 1968.

TENGİRŞENK, Yusuf Kemal; Milli Mücadelede Ruslarla İlk Temasımız, Yakın Tarihimiz, Cilt: 4, 1963.

TOPRAK, Zafer; II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık, Toplum ve Bilim, İstanbul, 1977.

UNAT, Faik Reşit; Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşuna Ait Bazı Vesikalar, Tarih Vesikaları Dergisi, Cilt: I, Sayı: 6, Nisan, 1942.

ÜÇOK, Coşkun; T.B.M.M. Seçimlerine Işık Tutan Birkaç Belge, Tarih ve Toplum, Sayı: 40, 1987.

YALMAN, Ahmet Emin; İtalyan Siyaseti ve Biz, Vakit Gazetesi, 16 Ocak 1336 (1920).

MİZYAL KARAÇAM ŞENGİL

•

BİRİNCİ DÖNEM TBMM'NDE DÜŞÜNCE AKIMLARI (1920)

Mizyal Karaçam Şengil, 1944'de İstanbul Maltepe'de doğdu. Ortaokul ve liseyi Erenköy Kız Lisesi'nde bitirerek 1965'te İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 1972-1989 yılları arasında Maltepe Lisesi'nde tarih öğretmenliği ve yöneticilik; 1991-1993 yıllarında ise İ.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi Meslek Yüksek Okulu'nda öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1989'da İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde "Erzurum ve Sivas Kongreleri" adlı çalışmasıyla Yüksek Lisans'ını tamamlayarak 1994'te aynı enstitüde "Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Düşünce Akımları (1920)" adlı incelemesiyle Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Anabilim Dalında doktor oldu.

"...Dr. Mizyal Karaçam Şengil'in "Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Düşünce Akımları (1920)" başlığını taşıyan bu çalışması, büyük bir emek ürünü. 1920 yılı Türkiye açısından, pek çok açıdan "dönüm noktası" niteliğini taşıyan bir yıldır. Çöken Osmanlı Imparatorluğu'nun "kaderine rıza gösterip göstermeyeceğinin" belirlendiği yıldır 1920.

...Sapla samanın birbirine karıştığı günümüz Türkiye'sinde bu tür çalışmaların çoğalması insana umut veriyor..."

Prof. Dr. Toktamış Ateş

ISBN 975-406-572-1